

KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉS

RÁKÓCZI ISTVÁN

FORRÁSOK ÉS TÉNYEK : DIU ELSŐ ÉS MÁSODIK OSTROMA

Tartalomjegyzék

Bevezetés	1. old.
I. Diu	4. old.
- Diu és jelentősége	7. old.
- Diu: az Indikum és az Estado da India kereskedelmi rendszerében	13. old.
- Diu: keresztül az iszlám és a keresztény terjeszkedés dinamikájában	23. old.
a. Mameluk kísérletek	24. old.
b. A török kéz	37. old.
c. 1526: fordulat(ok) éve	44. old.
II. Források	49. old.
1. Portugál források	
a. portugál krónikairodalom	49. old.
b. két zár kulcsa: Gaspar Correia: "Indiai legendák"	57. old.
c. levéltári anyagok - dokumentum-típusok	66. old.
d. Memoár és krónika - krónika-memoár	76. old.
e. Ostromtörténetek - arccal Európa felé	81. old.
f. irodalmi "források" - ikonográfiai megjelenítés	87. old.
2. keleti és más források	95. old.
a. török, arab, perzsa és indiai dokumentumok	
a.1. török dokumentumok	95. old.
a.2. arab(nyelvű), perzsa és indiai dokumentumok	99. old.
b. más - európai források	102. old.
III. Tények	107. old.
- Diu: portugál erődítmény és a gudzsarati "féligbarát"	107. old.

- Török előkészületek, az 1538-as hadjárat első fele	113. old.
- Diu első ostroma	121. old.
- A török kudarc okai és következményei	125. old.
- A portugálok a Vörös-tenger zsákutcájában - a gudzsarátiak a helyzet foglyai	129. old.
- Diu második ostroma	138. old.
- Tanulságok, következmények, kudarcok és sikerek	146. old.

Függelék

- Raszinyai Huszti György "Peregrinatio"-jának Diuval kapcsolatos részei	152. old.
- Viaggio scritto per un comito veneziano al Diu	161. old.
- Térképek, ikonográfiai források	1. old.
A. térképek	1. old.
B. vázlatok, rajzok	IV. old.
C. Diu régi ábrázolásokon és térképeken	VI. old.
D. Életképek Kambáj királyságról	IX. old.
E. Az első ostrom bevett toposza	XI. old.
F. Az 1546-os nagy győzelem ikonográfiája	XII. old.

Bibliográfia

Térképek, ikonográfiai források jegyzéke	168. old.
	178. old.

Bevezetés

1495-ben Ceuta elfoglalása nemcsak szimbolikus tett volt. - a több évszázados múlta visszatekintő keresztény - muzulmán ellentét, a reconquista (visszahódítás) térbeli meghosszabbítása immár Európán kívüli területre, - hanem annak a folyamatnak a kezdete is¹, amely Afrika északi majd nyugati partvidékét egy új kor rendszerébe vonja. Portugália úttörő szerepe abban állt, hogy első, Tengerész Henrik nevével fémjelzett terjeszkedési szakaszában integrálni tudta a hajózási tudományok földközi-tengeri hagyományait és atlanti innovációit², majd táguló kereskedelmi köröket rajzolt az atlanti vizekre a szudáni arany megszerzése reményében.

Az óceánhajózás-technika tökéletesítése, Bartolomeu Dias 1488-as útja, majd Afrika megkerülése, amely már azt bizonyította, hogy a két óceán átjárható India felé, immár egy második, II. János király nevéől ismert periódusban új célt szolgál; azt, hogy a portugálok karavelláit eljuttassa a fűszerek Indiájába. Portugália

1. E folyamat 75 év alatt egy három kontinensre kiterjedő gyarmatbirodalmat hoz létre. Kiváló és rövid összegzése: Fernando Novais: "Estrutura e dinâmica do sistema colonial", 'A gyarmati rendszer szerkezete és dinamikája', Lisboa, 1975

2. Pierre Chaunu ezt úgy fogalmazta meg, hogy "Portugália már csak földrajzi helyzete miatt is a "Mediterráneum Atlantikuma és az Atlantikum Mediterránuma". A hajózások legújabb szintézise: G.Ferro: "As navegacoes atlânticas", 'Atlanti hajózások', Lisboa, 1993.

európai bérfuvarosként a földközi-atlanti kereskedelmi tengely szállítójaként már kihívást intézett mediterrán mestereihez, ahhoz a velencei-genovai iskolához, amelynek mintegy megújító letéteményese. 1498 - at, Vasco da Gama Kolombuszéhoz hasonló jelentőségű útját követően azonban összeütközésük már nem kihívás többé, hanem olyan kereskedelmi harc, amely egyszerre folyik a fűszerek elsődleges termelő, Indikumbeli elosztó - és újraelosztó piacaiért, valamint a fűszerek európai fogyasztói piacának újrafelosztásáért. Mindez új kereskedelmi útvonalakat, stratégiai érdek- és erőmezőket hozott létre, felborítva tradicionális szövetségeket, kereskedelmi rendszereket, Európában és az Európán kívüli világban egyaránt³.

Munkámban, az Indikum kereskedelmében önmagában és a stratégiai terjeszkedés perspektívájában is jelentős Diu portugál erődítményének két ostromával (1538 és 1546) kívánok foglalkozni. Mégsem az ostromok történetét, annál valójában többet és kevesebbet kíván bemutatni a dolgozat: két egyformán fontosnak vélt része a források kritikai bemutatására és az elemzésük révén nyert tények ismertetésére vállalkozik, amelyen keresztül egyben újraértelmezi az Indikum portugál - oszmán-török összetűzésének történetét.

A dolgozat célja az, hogy:

1. rendszerezze a Diu ostromaival kapcsolatos forrásokat, valamint új összefüggéseket állítson fel komparatív

3. Lásd: Immanuel Wallernstein: "A modern világgazdasági rendszer kialakulása", Gondolat, Budapest, 1983, Portugália szempontjából különösen a 66-72. és a 606-638. old. lényeges.

vizsgálatuk által. Az adott források sokrétűsége (amely a szemtanúk feljegyzéseitől a krónikák narratív vonulatán át az irodalmi feldolgozásokig /eposz, hősi ének stb./ terjed), valamint az a tény, hogy a kasztíliai-spanyol, portugál, velencei-olasz és latin nyelven született leírások egy része elfeledett, még kiadatlan vagy nem kritikai módon kezelt, azt eredményezi, hogy a források operacionálissá tétele önmagában is eredeti hozzájárulás az adott ismerethalmaz bővített újraserkesztéséhez. Ehhez a korpuszhoz esetenként olyan helyi gudjarati krónikák, arab történeti irodalom és török beszámolók csatlakoznak amelyeknek összevetése az európai forrásokkal egyúttal a kritikai feldolgozás egyik fontos eleme is.

2. rávilágítson Diu jelentőségére, - a portugálok XVI. századi Indiai Államának "thalasszokratikus hatalmi-politikai hálójában" elfoglalt helyére, amely messze túlmutatott a város primér kereskedelmi és az erőd szekunder katonai fontosságán. Diu egy olyan stratégiai pont volt - egyfajta "előszoba ajtaja", amelynek nyitott vagy zárt állapota az egész földrajzi régió birtoklásáért, a konkurens két imperializmust - az oszmán-törököt és a portugált - ezen az ütközőponton egymást követően (1538 és 1546) két eszkalálódó katonai akcióba sodorta. A rumik és portugálok eredeti csetepatéi ui. a mameluk (szir-egyiptomi), majd általa az oszmán-török beavatkozás révén globális jelentőséget nyernek: ezáltal meretik meg a levantei fűszerkereskedelem tradicionális útvonala és a portugálok Jóreménység-fokán keresztül vezető kereskedelmi csatornája ill. a mögöttük felállított katonai potenciál.

Diu

A Kambáj-öbölhöz közeli kis alapterületű Diut az Indiai-óceán határolja. Diu része a parti szigetek sorának, amelyből ki is emelkedik a maga 12,8 x 4,8 km területével, amihez szervesen kapcsolódik az apró és megerősített "Ilheu de Mar" ('Tengeri szigetecske'). Ide tartozott még Gogolá település a Kathiawar-félszigeten, valamint, - de csak a portugál uralom egy későbbi szakaszában, 1722-től 1961-ig - az a Simbor terület, amely 25 kilométerre északkeleti irányban ugyancsak katonailag megerősített hely volt. "Diu" egésze mintegy 73 négyzetkilométeren, maga az erőd pedig az északi 29 43' szélességi és a keleti 70 2' szélességi fokon terült el.⁴

A sziget keleti csücskén emelt "Diui erődöt" (Fortaleza de Diu vagy egyszerűen Castelo de Diu), történetileg csak az általunk vizsgált időszakban is két, de inkább három különböző erődítményre bonthatjuk, aszerint, hogy 1536-38-ig, 1538-tól 1546-ig vagy 1546 utáni megvalósulásáról beszélünk.⁵ Diu szigetén terült még el

4. A José Manuel Fernandes vezette kutatócsoportnak az "Estruturas urbanas da Expansao portuguesa - Criacao de uma base de dados" ('A portugál terjeszkedés városszerkezete - adatbank) munkacímű sokszorosított anyaga 32. old.

5. vö. Helena Martins : Diminuamos os hiatos da nossa história colectiva, Fortaleza de Diu 1535-1547/evolucao formal ('Csökkentsük közös történelmi tudatunk fehér foltjait, Diu erődítményének formai fejlődése 1535 és

Diu városa ("Praça de Diu"), amelyet egy észak-déli irányú, még 1536-ban Bahadur sah által építtetett fal választott el az erődötől.⁶ A források említenek még egy bizonyos "Villa dos Rumes" (azaz Rumi települést)⁷. Ezt a kifejezést használja Castanheda is, mégpedig Almeida 1509-es győzelme utáni időszakban, és amely leginkább Gogalára vonatkozik⁸, amelynek lakói között megkülönböztetik a talán ténylegesen török adsztrátumot, a "mouros brancos", vagyis a fehér mórokat. Diu természetesen nemcsak földrajzi hely, változó erődökkel, falakkal és benne lakosokkal, hanem a portugál terjeszkedés teremtette mítoszok egyike is, mint conde de Ficalho fogalmazza meg: "Diu elsőrangú helyet foglal el

1547 között'), 1986. A Gulbenkian Alapítvány ösztöndíjas kutatójának sokszorosított munkapéldányát, miként az előző lábjegyzetben utalt munka felhasználásának, illetve közlésének lehetőségéért is köszönet illeti José Manuel Fernandest.

6. Lásd : Henry Scholberg "Fortress Portugal in India" című előadásának kéziratában a 7. oldalon a Castelo de Diu - nak szentelt fejezetet. In: Pre-actas do Encontro sobre Portugal e a India....., Lisszabon, 1983.

7. A "Rumi" gyűjtőneve, - hiszen eleve több jelentéstartomány hordozója -, egy olyan török katonai elemnek, amelyben benne foglaltatott (vagy nem) az anatóliai eredet éppúgy, mint a katonai szolgálat önkéntes volta.

8. A "Bandar al-Turk"-re vonatkozóan lásd. Dennison Ross megjegyzését a Journal of the Royal Asiatic Society 1922. januári számában közölt tanulmány ("The Portuguese in India and Arabia, 1517-38"), 11. oldalán.

gyarmatosításunk történetében, de nem annyira a megszerzésébe fektetett energia miatt, hanem amiatt a temérdek, megvédésére kiontott vér miatt, amelybe megtartása került."⁹ Mielőtt azonban ebbe, Diu két sikeresen megvívott, első, 1538-as, ill. második, 1546-os ostroma történetének tárgyalásába kezdenénk, már csak az események tényleges ill. teljesebb megértése végett is, elengedhetetlenül szükségesnek tűnik felvázolni - jobbára a szakirodalom semmint egyenlőre a források segítségével az ostromok "előtörténetét".

9. Conde de Ficalho "Garcia de Orta e seu tempo" c. munkájából idéz: Jerónimo Quadros, K.O.S.T."Diu", sn. sd.

Diu és jelentősége

"Amikor elhagyjuk Mangolor és Curiate ¹⁰ helységeket a part vonala mentén, van a szárazföldnek egy, a tengerbe nyúló kiszögellése, amelyen aztán egy nagy és jeles hely található, amit a malabárok DEWIXÁ-nak, az itteni mókók pedig DIU-nak neveztek el. Egy, a szárazföldhöz igencsak közeli apró szigeten terül ez a város el, s igen kiváló a kikötője, amiért is sokféle-fajta hajó látogatja. Éppen ezért Malabarból és Batikalából, Goából és Csaulból meg Dabulból kereskedelmi cikkek és hajók nagy száma tart ide, mint ahogyan innen is hajóznak messzi, Mekkába,

10. Minden lehetséges esetben a keleti nevek és helyek átírására törekedtem, - s csak abban az esetben tértem el a "Keleti Nevek magyar helyesírása" főszerk. Ligeti Lajos, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981 szabta szabályok irányától, ha esetleges hibát vagy zavart került el a portugál átírás, vélhetőleg következetes alkalmazása. Ha azonban a földrajzi helyeknek ott közölt listájában szerepelt már egy magyar átírás, minden további fölös mérlegelés nélkül az ott szereplő változat mellett döntöttem. Az idegennyelvű - többnyire szintén portugál - szakirodalom idézésekor megadom a mű magyar címét is, magának a kiadásnak a körülményeit azonban, pl. hogy első ill. második vagy bővített és javított, angolból, stb... fordított kiadásról van szó, magyarul már nem részletezem.

Az angol, francia vagy orosz nyelvű szakirodalom referenciáinak fordításától ugyancsak eltekintek.

Ádenbe.." Duarte Barbosa 1515-ös helyzetleírását sokan követik még. Van aki költőibben, - mint mondjuk Francisco de Andrade -, van aki földrajzilag pontosabban, - mint például Dom Joao de Castro -, de ki-ki mikor leírja Diu helyzetét és/vagy szerepét, nem szabadul sem az elragadtatott alaphangtól, sem egyfajta túlfűtött érzelemtől. Éppen félszáz év múltán, még 1565-ben is úgy festi le Garcia de Orta Diut, mint a maga teljességében virágzó olyan emporiont¹¹, ahol velencei, görög, rumi, perzsa és török kalmárok adják egymásnak kilincset.¹² "Diuról csak azt mondhatom, hogy a világon nincsen párja, sem javaiban, sem pedig kereskedése nagyságában, mert bizton állíthatom, hogy hozzá még

11. Emporionnak eredetileg a Földközi-tenger medencéjében szétrajzó görögségnek olyan kereskedelmi indíttatású városalapításait értjük, amely abban különbözött Magna Graecia un. kleruchia-típusú foglaltsaitól, hogy nem csupán egy új poliszt hozott létre, hanem egy poliszt és egész kereskedelmi vonzáskörét, amit saját lerakataiként fogott össze amaz. Jelen esetben természetesen az emporiont ókor-történeti értelemben vett terminusként csak részben, s csak annyiban tekinthetjük, amennyiben, - kissé vulgarizálva -, a kereskedelmi kapcsolatok összetett, többtagú vagy esetleg hierarchizált szálaira utal.

12. A Diura vonatkozó idézetek Vitorino Magalhaes Godinho: "Os Descobrimentos Portugueses e a economia mundial", vol. III. (2. ed correcta e ampliada, Ed. Presenca, Lisboa, 1982) 'A portugál felfedezések és a világpiac' 287. old.

Velence sem hasonlítható."- állítja a fűszerkereskedelem régebbi - éppen a portugálok megjelenésének köszönhetően lehanyaglott - központját, Kálikutot a Levante irányába tartó kereskedés közvetítésében felváltó Diuról egy másik szemtanú. Tomé Pires, a XVI. századi geográfus, különösen képletes és szerencsés summáját adja a város fontosságának amikor így ír: "jobb kezét Aden felé nyújtja ki... míg eközben a másikat Malakkán tartja".¹³

Tomé Pires összegzésének felismerése, - bár az olyan nagy birodalomalapítók mint Dom Francisco de Almeida és Dom Afonso de Albuquerque már korán felépítették az Indikum későbbi "Portugál Államának" szerkezeti vázát -, eleinte még váratott magára. Ez valójában azzal magyarázható, hogy a portugálok figyelmét egyenlőre még Kálikut, és annak is csak az indiai borsot a Vörös-tengeren keresztül Európába juttató elsődleges elosztó szerepe kötötte le. Ahogyan azonban kiderült, hogy Kálikut és apró bolygó-települései, amelynek kereskedelme ráadásul még arab és egyiptomi kézben is volt, korlátozott jelentőségűek, egyre inkább kiviláglott az is, hogy vele szemben az indiai Gudzsarát szultánátus - a portugálok Cambaiája - és benne Diu, már az interregionális kereskedelem köreinek egyik központja volt. Az észak-nyugat-indiai Gudzsaráti szultánság, 1401-ben kialakított államisága első évszázadában az Indiai-óceán leghatalmasabb

13. Tomé Pires "Suma Oriental..." c. művét idézi Bailey W. Diffie - Georges D. Winius : "A Fundação do Império" vol. II. Ed. Vega, 1993, Lisszabon, 23. old.

"kereskedelmi társulásává"¹⁴ lépett elő, olyannyira, hogy Tomé Pires szavaival, nemcsak " olyanok mint az itáliaiak a kereskedelem elméleti és gyakorlati tudásában", de "nincs olyan hely sem, ahol ne lennének jelen". Gudzsarát lakói, akik többségükben hindu hiten maradtak a szultán és uralkodói elitjének mohamedán vallásával szemben, nemcsak kiváló kézművesek (selyem-, gyapot- és szőnyegszövők valamint drágakő- és gyémánt csiszolók, ékszerkészítők) voltak, sőt mindezen cikkekkel, valamint az exportra is termelt búzával és zöldségfélével nemcsak ügyesen kereskedtek, de mintegy ráadásul még jó tengerjárók is voltak. Ez magyarázza azt, hogy ők tettek szert a Levante-térség és Malakka, valamint a Levante és Kína közötti kereskedelmi kapcsolat indikumbeli szakaszának bonyolítására. Ugyanis az olyan távol-keleti fűszerek, mint Szumátra borsá vagy a Molukkák szegfűszege, a Bandák szerecsendiója, de az olyan luxusjavak is, mint pl. a selyem, szantálfa, vagy éppen a

14. A szó szoros értelmében beszélhetünk társulásokról, mint G. Mint G. Buchon megállapítja: "Gudzsarát minden tengerparti városában a kereskedelem megszervezése a muzulmán kereskedők és a hindu (Bania vagy Jain) pénzemberek társulásán nyugodott, akik a portugálok állítása szerint a világ legügyesebb üzletemberei voltak." A bania kifejezés a szanszkrit vanij - kereskedő szóból származik, és a jobb kasztból való hindu kereskedők bevett gyűjtőnévévé vált, különösen Gudzsarátban. Egyeztetésük a jainokkal, a korai portugál leírások visszatérő hibáinak egyike. Vö. Geneviève Buchon: "L'océan Indien à l'époque de Vasco da Gama" 'Az Indiai-óceán Vasco da Gama idejében' In: Mare Liberum 1. Lisboa, 1991. 71-77., 74.old.

pézsma Indiába szállításának mindig szívesen látott ellentétele volt és maradt a cserére felajánlott itteni textilnemű és gabonafelesleg.¹⁵ Ezek mellett persze maga Diu földrajzi helyzete is szerepet játszott e kereskedelemben. A XVI. század elején ui. Malakka még közvetlenül kereskedett Mekkával, - mintegy évi ötven hajó volt a Dél tengeréről szállított fűszerek volumene -, nem kis mértékben a portugálok megjelenése miatt azonban a direkt kereskedelem lehetősége megszűnt, s a két kisebb hatósugarú kereskedelmi kör (vagyis a Malakka-Kambája és Kambája-Áden ill. Mekka) útvonal egybekapcsolása enyhítette az újfajta gondokat. Gudzsarát kikötői így tehát mintegy az interregionális kereskedelem "forgatókorongjaivá" váltak, hiszen immáron itt vásárolták fel arab, egyiptomi vagy éppen Hormuzból jött kereskedők a régió kívüli/túli újraexportra szánt cikkek zömét. Igaz, a gudzsarati textilipar nem kevésbé szorult rá Jemen színezőanyagaira, s ezzel közvetve a Levante-kapcsolatra, ahonnan hoztak be arab lovakat és mazsolát, Kairó feles javait, de még csak ópiumot is, amely kiegészítve azután a saját termelést, Diut az utóbbi cikk indiai újraelosztó szerepkörébe emelte.¹⁶ "Ellentétben az Atlantikummal, ahol minden a teremtő kézre várt, a portugálok az Indikumba való bejutásukkor számtalan, igen összetett, évszázadok óta működő kereskedelmi útvonalat találtak.

Arról, hogy a helybéli kereskedőket és hajókat felváltsák a sajátjaikkal ezeken az útvonalakon, még csak nem is

15. Vö. Diffie-Winius: i.m. 23. old.

16. Vitorino Magalhães Godinho: i.m. III. köt. 116. old.

álmodhattak; mint ahogyan az is lehetetlennek tűnt, hogy ezeknek az útvonalaknak mindegyikét ellenőrizni vagy kiiktatni képesek legyenek, az azokat mintegy kiváltó útvonalak megteremtése nélkül, s főleg úgy, hogy ne sértenék vele magának a hatalmas gazdasági komplexumnak a lényegét." - írja V. M. Godinho, majd hozzáfűzi, hogy "Gudzsarát esete éppen ilyen."¹⁷

17. Idem, ibidem.

Diu az Indikum és az Estado da India kereskedelmi rendszerében

A teljes történelmi-földrajzi régió körülményeinek fokozatos megismerése után már elkerülhetetlennek tűnt, hogy az Indikumban kereskedelmileg berendezkedni, politikailag hatni, katonailag ellenőrizni és spirituálisan ütközni érkezett portugálok,¹⁸ akik nem pusztán ad hoc jelleget kívántak adni jelenlétüknek ebben az összetett térségben, Gudzsaratot és benne az olyan kikötőket, mint Diu vagy Szurat kívül hagyjanak azon a "hatalmi hálón",

18. Szimbolikus értelemben is kezelhetjük azt a meglehetősen különös körülmények és érdekes szereplők között lejátszódott első (pátosszal telinek és "civilizacionális"-nak korántsem nevezhető párbeszédet) amelyet a Kalikutban elsőként partra szálló portugál az alábbiak szerint folytatott:

" - Az ördögbe is! Hát téged meg ki s mi hozott ide?

- Keresztényeket és fűszereket keresni jöttünk ide."

A párbeszéd, - Álvaro Velho: "Roteiro da primeira viagem de Vasco da Gama" 'Vasco da Gama első útjának leírása', ed. Neves Águas, Publicações Europa-América., Lisboa, 1987(?), 54. old.-, egyébként egy bizonyos João Nunes nevű halálra ítélt, majd kegyelemből száműzetésre átváltoztatott büntetéssel sújtott portugál 'degredado' és két tuniszi illetőségű mór között zajlott le, akik közül Monçaide megértette magát genovai és kasztíliai nyelven is. Ez utóbbi körülmény egyben nemcsak az életsorsok planetáris léptékű szétszóródására utal, de a kereskedelmi célok, érdekek centrifugális erejére is.

amelyet átalakított (újra)megszervezésére szóttek és globális birtoklására vettek ki.¹⁹ A portugálok Indiai Állama ('Estado da India'), amely egyszerre jelent egyfajta változó "helyiértékű" földrajzi fogalmat²⁰ és a király által delegált közhatalmi rendet és centrumot az alkirály (vice-rei) irányításával egy birodalmi periférián - bizony eleinte nem volt más, mint a portugálok hadi és kereskedelmi vagy vegyes célú flottái hajófedélzeteinél éppen csak pár apró állandó foglalkozási földdarabbal megnövelt -, mintegy mondhatni "mozgó fennhatóság".²¹

19. "A portugáloknak nem sikerült volna 15 éven belül ellenőrzésük alá vonni az Indiai-óceán körzetében lebonyolított kereskedelem felét, ha nem alapozták volna a már fennállóra és nem léptek volna túl egyúttal az évezredek gyakorlaton. A portugál kereskedelmi utak egy új hierarchiát képeztek a régiéknél fölött, s eltérítették a kereskedelmi forgalom legfőbb vonulatait. De az évezredek érintkezési formákat és a csereforgalmat viszont lényegileg érintetlenül hagyták. A portugál forradalom azért gyors, mert csupán a csúcsokra korlátozódik." Chaunu: im. 177. o.

20. Szűkebb értelemben az ún. 'Estado da India' földrajzi területén a Kannari és Malabár partokat ill. az indiai szubkontinentet értették, de így nevezték már a kortársak is a kelet-afrikai partoktól egészen a Japánig, a Szunda-szigetekig terjedő igen széles és heterogén, sok milliós ázsiai civilizációkat és helyi kultúrákat egyaránt magában foglaló, közvetlen vagy közvetett portugál befolyás alá vont területet.

21. 1546-ban Dom João de Castro az alábbiakat mondja Diu előtt: "ki-ki tudja meg, hogy India falai - ófelségének

A tenger mint a dominancia elsődleges eleme és közege, - korántsem a véletlen műve, hogy a XVI. századi portugál expanzió modernkori historiográfiájának két olyan klasszikusa, mint P. Chaunu és Ch. R. Boxer is ezt emeli ki, az első, amikor a portugálok XVI.sz-i indiai terjeszkedését egyszerűen "thalassokratikus hódításnak"²² aposztrofálja, az utóbbi pedig akkor, amikor nagy rendszerező kötetének már címében is erre világít rá²³, figyelemreméltóan állandó jellemzője marad a portugál-indiai gyarmati rend startégiáinak.²⁴ Már azoknak a minimális - de stratégiai pontokon történt foglalásoknak a kiválasztását is eleve egy kereskedelmi és egy katonai

ez a flottája itt." Idézi és további hasonló tartalmú más idézetekkel bizonyítja: V. M. Godinho: *Mito e mercadoria, utopia e prática de navegar séculos XIII.-XVIII.*" 'Mitosz és árucikk, utópia és tengerjárás a XIII-XVIII. században' Difel, Lisszabon, 1990.

22. Pierre Chaunu: *Conquête et exploitation des nouveaux mondes (XVI siècle)*. Col. Nouvelle Clio, Paris, 1969, 205. old.

23. Charles Raphl Boxer: *Portuguese Seaborne Empire, 1415-1825*, London, Hutchinson and Co., 1969

24. Lásd a portugál gyarmatbirodalom behatolási sémáihoz, gyarmatosítási modelleihez, valamint egyben a portugál terjeszkedés rövid magyar nyelvű összefoglalásához tíz éve írt saját munkámat: "A XVI. századi portugál gyarmatosítás tipologizációja", In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a XV-XVI. századi egyetemes történelem köréből*, Budapest, 1984 114-129. old.

jellegű szükséglet kombinációja határozta meg, amelyeket a portugálok Kálikut ellenállása miatt hoztak létre - Kanonor, Kocsin, Angendiva stb... - először a Malabárparton.

A fűszerek érési/értékesítési szezonja és az indikumbeli monszun-szelek rendszerétől függő hajózási lehetőségek eltérő időpontjai az állandó kereskedelmi jelenlétet (feitoria), ezek szempontjai viszont a kereskedelmi jogosítványok, monopóliumok védelmét (fortaleza), ill. ezek egybekapcsolását, valamint esetenként az érdekek állandó politikai megjelenítését követelte meg a helyi hatalmakkal szemben. Ehhez szervesen kapcsolódott az a, nem kevésbé lényegi kívánalom, hogy nagyjából és egészében, az Indikum "portugál beltengerré" váljon, más európai hatalmak felé de iure "mare clausum", globális ellenőrzése révén pedig, a muzulmán hatalmak felé de facto - s különösen az olyan kiáramlási pontokon, mint a Vörös-tenger vagy az Arab - (Perzsa-)öböl, amelyek a tradicionális levantei útvonalakhoz kötötték a régiót -, zárt legyen. Addig azonban míg az e célból egymással egy évben (1507) elfoglalt Hormuz, hatékonyabban, - bár valójában inkább csak a "Rettegett" Albuquerque második megjelenése után, 1515-től válva nemcsak az Estado da India egyik stratégiai pillérévé, de vámbevételei révén az indiai portugál adminisztráció egyik fenntartójává is -, Szokotra csak ideig-óráig (1511-ben már fel is adják) tudta ellátni a reá váró feladatokat.²⁵

25. Lásd. a "Dicionário de história dos descobrimentos portugueses" 'A portugál felfedezések történetének szótára', Lisboa, Círculo de Leitores, 1994 (dir. Luis de Albuquerque, coord. Francisco Contento Domingues) II. kötetének "Ormuz" és "Socotorá" címszavait. Ez a friss

Valójában maga a gyakorlat alakította ki a Bab-el Mandeb védelmére a "Malabár flottát", csírájában még az Estado da India formális létrejötte (1505) előtt; azt a cirkáló jelenlétet, amellyel majd egy századig éltek a portugálok, hogy ki- ill. megszűrjék a Vörös-tenger felé irányuló fűszerforgalmat. Az Indiai-óceánt később, - "capitanias-mores do mar" azaz 'tengeri főkapitányságok' néven - ketté osztották, s azzal növelték a kereskedelmi célú katonai ellenőrzés hatáskörét, hogy két kontingens : az egyik a Guardafui-foktól a Kambaj-öböl, a másik a Kambaj-tengertől a Camorim-fokig "járőrözött" e vizeken, azzal a céllal, hogy - az első lezárja a Mekki-szorost -

kiadvány egyébként úgy tetszik, tárgyában képes a "Dicionário de História de Portugal" 'Portugália történeti szótára' című, korszakos jelentőségű lexikonteljesítményt is túlszárnyalni.

Socotorá feladása mellett több érv hangzott el mint mellette: Gaspar da India már azon is csodálkozik, hogy egyáltalán erődöt építettek a portugálok ide: "...mindig is mondtam Felségednek, hogy ha már erődítményt épít, azt bent a szorosban, vagy annak torkában építtesse, s ne Socotorán... különösen ha azt akarják vele elérni, hogy Mekkából meg Ádenből Indiába ne jöjjenek át hajók, amit már csak azért se lehet megtenni, mert van olyan széles itt a tenger, hogy ha akarnak, még észrevétlen is átjuthatnak a mekkai hajók, mint például idén az a nyolc, amelyből kettő magába Kálikutba, a többi meg Dabulba ment." A levelet idézi José Pereira da Costa: "Socotorá e o dominio portugues no Oriente", vagyis 'Szokotorá és a Kelet feletti portugál uralom' c. értékes tanulmányában, Coimbra 1973., AECA LXXXII. sep. 13. o.

vagyis a krónikás szavaival - "hogy Kálikut mórjai ne vigyenek oda fűszerszámokat" és a második, hogy " Kambaj mórjait tartsa távol attól, hogy akár Sofalába, akár pedig a Vörös-tengerre merészkedjenek".²⁶ Ez a megoldás, pontosabban a startégiái foglalatok és a cirkáló kereskedelmi-katonai ellenörzés együttes alkalmazása kétségtelenül bevált, bár több mint kockázatos volna arra az álláspontra helyezkedni, hogy valaha is teljesen elérte volna voltaképpen célját.

Később, amikor végbemegy a kulcsfontosságú kereskedelmi telepek ill. a korán megszerzett erődítmények - és/vagy hozzájuk kapcsolódó kereskedelmi lerakatok központosítása s az olyan foglalatok mint Goa(1510), amely amellet hogy az alkirályság székhelye lett, a Malabár-part fűszereinek gyűjtőraktárává vált, vagy az a Malakka, amelyet 1511-ben azonos céllal az indonéz-maláj-molukkáki fűszerek elsődleges arab-muszlim újraelosztópiacából a portugálok fennhatósága alá vonnak - tisztán jelzik a portugálok céljait : csak a startégiái pontok elfoglalatásával úgy (t)rendezni át a kereskedelem meglévő köreit, hogy hasznot úgy az Indikumon belül, mint a fűszerek új, alternatív, a Jóreménység-fokán át Afrika megkerülésével haladó útvonalán Európa piacaira juttatva immár a portugál Koronának hajtson.²⁷

26. Castanhedát (*Historia do descobrimento e Conquista da India pelos Portugueses*) nemcsak idézi, - II. könyv 1. fejezetéből -, V.M. Godinho : i.m. Vol III. 98. oldalán, de értelmezi is e katonai lépés körülményeit.

27. Az új, többnyire kiegészítő foglalatoknak, - amelyhez az ösztönzést inkább az udvarnak a manueli majd harmadik

A Diuval kapcsolatos kereskedelmi dilemma megoldását, - nevezetesen azt, hogy ha kereskedelmi kihelyezéseit, valamint az olyan nyersanyagszükségleteit, mint a vörös színezőanyag továbbra is zavartalanul kielégítheti, ezzel automatikusan tágra nyitják a fűszer export levantei (kis)kapuit -, éppen Malakka portugál elfoglalása segítette közelebb a megoldáshoz. A portugálok ui. egyszerűen azt gondolták, hogy ha a Malakka-kereskedelmet Diu irányítja, ők viszont már itt, Malakkán berendezkedtek, mi sem kívánatosabb, mint hogy megszerezzék mellé Diut is. Valahogy úgy állt a dolog mint Goa esetében, hiszen Goa elfoglalásával Hormuz megszerzése kívánatosabb és fontosabb lett mint valaha, most viszont Malakka megkaparintása a gudzsarati partra, s különösen Diuba csalogatta a portugálokat.²⁸

jánosi gyarmatpolitikagyártó hivatalnokelitje, semmint az indiai alkirályság operatív katonaember stratégiai adták, hiszen ők jobban mint bárki más, tisztában voltak a foglalások úgymond logisztikai követelményeivel, - alapvetően két fajtája volt. "Vagy a kontinens partvonalával szemben fekvő apró szigetek illetve folyók torkolata, vagy pedig olyan a szárazföldön elhelyezkedő pont ahonnan e torkolat ellenőrizhető volt" - jelentette az ilyen erődök ideálisnak mondott helyét. Vö: João Paulo Oliveira e Costa: "A colonização da Ásia pelos Portugueses" 'A portugálok ázsiai gyarmatosítása' In: "Portugal no Mundo" 'Portugália a Világban', dir. Luís de Albuquerque, Vol III, 158-179, 172. old.

28. Lásd João Paulo Oliveira e Costa - Vítor Luís Gaspar Rodrigues: "Portugal y Oriente: El proyecto indiano del rey Juan" 'Portugália és a kelet: János király indiai terve', Madrid, Ed. MAPFRE, 1992, 156.o.

Szokotrából, vörös-tengeri sikereiből visszatérőben. 1513 végén maga Albuquerque is Diu megszerzését fontolgatta; a körülmények azonban arra készítették, hogy ezúttal megelégedjék a békés kereskedelmi kapcsolatok kialakításával.²⁹

Az 1521-ig Diuban folyamatosan működő portugál feitoria megalapítása, mint V. M. Godinho megállapítja: "új lökést adott a Malabár-part és Gudzsarát között a kapcsolatoknak, mert ennek révén vélték a portugálok, legalábbis részben, a Jóreménység-foka körüli útvonalukat finanszírozhatni; ezért ők az elsők, akik sietnek portugál rezet, malabár borsot és gyömbért küldeni ide, hogy ezáltal a malabár-parti vásárlásaikhoz kellő vert

29. A majd tíz évig eltartó kölcsönös és feszült várakozás után a gudzsarati felet vélhetőleg kijózanította Szokotorá elfoglalása, amely - lévén hogy elég távol helyezkedett el az Ádeni-öböltől - s komolyan nem veszélyeztette magát a forgalmat, de mindenképpen elárulta az agresszív célokat: felszámolni vagy legalábbis megadóztatni a gudzsaratiak eddig felépített kereskedelmi rendszerét is. A Dom Francisco de Almeidának adott királyi utasításban amúgy már jóval előtte az alábbi olvasható: "Úgy tetszik nekünk, hogy semmi sem lenne nagyobb szolgálatunkra, mint egy erődítmény a Vörös-tenger torkolatában vagy annak közvetlen környékén - minnél beljebb, annál nagyobb ellenőrzést biztosíthatna - mert így elérhetnénk, hogy az Egyiptomi szultán földjein egyáltalán ne haladjon át fűszer, és magában Indiában sem táplálhatná magát azzal a reménnyel, hogy addigi kereskedése folytatható, hacsak nem mirajtunk keresztül..." Lásd még a 15. lábjegyzetet.

pénzérmét, valamint a maláj szigeteki üzleteikhez gyapjúszövetet szerezzenek be."³⁰ Mindemellett a portugálok tudatában vannak annak, hogy éppen "a gudzsarátiaiak azok, akiknek a leginkább fáj, hogy Malakka őfelségéé lett"³¹, amin szépségtapasz csupán az, hogy paradox módon, még növelhetik is önnön fontosságukat az iszlám kereskedelem berkeiben azáltal, hogy hajóik élhetnek a portugáloktól elnyert, az Estado da Indián belüli kereskedelemre (cartaz-rendszer) feljogosító megkülönböztető jel viselésének lehetőségével.³² Ez utóbbi persze némi kockázattal is járt: kereskedésük folyamatossága és széles hatósugara a portugál-ellenes iszlám propagandát sok helyre juttatta el szerte az Indikumban.³³ Voltak azonban még ennél is komolyabbnak mondható veszélyek, leginkább és jelesül az, hogy Kanonor nagyhatalmú kereskedelmi körei a Malabár-part és Hátsó-India között egy olyan "párhuzamos" Aden-Maldiv-szigetek-Atjeh (Achém) útvonal kiépítésén fáradoztak, amelynek

30. V. M. Godinho: i. m. III. kötet, 116. old.

31. Tomé Pires: A Suma Oriental... 204. o

32. Oliveira e Costa- Gaspar Rodrigues : i. m. 143. o.

33. Ilyen eseteket idéz - mint például D. João de Siveira rossz fogadtatását Chittagoongban vagy António Correia "megmérgezett" kapcsolatait Matabanban, - Geneviève Buchon - Luís Filipe Thomaz : "Voyage dans les deltas du Gange et de L'Irraouaddy " relation portugaise anonyme (1521) c. kötetük Fondation Calouste Gulbenkian, Centre Culturel Portugais, Paris, 1988 - a forráskiadás előtanulmányában - 65. old.

célja nem volt más mint, hogy az immár keresztény Malakka méltó muszlim vetélytársra leljen a Szumátra szigetének északnyugati csücskén feltörekvő szultánságában. Az a tény, hogy egy olyan rivális mint a gudzsarátiak kezében összpontosulva egyáltalán talpra- és helyreállhatott a mohamedán kereskedelem és egyben az Indikum egy fontos távolsági fűszertengelye, sőt még ennél is inkább az, hogy 1511 és 1517 között a portugál "szerkezeti válasz" várat magára, s operatív lépései eközben kimerülnek négy alkalommal is az indiai partokról Malakkába, a Vörös-tengerre és Hormuzba küldött flottájának a felvonultatásával; nos, mindez arra utal, hogy a Diuval kapcsolatos dilemma összetettebb volt mintsem azt eleinte gondolhatták s nem pusztán kereskedelmi, hanem valójában katonai, sőt stratégiai jellegű.³⁴

34. Oliveira e Costa -Gaspar Rodrigues: i.m. 144. old.

Diu: keresztút az iszlám és a keresztény terjeszkedés dinamikájában

Ha eltekintünk egy sor magával Indiával kapcsolatos - talán nem is annyira lényegtelen - olyan absztrakciótól, mint például attól, hogy Észak-India mohamedán meghódítása a portugálok Gudzsaráttal való kapcsolatait is meghatározó módon nem volt befejezetten teljes, hogy Vijayanagar - a portugálok Bisnagája - példa arra is, hogy fennmaradhat önálló hindu államalakulat is a muzulmán hódítások tengerében, sőt hogy a belső konfliktusok, a határvillongások a gudzsarati "frangipolitikára" is hatottak, olyannyira, hogy pl. nemcsak az iszlám-India térképét fogja átrajzolni a Maghul támadás, de a portugálok itteni katonai jelenlétének kisebb pontjait is; nos, ha mindezekről el is tekintenénk, legalább tízéves mintavételi szeletekben, Mohács éve előtt húsz és után húsz esztendővel határolt intervallumban (1506, 1516, 1526, 1536 és 1546 mintavételeivel) mégis érdemes áttekinteni azokat a tényeket és tényezőket, amelyek a XVI. század első felében egy nagyobb konfliktus és stratégia részévé teszik Diut és az itteni portugál jelenlétet.³⁵

35. Idem, ibidem 143. old.

a. Mameluk kísérletek

Amikor 1501-ben eljut Kansuh Ghauri (Kansū al-Gavri, Quansawhal-Ghawri) szultánhoz az első, közvetlenül a mameluk hajókra mért portugál csapás híre, - a Mekkai-szoros és Kalikut között közlekedő egyiptomi-szír hajókonvojt süllyesztik el a "frangik", azaz a portugálok, - követet küld Kalikut urához, és felszólítja, hogy ne fogadjon többé portugál karavellákat.³⁶ Ugyanezzel az indiai Kalikuttal többször kénytelen elhalasztani "kereskedelmi" békeszerződés aláírását Portugália, mert a Szamorin nem hajlandó kiadni azt a két európai ágyúöntő mestert³⁷, akikről utóbb az is

36. V. Magalhães Godinho : i.m. 99. és az azt követő oldalak. Godinho elsősorban a velencei kereskedelmi feljegyzések (M. Sanudo, Priuli, stb...) Jean Aubin pedig a portugál krónikairódalom és gudzsarati ill. arab források egybevetésével jut hasonló következtetésekre.

37. Vö. Rákóczi István: "Marginais europeus no Estado da India na 1a metade do séc. XVI (estatutos, experiencias e pontos de vista diferentes)", 'Európai marginalizáltak a Portugálok Indiai Államában a XVI. század első felében', texto policopiado das pre'Actas do colóquio "Portugal e a India", Fundação das Casas de Fronteira e Alorna, Lisszabon, 1993 december, továbbá az itt jelzett bőséges szakirodalom, s ezen belül is Maria Augusta Lima Cruz ezzel kapcsolatos felvetései, amelyet Degredados e arrenegados portugueses no espaço índico, nos primordios do séc. XVI. (Portugál száműzöttek és hitehagyottak az indiai közegben a XVI. század hajnalán) c. munkájában

kiderül, hogy a velenceiek titkosszolgálatában³⁸ érkeztek Indiába, s három év alatt 400 ágyút készítvén, ezzel a

foglalmaz meg in: Actas do colóquio "Dimensões da altridade nas culturas de lingua portuguesa. o outro". vol II. 77-96. old. A konkrét esetben, a hol milánói, hol szlovén/szlavón nemzetiségűnek tartott ágyúöntők, akik Lisszabonban csatlakoztak Gama második útjának legénységéhez, éppen abban térnek el, amint azt Codinho szarkasztikusan megállapítja, a renegátok, dezertőrök, átálló katonák és zsoldosok széles és színes választékától, hogy már az érkezés útvonalának kiválasztása is kétségtelenül kizárja az egyéni szándékot és tettet. Amikor csak alkalmunk nyílik erre, és Diu a maga ostromaival különösen alkalmas erre, hisz csak úgy hemzseg az orosz, magyar, kőrszi, velencei, portugál langado vagy renegado, az anatóliai "Rumi" (janicsár) révén az idegen katonai elemtől, kitérünk erre a jelenségre, amely másrészt szerteágazó területi variánsaival felveti azt is, hogy a casadok (a kiszolgált, Indiában letelepített katona - kereskedők mellett) éppen e marginalizált elem teszi talán a legtöbbet a kulturális érintkezések megkönnyítéséért és az Estado da India gravitációjába még nem vont területek "elő-gyarmatosításáért". Az 1985-ben megvédett bölcsész-doktori disszertációm egy lényeges része - a XVI. századi portugál gyarmatosítás egykorú megítélése, Fernao Mendes Pinto "Peregrinação"-ja, kézirat, 63 - 69 old., éppen ezzel foglalkozik.

38. A leghíresebb törökökhöz átállt keresztény ágyúöntő - a Bizánc szolgálatából dezertált magyar Orbán és Mahometta nevű ágyúját juttatja eszünkbe ez az elhíresült történet. Lásd. Carlo M. Cipolla: Guns, Sails and Empires, - én a portugál kiadást használtam, "Velas e canhões na primeira fase da expansão europeia" - 'Hajók

legfejlettebb technikai és katonai ismeretekhez juttatják azt a kereskedelmi partnert, amely Indiában a portugáloknak amúgy katonai (és ideológiai szempontból Velencével közös) ellensége³⁹. Amikor az 1504. év utolsó

és ágyúk az európai terjeszkedés első szakaszában' (1400 - 1700), Gradiva Ed, Lisboa, 1989, 88-89. old.

A technológiai ill. szakértőelszippantást egy eredeti megközelítésben tárgyalja "The Marranos as gunrusnners. A distorted topos of the clandestine european expansion" c. dolgozatában Stephen Olaf Turk Christensen in: Actas do colóquio "Dimensões da altridade nas culturas de lingua portuguesa - o outro", Lisboa, 1985 november 20-23, 111-132. old.

39. A dolog pikantériája nem más, mint hogy Dom Manuel portugál katonai, flottaerősítést küld a Sereníssima számára 1501-ben a török ellen - (sic!) abban az évben amikor a portugáloknak már a Németalföldön értékesített fűszereiről kiderül, hogy tartós vetélytársai lesznek Európában a levantei - velencei-genovai fűszereknek, mi több, amikor a portugálok királya azt meri javasolni Velencének, hogy legyen ő is az Afrika megkerülésével érkezett bors és fahéj vásárlója immár Lisszabonban. Tény, hogy éppen a török elleni háborúban legyengült Velence a Földközi-tenger keleti medencéjében más értékrendben lép szövetségre mint az Indikumban, s hogy általában is más ideológiai elem mozgatja, mint a még keresztes szellemtől duzzadó, az etiópkeresztények ügyét stratégiai rendszerébe emelő mánueli, császári portugál politikát. Lásd: Luis Filipe Reis Thomaz: "L'idée impériale manuéline" in: Actes do Colloque "La Découverte, Le Portugal, L'Europe", 35-105 old; ed. Fondation Calouste Gulbenkian, Centre Culturel Portugais, Paris, 1990

napján Lope Soares de Albergaria hajói - a szokásostól eltérő módon - az egyik mohamedán hajó részéről különlegesen nagy ellenállást, sőt mi több, a menekülés lehetőségének teljes feladását tapasztalják, rájönnek, hogy egy új ellenséggel csaptak össze. A British Museum un. "Névtelen Krónikája" szerint: " a harc több mint egy óráig tartott, amelyben az ellenség az utolsó szálig mind elesett, s nem volt senki sem, aki ehelyett életben akart volna maradni, miért is a mieink sem örültek annyira a győzelemnek, mert biz' heten haltak meg és harminchárman sebesültek meg közülük. Ezen a hajón, mint kiderült mindenki török volt, azért is harcoltak ily veszetten..." ⁴⁰ Mindhárom példa azért jelentős, mert attól az illuziótól fosztanak meg bennünket, hogy kizárólag indiai-portugál dichotómiában - és kizárólag a kereskedelem szemszögéből - vizsgálhatnánk a portugálok jelenlététől felbolydult Indikum történéseiből a minket érdeklő és a Diut érintő következményeket. Velence, a Mameluk Birodalom és az oszmán Török Birodalom, akik a levantei tradicionális fűszerkereskedelem csorbítatlan fenntartásában voltak egyként érdekeltek ⁴¹, mint ezeknek

40. Idézi: Oliveira e Costa, a Dicionário dos descobrimentos portugueses "Turcos" címszavában, II. köt. 1094. oldalán a "Crónica do Descobrimento e Conquista da India pelos Portugueses" ('A portugál felfedezések és gyarmatosítások története') 63. fejezetét. Az un. British Museum féle krónikához lásd: J. Sousa Mendes újságcikkét (As diferentes versões de alguns factos nas crónicas da India - Az indiai krónikákban levő tények néhány más verziója) az 1973. január 9-i "O comércio do Porto" kulturális mellékletében.

a kereskedelmi útvonalaknak - ill. tulajdonképpeni rész-

41. A szakirodalom Lybyb korszakos műve óta tördeli annak a közhely-klissének béklyóját, mely még részben XVI. századi siralmakból származik. Ez a mondhatni "katasztrófa - tétel" azt állítja, hogy a XVI. századdal a földközi-tengeri civilizációk, s különösen Itália megállíthatatlan romlása, sorvadása köszönt be, s hogy a Mediterráneum elhalványulásának oka nem más, mint a portugálok Afrika megkerülésével nyitott fűszerútvonala. V. M. Godinho megjegyzi, hogy az, amit globálisan "levante-kereskedelemnek" szokás nevezni, két elemre oszlik, egyrészt az olyan cikkek mint a fűszerek vagy a selyem távolsági kereskedelmére, másrészt pedig olyan rövid hatósugarú cserékre bontható fel, amelyeknek során például gyapjúval, cukorral, sóval, búzával kereskednek. Még ha igaz is, hogy a levantei fűszerútvonal hagyományos átmenő pontjain kevesebb áru halad át a Jóreménység-foka körüli útvonal felfutása miatt, mindez azonban a másik cikkcsoport adás-vételét nem érintette. Az 1600-as évekig, mint ezt Godinho kimutatta, a levantei kereskedelem globális értéke meghaladta az indiai tengeri úton forgalmazott javakét. "Német történészek már Lane előtt - amikor kimutatták, hogy Velencén keresztül látja el magát Közép-Európa továbbra is e javakkal - hozzájárultak ahhoz, hogy az az általános kép, amit a mediterrán fűszerforgalom összeomlását festettek ne álljon meg, hiszen Velence tengeri aktivitása igen jelentékeny maradt."- jegyzi meg Godinho, majd a tabló felrajzolását folytatva hozzáteszi: "Portugáliában David Lopes arabista volt az, aki azt hangsúlyozta, hogy a portugál terjeszkedés nem érintette a török felvirágzást és Artur Augusto volt az, aki portugál források segítségével is bebizonyította, hogy Velence és a levantín cserekereskedelem prosperitása fennmarad az ezeröttszázas években is." Godinho im. 82. o.

vagy végpontjaiknak - birtokosai, működtetői, és/vagy hasznának végső élvezői, vámbevételeik ill. kereskedelmi profitjuk révén, könnyen találtak közös nevezőt és ellenséget az Indiában berendezkedő portugálokban; még akkor is, ha a Mediterráneumban Velence és a Török éppen háborúzna, vagy az utóbbi az Indiai-óceánra való kijutása érdekében nemcsak a Perzsa-öbölre, de mondjuk a Vörös-tengerre is szemet vetne. Kétségtelen, hogy annak ellenére, hogy bár úgy Kalikut, mint Gudzsarát üzleti-kereskedelmi köreiben voltak hívei az ún. "portugál vonalnak", s ezzel természetesen a mór és a keresztény fűszerfelvásárlás helyi versenyztetése elvének, az előbbi Triászhoz ők is felsorakoztak, amikor végül katonai beavatkozást kértek az új riválissal szemben. Kairó, Damaszkusz, Mekka és Áden üzleti köreinek gazdasági nyomása mellett az új kairói velencei követ, Alvise Sanudo instrukcióinak diplomáciai pressziója egyaránt szerepet játszott abban, hogy 1505 szeptemberében már tényleg egy expedíciós flotta készüljön bevetésre, az "indiai partot a frangi inkurzióitól megtisztítandó", a régebbi status quo fenntartására. Ez 1506 júniusában Husain (Hussain, Husszein) emír - a portugál források Mirocémje - vezetésével már Djeddáig hatol be a Vörös-tengeren, ahol nemcsak az erődítményt erősíti meg, de az itt eltöltött egy év alatt katonailag megerősödve már mint valóságos expedíciós hadiflotta⁴²

42. Mirocém flottáját négy nau - közöttük a főhajó 400 tonnás volt, - egy galeon és hat gálya, valamint egy kisebb hajó alkotta. A fedélzeten mintegy 1500-2000 válogatott harcos, törökök, mórok, granadaiak, genovai, velencei és minden más náció renegát zsoldosa komoly

vet horgonyt 1507 szeptember 20-án éppen DIU partjainál, amelyet korántsem véletlenül vagy a véletlenek sorozata választott India mameluk "visszavételének" kiindulópontjává. A vállalkozás sikere azonban tiszavirágéletűnek bizonyult. A csauli kikötő mellett az egyiptomi-gudzsaráti hajóhad - több körülmény szerencsés egybeesése révén (a mintegy húsz fűszert rakodó portugál hajó még ott vesztegel; az őket védő két nau, két navio, két gálya, három karavella, amelyet az ifjabb de Almeida, Dom Lourenço vezet, aki először összetéveszti Albuquerque már várt hajóival a feltűnő ellenséget, amely ráadásul Chaul kikötőjében sokkalta könnyebben is manőverezik a portugáloknál) "relatív" - győzelmet arat⁴³. Bár méltán zengnek a dobok a győzelem tiszteletére Kairóban

harcierőt jelentett, amelyhez a tüzérő sem volt elhanyagolható, hiszen a hajók mindegyikén volt tüzérségi üteg. Ehhez csatlakoztak a könnyű fustákból álló indiai hajók harmadnapon, Malik Iyáz vezetésével. V. M. Godinho i.m. 101. old.

43. A kétségtelen vereség ellenére a portugáloknak sikerül - az egyetlen főhajó kivételével, amelyen D. Lourenço de Almeida is előbb sebesülést kap, majd meghal, - kimenteni az értékes kereskedelmi hajókat. A törökök ui. sorra képtelennek bizonyulnak a számukra kedvezőbb hajóközeli ütköző harcmodor kieszközlésére, s furcsamód inkább a folyótorkolati sekély vizekre futottak ki, alighogy megkezdték első, tehát minden bizonnyal félelmetesnek szánt rajtaütésüket, mintsem hogy döntésre vigyék az ütközeteket. Az alkirályt, mihelyt híre érkezik fia halálának, a személyes bosszú is fűti, s innen híres mondása: "Ha megettétek a csirkét, azt lássuk mire mentek a kakással".

1508. decemberében, nem sokáig tart az örömnep, mert 1509. júniusában az alkirály húsz hajója elsöpri, Dabul megrendszabályozása után a Diu kikötőjében negyven kálikuti parauval még meg is növelt egyiptomi-gudzsaráti hadat, igaz, az utóbb csatlakozottak gyakorlatilag nem is bonyolódtak abba a küzdelembe, amelyet most már megközelítően egyenlő felek vívtak meg. A bevett és közhelyszerű magyarázattal szemben a vereség nem az általánosnak mondott hajóépítési technológiai hátrányból fakadt (ráadásul a Diu csatornában, miként Csaul kikötőjében az evezősök jól egészítették ki mind a "Frangi", mind a "Rumi" nagyhajókat, amelyek a tüzérségi ütegek mellett jó védelmi borítást is kaptak és hidakkal és védőhálókkal is fel voltak szerelve). Stipling nyomán a szakirodalom⁴⁴ egyetért abban, hogy ebben az esetben inkább a technika alkalmazásából fakadt a kudarc, a mamelukok tengeri harcban járatlan "lovaghadereje", a gyakorlatlan tengerészcsapat mellett szükségszerűen csak vereséget szenvedhetett, hiszen a hajókat nem a csata stratégiájának részeként, hanem pusztán a "szárazföldi" közelharcot - annak meghosszabbításaként mintegy a "vízi földön" - lehetővé tevő eszközek tartották csupán. Természetesen a technikai-technológiai elmaradottság ill. különbség realizálásának tézise mindazonáltal, mint a korszak egyik állandó jellemzője, e példa ellenére is áll, s bizony nagymértékben mondható el, hogy a

44. Stiplinget (Ottoman Turks and the Arabs... lásd bibliográfia) idézi V. Magalhaes Godinho i. m. 101. old.

portugálok sikerei mögött ott voltak az innovációk⁴⁵ csakúgy, mint az azokat létrehozó és egyben mozgató innovatív szellem. A mamelukok és különösen az oszmán törökök ezzel szemben, úgy a technikai "tudás", mint az alkalmazott szakértelem pótlására szívesen nyúlt a teljes know-how gyors bekebelezéséhez, kényszer vagy jobb fizetség révén külföldiek alkalmazásával vélve megoldhatni ilyen és hasonló gondjaikat. Azok a körök akiknek az ilyen jellegű szakértelem a birtokában volt - jelesül éppen Velence vagy a Porta, akik ráadásul messzemenően érdekelve voltak az egyiptomi hadi-tengerészeti potenciál bizonyos fokú növelésében, éltek is a "baráti" technikai- katonai segítségnyújtás eszközével⁴⁶, ám nem voltak képesek azokat az elsősorban

45. Ilyen például az is, amiről Carlo Cipolla így ír: "A (lőrések) kivágása igen nagy jelentőségű volt. A nagyobb hajók számára ez adott lehetőséget arra, hogy nagy mértékben növeljék fegyverzetüket. Az ágyúknak a főfedélzeten való felállítása több, nagyobb méretű ágyú elhelyezését tette lehetővé, anélkül hogy ezzel a hajó stabilitását veszélyeztették volna..." Az idézetet Immanuel Wallernstein: A modern világgazdasági rendszer kialakulása..., Gondolat, Budapest, 1983. 653. old. 114. lábjegyzetből vettem át. Pár, Wallenstein által már idézett - tehát magyarra egyszer már lefordított citátum - esetében hasonlóképpen jártam el. Teszem ezt jelen esetben azért, mert Cipolla jelen munkájának portugál nyelvű kiadása van a kezemben.

46. 1510-től - ezekben az években (1511-12) kap Egyiptom a Habib Maghrebi misszió nyomán ilyen erősítést a Portától - indiai globális stratégiájában Portugália Perzsiára tesz fel mindent: előbb a mamelukok, majd 1515-

földrajzi okokat és természeti determinizmusokat leküzdeni, amelyek azt eredményezték, hogy pl. a hajóépítés faanyagszükségletét - helyi alternatíva híján - gazdaságosan előteremtsék. Szíriának és Egyiptomnak az Oszmán Birodalomba történt bekebelezése ugyan javította a hathatósabb megoldások létrejöttét, de ez, vagy egy Szezei csatorna megépítésével, vagy egy hatalmas összegeket elnyelő párhuzamos - és a földközi-tengerivel egyenértékű flotta felállításával lett volna csak igazán hatékony; éspedig úgy, hogy mint a mamelukok is megkísérelték, ellenőrzik bármilyen az Indikumot szem előtt tartó vállalkozás előfeltételét: a féktelen politikai és társadalmi rendje, no meg az adott földrajzi közeg miatt is nehezen megszerezhető szomáli és/vagy legalább az ádeni partokat⁴⁷.

A mamelukok második efemér kísérlete, amelyet elég hatékonyan hátráltattak a perzsa-szír határviillongások, valamint a Rodoszi lovagok közbe-lépése még a flottaépítés és felkészítés során (1512-14), végül meg kellett hogy elégedjen az arab partok pacifikálásának múló és relatív sikereivel, hogy aztán Áden sikertelen ostroma (1515) egyben véget is vessen a portugálok indiai jelenlétét megkérdőjelező és támadó egyiptomi

tól az oszmánok ellenében. Ez egyrészt azt feltételezte, hogy az India-Perzsia forgalom volumene ne essen vissza - amit Hormuz vámbevételai önösen is indokoltak -, másrészt a velenceihez hasonló technikai segítségnyújtást és know-how kiajánlást eredményezett, amely rövid távon az ekkor még gyakorlâtilag hiányzó tüzérség látványos felfuttatását eredményezte perzsa hadseregében.

47. Vö. V. M. Godinho i.m. 106. old.

kísérleteknek.⁴⁸ Más kérdés, hogy Salman Reisz visszavonult csapatai 1517-ben milyen szerepet játszanak majd a Vörös-tenger védelemben akkor, amikor a szerepek mintegy felcserélődnek és a portugálok lépnek fel támadólag egy már megváltozott geopolitikai környezetben.

Mindez csakúgy a portugálok Diu-politikájában⁴⁹, mint Gudzsarat és egyenlőre még keretein belül egyre inkább

48. Oliveira e Costa - Gaspar Rodrigues. i. m. 134. A Selman Réis (Szulejmán Reis) által vezetett expedícióról több alapvető összegző monográfia ill. tanulmány is értekezik (Selim Özbaran, D. Ross, Witeway, Danvers, valamint Searjeant, lásd Bibliográfia) ellenben kevés a róla szóló és ki is adott forrás. Ezért olyan nagy jelentőségű az isztambuli Topkapy Szeráj Múzeum archívumának 8337. számú kézírata, amelyet törökül Dr. Yakub Mughul publikált: "Portekizlierle de Mücadele ve Hicas' da Osmanli Hakimiyetinin yerlesmeni Hakkinda bir Versika", amelyet a Dergilerben publikált, 1965, Ankara vol. II. no 3-4. 35-47. old, s amelyet később franciául ismertetett ill. kivonatolt H. Berberian - "Un document relatif à la guerre avec les Portugais dans la mer Rouge et l'establissement de la souveraineté ottomane au Hedjaz" címmel az Arquivos do Centro Cultural de Paris x. kötetében. Az eredetileg egy térkép és egy fénykép társaságában kiadott forrás, mint a francia közlés is kiemeli" számos részlettel gazdagítja a már ismert és kiadott források anyagát, különösen Sharif Barakat mekkai emír viselkedésével kapcsolatban."

49. Ennek bemutatásához egy kiváló értekezés nyújt biztos támpontot, hiszen a portugál krónikairodalom és a helyi források egybevetésén alapul: Jean Aubin: "Albuquerque

- különleges politikai hatalomra törő parti sávjának és kereskedelmi kikötőinek (Diu és Szurat) portugálokkal szembeni politikájában jelentős arányú és irányú változásokat eredményezett. Egy humanitárius okokból - az Almeida fiú holttestének kiadása - kezdődő párbeszéd négy év alatt egy formális kereskedelmi szerződés megkötésével zárult, úgy, hogy magának a kereskedelmi/katonai alkunak a tárgyalásos eleme és olyan szereplői, mint Melik Ayaz és Sidi Ali kerültek előtérbe s Albuquerque stratégiájának is homlokterébe, s nem az elrettentés eszközei, a távoli Lisszabonból mindig könnyebben pártolt "héjapolitika". Diu ennek eredményeképpen - Malik Ayaz kivonja magát a Diu melletti ütközetből, s ezzel elkerüli Dabul sorsát, éppúgy mint a jogos retorzióknak is feltüntethető casus belli hatalmi alkalmazását - sokat nyer, - az előző fejezetben leírt kereskedelmi jogosítványokat csakúgy mint azt, hogy virágzó üzleti életének színtere - Diu - is csak közvetve - azaz közvetítőkön keresztül kerül a portugálok korai gyarmati rendszerébe. Ez a korántsem kis eredmény jóval inkább Malik Ayáz és Diu érdeme, semmint II. Mahmud (vagyis II. Mazafar) és a gudzsaráti hatalmi központ műve, - amely éppen 1511 és 1526, az új szultán trónralépésével egy olyan misztikust emel a trónra, aki a keresztényellenes küzdelemben elődjénél elszántabb irányvonalat képvisel.⁵⁰ Ami pedig Albuquerqueket illeti, ő maga úgy gondolhatta, hogy kár Diu elfoglalására feccsérelni máshol elengedhetetlen erőket és energiákat,

et le Cambaye" In: *Mare Luso-Indicum* Tome I. Genève - Paris, Libraire Droz, 1971 3-63. old.

50. Oliveira e Costa - Gaspar Rodrigues i.m. 143

ha Malik Ayáz barátságában, és a gudzsarátiaiak kormányzatával aláírni remélt béke keretében elérhető Diu területén egy erőd békés megszerzése is.

A tárgyalásokat hátráltatta viszont a portugál törekvések "fortaleza" kifejezése, - nem is annyira nyelvi nehézségek miatt, hiszen a granadai mór "nyelv", az az andalúz tolmács, Sidi Ali⁵¹ még csak elismerő jutalmat is kap az alkirálytól első szolgálataiért (ami nem más, mint a Csaulnál ejtett portugál foglyok kiszabadítása, valamint egy elsüllyedt hajó legénységének repatriálása ügyében tett szolgálat) -, amin a gudzsarati fél következetesen "bazar"-t értett, azaz olyan fallal el nem kerített helyet, ahol kereskedni lehet.

A diui portugál "feitoria" viszont éppen a fortaleza-feitoriáknak abba a kategóriájába tartozott volna, amely védelmi szerepét stratégiai és nem pusztán kereskedelmi célból kívánta gyakorolni, innen ered még az a félreértés is, hogy Albuquerque Manuel királynak írt levelei eléggé meg nem alapozott vágyakat hagynak vélni beteljesülni: egy erőd, igazi erődítmény létrejöttét Diu területén.

51. A Tortu gúnynevű tolmács-hírvivő-követ és az olyan társai, mint João Machado, szerepéről írt alapvető tanulmányt Geneviève Buchon: "L'interprète portugais en Inde au début du XVIIe siècle" In: Actas do colóquio "Dimensões da altridade nas culturas de língua portuguesa. o outro" vol. II, 203-213. old. Lisszabon, 1985 nov 20-23.

b. A török kéz

Szelim óta a török hatalmi terjeszkedés stratégiai körébe India is beletartozott, vagy legalábbis annak a közel- és közép-keleti vidéknek az ellenőrző pontjai és útjai, amelyek e csodás világra való kijutás lehetőségét teremtik meg.

Ha Ismail sah 1514-es legyőzése Kurdisztán megszerzését is jelentette, de nem jelentette Perzsia meghódítását, ami azt eredményezte, hogy az Indikumra igényt tartó stratégiának a Perzsa-öböl helyett, a Vörös-tengert kellett megcéloznia. Amúgy magát a Közel-Kelet egyensúlyát éppen a safavida Perzsia bontotta már előbb meg, amely Bagdad 1508-as elfoglalásával nemcsak a Mamelukok, de már a Földközi - tenger irányába is terjeszkedni kezdett. Ha behelyettesítjük Jeruzsálemet, a Szent Helyeket, Mekkával és Medinával, valamint a felettük gyakorolni kívánt felügyeletet összevetjük, kiviláglik, hogy Izmail sah hasonló "kereszties" vágyakat kergetett mint a portugál király, ráadásul nem egymás, hanem a siita szárny ellenében, amelyet egyébként nem kevésbé motivált hasonló vallási buzgalom. Kettejük összefogása ill. a portugál terjeszkedés azonban paradox módon nem annyira az Oszmán Birodalmat gyengítette meg, mint inkább az iszlám erejét növelte azzal, hogy egyetlen hatalmas keretbe egyesítette Szíria, majd azt követően Egyiptom (1516-1517) elfoglalása révén a két birodalom között sorvadó ütköző területeket. (lásd I. és II. térképeket)

Kérdések és válaszok sokasága foglalkozik azzal az új hatalmi helyzettel, amelynek jelentőségét az indiai Goa

alkirályságában nyilvánvalóan nem mérhették fel, mi több a lisszaboni startégáknak is időbe telt a kérdés mélyebb elemzése. Az Estado da India első reakciója mindenesetre elképesztően rossz lépésnek bizonyult, amely nemhogy növelte volna, de még csökkentette is a portugálok presztízsét a Vörös-tenger arab, különösen parti sávjának apró államaiban, amelyről korán kiderült, hogy a portugál ill. török terjeszkedés és befolyás legfontosabb ütközőpontja marad. Az új alkirály egy évre elegendő élelmiszert vételezve, hajóin háromezer katonával és tengerésszel, valamint egy dzsunka 5-700-fős malabár harcosával 1517 márciusának elején hagyja el Goa kikötőjét, hogy a tüzérvél kifejezetten jól felszerelt flotta egyszer és mindenkorra megsemmisítse a Rumi hajóhadat, erődítményt építsen fel magában a Mekka-szorosban és János pap-király Etiópiájában a régvárt szövetségesre nemcsak ráleljen, de élvezze is támogatásának stratégiai következményeit.⁵²

53. János pap királyságával a keresztény Európa, ha több földrajzi és ideológiai bakugrással is, de már régen foglalkozott. Már Freisingi Ottó krónikájában található utalás a mítikus János papra, amelynek királysága ekkor még földrajzilag Etiópiától távol, valahol Közép-Ázsiában helyezkedett el. Jourdain de Severac (1329) vagy Jordão Catalão "Epistolái" (1321-1330) óta azonban Zan Hoj (Presbiter Jhannis) országa már az a kopt-keresztény Etiópia, amellyel a szövetség keresztény, testvéri és így természetes a közöttük elterülő "iszlám blokk" ellen. Az Etiópiával való szövetség eszméje egyébként először az idősb Marino Sanudonál jelentkezik 1309-ben, s 1317-ben már Guilherme Adam angol dominikánus sok mindenről árulkodó címmel, "De modo sarracenos extirpandi", azaz

Az ambíciózus tervekből azonban szinte semmi sem lett. Godinho mindezért az elképesztően bizarr parancsnoklást teszi elsősorban felelőssé, amikor megjegyzi: "Ha vannak Albuquerque 1513-as vállalkozásának olyan elemei, amelyek nehezen magyarázhatók, Lopo Soaresé, négy évre rá a maga egész kimenetében teljes rejtély".⁵³ Tény, hogy az odaúton el nem foglalt Adenban - bár könnyedén elfoglalható lett volna,- visszaúton a portugálok még csak vizet sem vételezhetnek. A kedvezőtlen szelek mellett hajózó portugálok elől Salman (Szulejman) Reisnek volt ideje úgy állítani fel tűzértségét, hogy még csak csataközelbe se kerüljenek a portugál hajók, amelyeken vagy hétszázan pusztultak el; akik jóval inkább az embertelen körülményekbe semmint a hadieseményekbe haltak bele.

Godinho ezek után joggal teszi fel a kérdést: lehet, hogy nem is állt soha szándékában a Vörös-tengert lezárni a portugáloknak? Vélhetőleg komolyan egyetérthetünk José Pereira da Costa válasz jellegű álláspontjával, miszerint is "A törökök és mórok haderejével szembeni fellépés vizsgálatakor a katonai nehézségek mellett, ez a másik választás sem esett kevésbé a latba: a kalózháború és a rendszeres cirkálás ugyanis kevesebb kockázattal és nagyobb haszonnal kecsegtetett".⁵⁴ Ilyen elvek mellett kerül sor, egy évre rá, 1518-ban, António Saldanha, a

'Hogyan lehet a Szarcénokat kibevezni' címmel értekezik. Lásd a Dicionário..."Preste João" címszavát.

53. V. M. Godinho: im. 111. old.

54. José Pereira da Costa. "Socotorá e o dominio português no Oriente" 'Szokotrá és a Kelet portugál uralma " AECA, LXXXII, Coimbra, 1973, 13. o.

"szorosba vezényelt flotta" kapitányának vezetésével több gazdagon megrakott mór hajó elfogására, illetve a szomáli parton fekvő Barborá teljes felégetésére, s csak Diogo Lopes de Sequeira veszi fel sikeresen a portugál globális stratégia elejtettnek tűnő fonalát 1520-ban, amikor sor kerül D. Rodrigo de Lima követjárására és ezzel felveszik hivatalosan is a kapcsolatokat az abesszín hatóságokkal. Mindazonáltal folytatódott a "felégetett hajó" portugál politikája is. 1523-ban a Guardafui-foknál öt muzulmán hajót fognak el, Áden mellett négyet gyűjtanak fel, s bár megjelenik az igény hogy Messuah állandó támaszpontjuk legyen Etiópiában, ennél több borsot törnek a törökök orra alá a jemeniek oszmán-ellenességének fel-felszításával⁵⁵.

Apropó bors: Velencében a Vörös-tenger kettős blokádjának tulajdonítják, hogy "a fűszer Portugáliába még csak eljut, a Szultánhoz viszont már csak kevés", s Lybyer nyomán Godinho is vallja : bizonyos időnek kellett eltelni az új adminisztráció felállításával nemcsak Szíriában és Egyiptomban, de Konstantinápolyban is ahhoz, hogy érezhetővé váljanak az új monetáris politika eredményei, amelyhez oly sok reményt fűztek.⁵⁶ A kortárs török történészek közül akár Mustafa Akdag álláspontjával

56. V. M. Godinho : i.m. 112. o. A kalózkodással kapcsolatban Diffie-Winius, i.m. 85. old. - W.H. Morelandre hivatkozva (India and the death of Akhbar: an economic study, 222-224) - megjegyzi, hogy a lehetséges veszteségek ill. a kockázat teljesen és ugyanolyan normális oldalához tartozott, mint a piaci kondíciók romlása vagy a tengeri szállítás során a hajótörés.

56. V. M. Godinho: i.m. 113. o.

azonosulunk, miszerint is az oszmán kereskedők fel sem tudták mérni a század első évtizedeiben a történések világátrendező hatását, akár Halik Inalcik nézetét osztjuk, miszerint is "gyorsan végbement az oszmán kereskedelem arab elfogadtatása", a mindkettejüket idéző Özbaran világít a kérdésre rá a leginkább lényegretörőbben amikor megjegyzi, hogy éppen a portugálok heves reakciói nemcsak jelzések, de mintegy ítéletet is mondanak a történetek felett.⁵⁷

Diuval kapcsolatban az mondható el, hogy ugyan kevésbé látványos módon mint az előző időszak portugálokkal kereskedő szálai, de kiépülnek a törökök jelenléte által átalakult rendszerhez való illeszkedés olyan elemei is, amelyek a portugálokat immár az Indikumban is az erő alkalmazására készítetik. Az első alkalommal, 1519-ben a kormányzónak, Diogo Lopes Sequeirának meg is lett volna arra a lehetősége, hogy Lisszabon instrukcióinak megfelelően kicsikarja az erődítményátadást, csak hogy, miként Diffie és Winus is felelevenítik Barros krónikasorait, Malik Ayáz, "az agyafút orosz túljárt az eszén".⁵⁸

57. Salih Özbaran. The ottomans in confrontation with the portuguese in the Red Sea after the conquest of Egypt in 1517, In: Studies on Turkish-Arab relations, anual 1986, 207-214. old.

58. Malik Ayáz török, szláv vagy perzsa eredetű rabszolga volt valójában, aki I. Mahmud király gárdájában kezdte fényes karrierjét. A felszabadított Malik Ayáz érdemeiért földbirtokokat kap, ami nemcsak Gudzserát leggazdagabbjai közé emeli, hanem apránként eléri, hogy a legprosperálóbb

A határozatlan és még csak a megvesztegetés gyanújába is keveredett kormányzó másodjára inkább azt a Csault véli megerősítésre méltónak, amelyet utóbb mégis felad, flottája szétszórtságára és más feladataira hivatkozva.⁵⁹ Mindez mintegy felhívás volt a két régi, muzulmán kereskedelmi érdekekben már hajdan egymásra talált félnek, Kálikutnak és Diunak az újabb érdekszövetségre: a malabár fűszerek kiáramlásának pontja 1523-tól Mekka felé újra Diu lesz, csak ez évben máris 42 hajó "innen megy a fűszerekkel oda, ahol a velenceiek megvásárolják tőlük." Az 1530-as években "minden fűszert ami Alexandriába jut, Diuból hoznak át törökök és mórok", mégpedig éjjel, hogy

- hisz tengeri - kerület birtokjoga egyre inkább személyes jogon illesse meg. Aubin: Albuquerque et Cambaye, 6. o. Hasonló módon fantáziadús az az állítás, hogy magyar lett volna Quasim Barid, Bidar baridsahida dinasztiájának megalapítója. Vö. Knopfl Lajos: "Melik Verrido" in. Századok, 53-54 (1919-1920) 214-215. o. Knopfl szófejtése szerint Melique (Malik) kiskirályt jelent.

59. Ami magát az erődítmény Diut illeti, felmerült még az is, hogy a Madresabat folyó mellett, Diutól 5 kilométerre épüljön fel. Malik Ayaz (Iaz) azonban 1521 augusztusára úgy megerősítette a helyet, hogy Diogo Lopes végül is Chaul (Csaul) mellett döntött, s a Kambáj-öböl másik, átellenben lévő oldalán, Dekhan (Daquem) uralkodójának, a portugálok Nizamaluco-jának engedélyével került sor az erődítmény felépítésére. Vö. Luis Filipe Reis Thomaz: "A viagem de António Correia a Pegu em 1519" CECA, XCVI:, Lisboa, 1976, 10-12. o.

kijátsszák a portugálok éberségét.⁶⁰ 1526-ban az Heitor Silveira vezette, Kambáj partjait felügyelő, az un. évi rendes zárlatot biztosító flotta (négy galeón és két karavella) elfog három Mekkából Diuba tartó hajót. Ez az egy zsákmány ugyan három évig képes volt fedezni a partzárlatot biztosító flotta fenntartásának összes költségeit, mégsem jelentett olyan hatékony megoldást mint amit egy erőd jelenléte biztosíthatott volna azon a Diun, amely időközben nemcsak önmagában is félelmetes hajóhadat mondhatott magáénak, de Godinho kifejezésével élve, a törökök indiai behatolásának ugródeszkájává is vált.⁶¹

60. M. Sanudo feljegyzéseit idézi V. M. Godinho: i.m. 117.o.

61. Idem., ibidem.

c. 1526 : a fordulat(ok) éve

1524-ben a timurida Bábur, a nagy Mughal hódító újra támadást indított a Pandzsáb ellen, s erős, közép-ázsiai harcosokból álló serege élén bevonult Indiába, majd 1526-ban a Panipat melletti síkon megsemmisítette Delhi szultánjának seregét. Az 1527-es győzelme Csittor uralkodója felett megszilárdította Bábur helyzetét Észak-Indiában, s gyakorlatilag az egész Gangesz-medence az uralma alá került.⁶² 1526-ban Kambáj szultáni székébe is új uralkodó kerül, az a Bahadur sah, akit a déli irányú mughal hódítás csak a következő évtizedben ér el. s egy furcsa döntésre kényszerít 1534-ben :előbb átengedi Baszaint (port. Baçaim) majd egy évre rá felajánlja a portugálok Humájun elleni segítségének fejében már Diu területén is, az oly régen vágyott "frangi" erőd felépítésének lehetőségét, amely az első jele annak, hogy immár a pillanatnyi érdek mozgatja Gudzsarát uralkodóját⁶³, s egyfajta, később hiába mérlegelt súlyos

62. K. A. Antonova - G. M. Bongard-Levin-G.G. Kotovszkij: India története, Kossuth Kiadó és Gondolat Kiadó kiad. Budapest, 1981, 180.o.

63. Mint Diffie-Winius i.m. 72. old. megállapítják, a kambáj szultán abba a katonai kasztba tartozott, amely érdekei és katonai alapjai folytán is a szárazföldi agresszió és terjeszkedés híve volt. Kereskedőtől igen alacsony adót szedett - kikötői vámbevételekből például összjövedelmének mindössze 6 százaléka származott - talán

gondatlanság: valószínűleg eszébe sem juthatott, hogy ezzel szultánsága tengeri és kereskedelmi érdekeit külföldiek kezére juttatja.⁶⁴

Végezetül 1526 nem kevésbé volt fontos a Vörös-tengeren, ahol régi-új szereplők borítják fel az egyensúlyt előbb a portugál-török vegyes befolyás övezetében, majd az indiai vizeken. Egy 1525 június 2. keltezésű beszámoló ⁶⁴ tanulsága szerint, a Vörös-tengeren állomásozó török hadihajókat, ágyúkat és más hadifelszereléseket részletező Selman (Szulejman) Reisz Djeddából, kész bármikor a hitetlen portugálok (Portakali bîdin) ellen embereit bevetni. Jemen, mint írja, szinte kiált azért, hogy végre török szandzsákbég szervezze meg, mert hiszen még végleg is könnyű megkaparintani, miként Vilāyet-i Hindustan (India országai) sem kevésbé meghódíthatók. Mindkettőből évente

ez is magyarázza azt, amit az uralkodó a következőképpen fogalmazott meg, igencsak szimbólikusan: "A tengeri háborúskodás kereskedők ügye és nem növeli az uralkodó presztízsét." Vö. Rákóczi István: A XVI. századi gyarmatosítás egykorú társadalmi megítélése... bölcsészdoktori dolgozat, kézirat, 1987, 77. old.

64. Isztambuli Topkapi Szeráj Levéltár (E.6455), első török nyelvű kiadása Kortuglu "Meshur Türk Almirali Selman Reis' in Layihasi" 'Deniz Mecmuasi, Istanbul, 1934, XLVII. 67-73, franciául kiadja: Michel Leasure: "Un document ottoman de 1525 sur l'Inde portugaise et les pays de la mer Rouge" Mare Luso-Indicum, Paris, 1976, III. 137-160, végül angolul is megjelent Salih Özbaran: "A Turkish report on the Red Sea and the Portuguese in the Indian Ocean (1525)" Arabian Studies, IV, (1978) England

Isztambulnak nagy aranybevétele származna, tudatja Ibrahim pasával, az egyiptomi kormányzóval, ambícióit a Földközi-tenger egykori kalóza, aki már vagy tíz esztendeje a vörös-tengeri muzulmán katonai jelenlét kulcsfigurája...

Tervei viszont,- míg a felhatalmazásra vár -, hamvába hálnak, hiszen Jemenben Khair ad-Din emír megöli azt a Salman Reist, akinek ezért unokaöccse, Musztafa bej - élve a bosszú teremtette lehetőséggel - foglalja el egy olasz renegát Al-Khawaja Safar (Khodja Zaffar, a portugál források Coja Çafar-ja) segítségével a megsarcolt jemeni partokat. Áden sikertelen ostroma után a követelődő, lázadásra mindig kész és egyre züllő csapatait Musztafa bey összevonja a hajdani rumi hajóhad s tüzérség Kamaronszigeteken állomásoztatott maradékával majd a valószínűleg elkerülhetetlen számonkérés elől csapataival áthajózik Gudzsarát partjaira, ahol felajánlja Bahadur sahnak szolgálatait: Mustafa bej Diu kikötőjének, Khodja Zaffar pedig Szuratnak lesz az ura, s az előbbi felveszi a Rumi-khan (a Rumik parancsnoka) címet is.⁶⁵

65. A krónikás Castanheda beszámolójából az derül ki, hogy a retorziótól való félelem igencsak motiválta a több mint húsz hajó Indiába dezertálását. Az időszak arab forrásait használja fel F. Denison Ross abban a tanulmányában - *The Portuguese in India and Arabia, 1517-38, Journal of the Royal Asiatic Society 1922* -, amely valójában sikkalta inkább a vörös-tengeri török jelenlét fokozódásáról szól. A portugál források által meg nem erősített Qutb ud-Din mű - *Mekka története* - egy jóval meggyőzőbben támadó portugál és védekező török stratégia képét festi elénk az 1526-ot megelőző időszakról, mint azt a modern historiográfia teszi. Vö. Ross: 8. o.

Ha a portugál fél szempontjából mérlegeljük az 1526-os év eredményeit az tűnik ki, hogy míg a globális stratégia színpadán kedvező, az operatív katonai politika színterén pedig kedvezőtlen események mennek végbe, amihez nyilván hozzájárult az is, hogy Diut ekkor még nem sikerült megszerezniük, sőt a gudzsaráti flotta és "Villa dos Rumis" (vagyis a 'Török város ill kikötő ') jócskán megerősödött. Pedig volt, s éppen 1526-ban, még arra is esély, hogy a portugálok szerezzék meg ezt a kulcsfontosságú "erőteret", az Indikum és Vörös-tenger "előszobáját", mégpedig még az Albuquerque által remélt keretek között. Malik Saca, Malik Ayaz fia ugyanis gyakorlatilag egy olyan elszakadási manőversorozatba kezdett, mely ha sikerül, a portugálok malmára hajtotta volna a vizeket. A portugáloktól segítséget kérő és titkon támogatott Malik Saca (Melik Thogan) viszont kénytelen, a Bahadur sah uralma alá Mahmut aga fortélyával visszaterelt Diut elhagyni. Lopo Vaz de Sampaio 1529-es "támadása" nem több, mint a bevételnek a kapitányok tanácsa által az új kormányzó közeli érkezete miatt is elvetett terve csupán. Heitor de Silveira, aki messze túljut a támadás e kísérleti szakaszán és többször feldúlja a parvidéket, vagy Nuno da Cunha, aki 1531-ben fel is égeti Kambáj olyan parti városait, mint Szurát vagy Damán, azért is nem járhat sikerrel Diu partjainál, mert azt már Musztafa bég és Khodja Zaffar megerősített csapatai védelmezik.⁶⁶

66. "Nuno da Cunha igen gondosan közelítette meg a zsákmányt. 1530-ban előbb áttette Goába az indiai portugál kormányzat székhelyét Cochimból, csak hogy zsákmányhoz még közelebb kerüljön, majd 1531-ben,

Éppen ezért szinte alig volt hihető, hogy végül is beigazolódott a lisszaboni udvari stratégák Albuquerque-től örökölt optimizmusa alig pár év múltán, s hogy mint érett gyümölcs, végül Diu a kezükbe hullt.

csapatainak gondos összevonása után támadott. Minden kedvező jel ellenére a támadás megghiúsult." - írja Diffie -Winius:i.m. 71.o.

11. Források

1. Portugál források

a. portugál krónikairodalom

Azokat a forrásokat amelyek Diu ostromával kapcsolatosak, - miképpen gyakorlatilag minden más hasonló nagyságú és jellegű információhalmazt - több kritérium szerint, többféle csoportba oszthatjuk. A történelmi forrás különlegessége éppen az, hogy több szövegtípustól (irodalmi, szakmai, stb..) eltérően, nemcsak az olyan úgymond technikai elemek határozzák meg értékét mint például az emisszó ideje és helye, vagy mondjuk az olyan általános determinizmusok mint a szerző és tárgyának "társadalmi" héjai, vagy a műelemzés eszközeivel burkaitól megfosztható stílusjegyek, hanem az is, hogy milyen a forrás "feldolgozottsági" foka, ugyanis semmilyen információ nem történelmi forrás még önmagában, de azzá válhat, ill. pertinens lehet feldolgozása során. A források egy másik sajátossága az, hogy önmagukban nem abszolútumok és nem ott van az elejük és a végük, ahol szövegük elkezdődik vagy véget ér. Ha nem volna egy másik forrásnak összevethetőséget, megerősítést, pontosítást, elvetést, kételyt biztosító momentuma, egy történés sem lehetne igazán történelminek mondható tény. A történelmi tények kronológiai szerkesztésű tára, amit "krónikának" nevezünk, a források körén belül is további sajátosságokkal rendelkező olyan összefoglalások, amely egyrészt szintén forrásokon alapulnak, de másrészt amikor egy meghatározott "szűrőn" átjutva le is tisztítják az adatot, maguk is forrásként,

"ülepítik" és "derítik" az ismeretet. Az a portugál krónikairodalom, amely bennünket jelenleg érdekel, egy sajátos fejlődésen átment historiográfia olyan adott része, - bizonyos fokig csúcsa -,⁶⁷ amelynek leglényegibb specifikuma éppen a forrásfelhasználással és kezeléssel kapcsolatos. Fernão Lopes "forradalma" óta⁶⁸ a fő

67. Hasonló értékítélettel szól róluk J. B. Harrison : "Five Portuguese historians" c. tanulmányában, in: C. H. Philips szerk. "Historians of India, Pakistan and Ceylon", London, Oxford University Press, New York Toronto 1961. 155-169.old. 156.old.

68. "Azon a ponton amikor a portugál krónikairodalom a gyarmatosítás tényével kapcsolatba kerül, Fernão Lopes óta egy sor kötelező érvényű gyakorlattal kell számolnia. Szépírói munkának kell lennie éppen úgy, mint tényekre, forrásokra alapozó tudós munkának, folytatnia kell a nemzeti történelem folyásának ismertetését az uralkodók országlásának időbeni határai között, s személyiségük középpontba állításával a királyok életrajzát is fel kellett vázolnia. Fernão Lopes óta a historiográfia sokat fejlődött. 1418 óta ui. a Levéltár (Torre do Tombo) főfelügyelőjének tisztjében az udvari történetíróknak lehetőségük nyílt, hogy forrásokra alapozva, teljesebb valóságot örökítsenek meg, mint az ő munkásságukat megelőző annalesírók sora. Továbbéltek viszont bizonyos formai elemek, így például az is, hogy a krónikák a geneológiához kapcsolódva, a nevezetes cselekményeket többnyire külön-külön királyi, ill. hercegi, stb... történetekben, krónikákban örökítik meg. Éppen a gyarmatosítás lesz az, amely ezeket a merev formai kereteket kitágítja és logikájának figyelembevételével a terjeszkedés története külön, önálló témaként is szerepet kap". Rákóczi István: A XVI. századi portugál gyarmatosí-

művének prológusában leírt sorok - " továbbá azt se gondoljátok, hogy hamis dolog felől teszünk bizonyosságot, hiszen inkább elhallgatnánk semmint hogy leírnánk, hacsak nem támasztja alá mondandónkat több igazságba öltöztetett írás biztonsága"⁶⁹ - másokat is köteleznek. Különösen Portugál-India krónikásait, akiknek forrásokhoz való kapcsolódása hasonló fejlődésen ment át, mint egy évszázada az anyaország első modern értelemben vett történészeié: Barros és Góis már csak hivatali helyzetüknél fogva is, a Casa da India tisztviselőjeként ill. a levéltár élén hozzájuthat a kortársinál régebbi dokumentumokhoz, Brás de Albuquerque pedig a családi iratokhoz.⁷⁰ Diogo do Coutoval megszületik a dokumentumok

tás egykorú megítélése, Bölcsészdoktori disszertáció. 1985.

69. Az idézet fordításához lásd Rákóczi István-Giampaolo Salvi: "Középkori portugál irodalmi antologia", c. munkánkat Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994, 165. old.

70. Jean Aubin: Quelques remarques sur l'étude de L'Océan Indian au XVIIe siècle, AECA, LXXV, Coimbra 1972 7. old. Témám szempontjai miatt nem vizsgálom itt az Afonso de Albuquerque tevékenységéhez írt "Kommentárok" szerzőjének sem jelentőségét, sem munkásságát, noha alapvető kiindulópontnak számít az Estado da India kialakulásának és rendszerének alapos megértéséhez, vizsgálatához. Hasonlóképpen jártam el Castanheda alapvető krónikájának esetében is, annak ellenére, hogy mint egy méltatója írja "Talán összességében a legobjektívebb és pontosabb a portugálok keleti expanziójának krónikásai közül, igaz bármiféle irodalmi, szépírói erény nélkül" (Dicionário de História de Portugal Vol I. Castanheda címszava, p.

helybeni, indiai rendszerezésének elve is⁷¹. 1589 végén ui. azt kérvényezi a királytól, hogy az "Ázsia-krónikás" tisztsége mellé egy, az anyaországi mintát - a Torre do Tombot - követő hivatal élére kerülve, immár kettős funkciójában megállíthassa azt a szinte exponenciálisan gyorsuló folyamatot, hogy az Estado da Indiával kapcsolatos iratok kézen-közön szétszóródjanak, vagy hogy

520). Castanheda szemlélete ugyancsak eltér a vele amúgy párhuzamosan alkotó Barrosétól; noha Fernão Lopes de Castanheda műve előszavában leszögezi: "a történelem annyiban hasznos az ember életében, hogy általa megtudjuk mit tegyünk és mitől meneküljünk el", soha sem áldozza fel az igazságot, még ha az kellemetlen is, az "exemplum", a követendő erkölcsi példa érdekében. Vele szemben, mint J. A. Saraiva megjegyzi "Ami a történetiséget illeti, João de Barros pontos az eseményekben amit leír, de rendszerében és előfelvetéseiben elhallgatja mindazt, ami megfosztaná fényétől az uralkodót, becsületétől a nagy személyiséget és a portugál nemzet tisztességét." (Lásd: a Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses "Castanheda" címszavát, Vol I. p. 218-219, a Dicionário de História Vol I. 307. oldalán a Barrosról szóló szócikk idézetét valamint Jorge Borges Macedo "Livros impressos em Portugal no século XVI." 'A XVI. századi Portugáliában nyomtatott könyvek', Arquivos do Centro Cultural Portugues, Vol IX.

71. Lásd: António Coimbra Martins: "A génese da obra de Diogo Couto (1569-1600), uma carta inédita" in Arquivos do Centro Cultural Portugues, Vol. VIII. Párizs 1974. 131-174, amely egyben közli is Couto lentebb ismertett, II. Fülöphöz írt folyamodványának szövegét.

akár még csak megsemmisülve örökre el is tűnjenek.⁷² Ezzel párhuzamosan a XVI. században alapvető változás történik a történeti irodalom műfaji jellegzetességében és befogadói viszonyában egyaránt. A történetírás nemcsak hogy "szakmává" fejlődik amikor tudományos jellege az irodalmi rovására megerősödik, de egyben ki is bővül egy sor újabb sajátos követelménnyel. Ilyen például a leírt új területek földrajzi és kultúrális közegének beható ismerete, amely már a "benszülött", tehát helyi források használatát is megköveteli. João de Barros ⁷³ például, aki soha sem járt Indiában két arab és három perzsa

72. Couto kérelmére 1594-5-ben érkezik csak válasz, és ez az oka annak, hogy Couto feladja addigi közelmúlt-történeti munkájának terveit. II. Fülöp - Portugáliában I. Fülöp - az előd João de Barros munkájának nagy külhoni sikereire hivatkozva arra buzdítja a krónikást, hogy az elejtett fonalat felvéve - ennek tudható be a dekász-felosztások fenntartása is - folytassa a portugál "Titus Livius" "Década" -it. Vö. Dic. de Hist. dos Desc. Port. Vol I. "Couto" címszava, 318 - 324.

73. João de Barros "Décadas" (Dekászok, 1511-1563) c. művével a történelem egyetemes, több kontinens történéseit átfogó koncepciója is utat nyit magának. A bevallottan nagyszabású és léptékű művel, Barros az egész portugál gyarmatosítás "világtörténetét" kívánta megírni, mégpedig nemcsak a politika, de a gazdaság-kereskedelem és a földrajz szempontjait is szem előtt tartva. Művéből csak az Ázsiának szentelt tíz kötet 1. (1552), 2.(1553) és 3. posztumusz (1563) könyve készült el, míg a 4. könyv (1615) már csak részben vagy egyáltalán nem az ő munkája.

geográfus forrására is támaszkodik, de egy kairói illetőségű "Török" ismeretére is rászorul.⁷⁴

Ugyanezt a feladatot Barrosnál könnyebben oldhatták meg a krónikáíró más társai, hiszen Castanheda tíz esztendőt töltött el Indiában a csak a helyszínen megszerezhető ismeretek gyarapításával: a közeg interiorizálásával és anyaggyűjtéssel; amelynek ezáltal komoly elemévé vált a

Barros a IV. Década X. könyvének I-XVII. fejezetében foglalkozik Diu ostromával.

74."Az a török, aki Kairóba való és aki a D. Fernando de Noronhának egy Török kapitány fölötti győzelmekor került fogságba, ma már az én szolgám, s megbízható ember, nagy eszű és tapasztalatú és emlékezőképességű lévén azt mondta el nekem..." Barros, Década IV. Parte 2, 39 old. (az 1788-as kaidás szerinti lapszámozásban) Idézi : Salih Özbaran: "A rewiew of Portuguese and Turkish sources for the Ottomans in Arabia and the Indian Ocean in the 16 th Century, Belleten, C. XLIX, 5, 65-78.old 72. old. Manuel Severim de Faria életrajza azt állítja, hogy Barros rendelkezett a történetírás feltételül szolgáló összes dokumentummal, így a királyi instrukciók, az alkirályi levelezések, ill. a vizsgálati célból készült feljegyzések alkotják forrásainak első körét. A Dekászokban viszont a szerző azt is elmondja, hogy portugál és spanyol krónikákon kívül rendelkezett az Ázsiából beszerzett könyvek, térképek és kéziratok széles skálájával, amelyek kiegészítették ismereteit. Köztük, s ez bennünket a legkonkrétabb formában is érint rendelkezett a Gudjarati uralkodók krónikáival is. A fentieket közli. Harrison: i.m.158. old. Bóven merít a Faria-féle életrajz elemeiből A. Farinha de Carvalho is "Diogo do Couto: " O soldado prático e a India" Documenta Histórica, Lisboa, 1979.

rendszeres "mintavétel," tanúvallomások, memoárok és beszámolók rögzítése is⁷⁵. Diogo do Couto, aki Barros művének nem pusztán folytatója,⁷⁶ annak ellenére hogy ó

75. Diuval F.L. Castanheda: "História do Descobrimento e conquista da Índia pelos Portugueses" 'A portugálok által felfedezett és meghódított India története' című munkájának IV. kötetében a CLXXXIV- CXCVII. fejezete foglalkozik.

76. Diogo do Couto tematikus és kronológiai szempontból csakugyan Barros munkájának a folytatója. A dekász-sorozat 4. könyvét (1602) - amely Barros 3. és nem 4. könyvének a folytatása - követi az 5. (1612), a 6. (1614) és a 7. (1616) könyv. A posztumusz kiadású 8.-10. könyvek szerzősége nem egyértelmű, - a 6. könyv ráadásul rejtélyes tűzhalál áldozata lett még a nyomdában. ezáltal a barrosi cél töredékének (Európa, Afrika, Ázsia és Brazília története) Ázsiára vonatkozó részei sem teljeseek. Lásd: A. Coimbra Martins: "Sobre as Décadas que Diogo do Couto deixou inéditas", azaz 'Diogo do Couto kiadatlanul maradt dekászairól', In: Arquivos do centro Cultural Portugues (Paris), 3 (1971) 272-355. old. Ha témáját tekintve folytatói is e könyvek a barrosiaknak, alaphangvételében már változások, markáns különbségek vannak. Ez egyrészt abból következik, hogy a tárgyalt időszak (az 1540-es és 1550-es évek) történései már korántsem voltak olyan "hősiesek" mint a barrosiaké, (a hódítás és berendezkedés évtizedei), hanem jóval rutinszerűbbek - egy, már kialakult gyarmati rendszer fenntartása olyan gazdasági-politikai környezetben, amikor a szétesés jelei már megfigyelhetőek voltak Couto jelenében, - különösen egy Indiát márcsak léthelyzeteiből fakadóan is kiválóan ismerő történetíró számára.

maga is életének egy jelentékeny részében katonaként szolgál az Estado da Indián - többek között Gudzsaratban is -, felhasználja azokat az információkat amelyeket mások, mint pl. Gabriel Rabello, - gyűjtenek a földrajzi-történelmi régió más, általa nem ismert olyan részeiről mint a Molukkák. Couto viszont már mások műveit is figyelembe veheti: a Zurarát és Rui de Pinát (Fernão Lopes utódait) felváltó hivatalos, udvari krónikást, Damião de Góist csakúgy, mint Barrost vagy Castanhedát, s miként Harrison is kimutatja, azt a Lopo de Sousa Coutinhót és Jerónimo Corte- Realt, aki Diu első ill. második ostromáról írott műveikkel hatottak rá⁷⁷. Számunkra azonban még ennél is fontosabb, hogy a Diu ostromaiban kicsúcsosodó török-portugál konfliktusok megismerésének egyik legfontosabb támpontjaként számon-tartott Couto⁷⁸ olyan kiegészítő ismeretekből is merít, mint a Diut ostromló törökökről szóló velencei beszámoló, vagy az első ostrom után a gudzsarati - és más indiai területen - szétszóródott egyes oszmán-török katonák elmondásának kútfeje.⁷⁹

Coutonál, s nemcsak a "Soldado prático" (Obsitos katona) című, alapvető kritikai művében, de a Dekászokban is, a Portugál-India gazdasági-kereskedelmi köreinek vissza-esésével párhuzamosan tapasztalt nem megfelelés és a dekadencia élménye jelenik meg. Lásd: Rákóczi: A XVI. századi gyarmatosítás.... 11. old.

77. Harrison: i.m. 159. old.

78. Vö. Salih Özbaran : A rewiew... 72. old.

79. Vö. Harrison. i.m. 160. old.

b. Két zár kulcsa : Gaspar Correia:" Indiai legendák"

A Portugál India krónikásainak előbbi sorából, már csak felvetésünk öntörvénye miatt is, - Gaspar Correia több ponton kiemelkedik. Először is India-történeti szintézise, a "Lendas da India" ('Indiai legendák') átlépi azt a krononógiai cezurát amelyet a Barros és Couto művei között az az 1538-as év jelent, amely mivel Diu első sikeresen visszavert ostromának évével egyezik meg, már csak azért is fontos, mert így Correia az egyetlen olyan krónikás, és a "Lendas da India" az egyetlen olyan krónika, amely szempont- és nézőpont-törés nélküli elemzést nyújt vizsgálatunk és egyben a török-portugál konfliktusok tárgyában.⁸⁰ Gaspar Correia "India

80. Művéről, amely az Indiát vezető alkirályok ill. kormányzók mandátumának kronológiai elvét követve közli un. "legendáikat", tehát az "uralkodásuk" alatt esett főbb történéseket, az mondható el, hogy noha az idősíknak az ilyenfajta lineális strukturálásával a középkori krónikák egyik elvét elveníti fel, mégis egyedülálló "újdonsága" az időhossz megnyújtása, az, ahogyan a XVI. század egész első felét vizsgálata tárgyává teszi. Művének, a Lendas da Indiának III. kötetében (852-860, 883-897. oldalak) foglalkozik Diu első, IV. kötetében (452-454, 456-570 old.) pedig a második ostromával. Vö.a Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses Vol. I. 296. old. "Gaspar Correia" címszavát.

története" 1497-ben kezdődik, s Vasco da Gamának az Indiába tartó történelmi hajútjától indítva örökíti meg az egymást váltó indiai portugál kormányzók tetteit, Jorge Cabral 1550-ben végződő kormányzóságáig bezárólag. Correiát, még akkor is, ha a személyét illető, - a vele azonos Gaspar nevű kortárs Correiák nagy száma miatti -, rejtély 'minden kétséget kizáró "filológusi" megoldási törekvései' olykor meg is fosztják személye és személyisége valódi teljességétől,⁸¹ kétségtelenül olyan krónikásnak kell látnunk, aki nemcsak kronológikusan ötvözi (és haladja meg) Barros és Couto teljesítményét. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy mint Afonso de Albuquerque hét titkárának egyike (amely tisztére amúgy élete végéig határozottan büszke volt), nemcsak az operatív hadvezetés és politikacsinálás kulisszái mögé pillanthatott be közvetlenül Indiába való megérkezése

81. A modern filológia és historiográfia újabb törekvései ugyanakkor nem voltak hiábavalók: Couto személyéről is bizonytalanságot tudunk. Az általa viselt közhivatalok - Goában a városi adminisztrációval, Cochimban és Sofalában a kereskedelemmel foglalkozik - egy hasznos és sokoldalú személyt vetítenek elénk, még akkor is, ha le kellene mondanunk arról, hogy benne hajóparancsot lássunk vagy azt a különös áldozatot, akit 1533-ban Malakkában ráadásul nem más, mint Dom Estevao da Gama, az akkori kormányzó öletett volna meg. Vö. Manuel Lopes de Almeida: "Introdução" as Lendas da India de Gaspar Correia vol I. Porto, 1975 'Bevezetés' Gaspar Correia Lendas da Indiájához, A. Banha de Andrade "Gaspar Correia - Inédito", (A kiadatlan Gaspar Correia), Revista da Universidade de Coimbra, 1977 Coimbra Vol. XXVI. separatum.

után, (1512-től Albuquerque 1515 végén bekövetkezett haláláig ⁸²), hanem olyan információknak is a birtokába juthatott, amire jószerivel más még csak nem is gondolhatott. Természetesen Correia is felhasználta jólétesült társainak információit; különösen azokét, akik vagy mert a Portugál Indián tett szolgálataikat dokumentálni akarván vetették ezt papírra, vagy mert úgy gondolták, hogy a velük történt dolgok valóban jelentősek és másoknak sem érdektelenek, s ezért szépírói tehetségüket próbára tették, egy esetleges kiadás távoli reményében. Ilyen elbeszélésekre több utalás található a "Lendas da India" lapjain: Francisco Álvares atya közülük a leghíresebb, de Miguel Castanhosotól is került kezébe olyan "füzetke", amelyből Correia még anyaországbeli kiadása előtt idéz.⁸³ A gudzsaráti fogságba esett Diogo de Mesquita esete témánk szempontjából sem érdektelen, mert Correia róla az alábbiakat írja: "Ez a Diogo Mesquita, miután emígyen fogságba esett, s mig raboskodott, megtanulta a gudzsarátiak nyelvét, olyannyira, hogy társalgott is az őrzőivel, akik idővel neki baráti lévén nem nyomorították az elzártsággal. Itt, mint ahogy általában a rab ember már csak szokta, váltig arról kérdezősködött, hogy mi történik odakint, s mint hogy elmesélték neki Bahadur sah viselt dolgait, s ezt

82. Erről a Lendas da India lapjain is megemlékeznek, a Lima Felner-féle kiadás II. 134, II. 46 és 365, II. 172 és 406. oldalain. Az életrajzi vonatkozások egyik, ha nem is a legjobb összefoglalása: António Banha de Andrade. i.m. 1-13.old.

83. António Banha de Andrade: i.m. 15. old.

nagy dolgoknak vélte, rögvest papírra is vetette, s nagy történetet kerekített belőle. Ez itt Indiában körbejárt, én meg e helyt merítettem belőle az én történetembe, mert sok vonatkozásban igaznak tartom amit mond."⁸⁴

Történetszemléletét jól példázza az a mintegy replikának is felfogható - a Lendas da India III. kötete elé illesztett - prolóógus, ami Castanheda 1551-ben napvilágot látott "Történelme" és Barros 1552-ben kiadott első "Dekász"-a bevezetőivel kel vitába. Correia a "Historia est magistra vitae" alapállítást ugyan nem tagadja, de kizárólagos exemplum-jellegét igen, amikor határozottan kikel a csonkítások, önkorlátozások és elhallgatások ellen. Számára a stílus maga sem lényegtelen, mert mint írja: "amiről az előrelátó írók, valódi krónikások oly nagy kedvet kaptak beszélni, mert hogy ezek igen jó dolgok voltak, felemelkedvén a toll tentája alól még a papír is, magas polcra jutottak...." viszont ő azért ír, hogy "a rosszak is leíratván az eljövendő jó cselekedetek ösztökéi legyenek", s "a jótett gyümölcse önkéntes követés, s a dicséret jutalmára készítő vágyat ébresszen a múlt keresése."⁸⁵ Correia illuzióvesztése amúgy Coutóéval nemcsak rokon, de egy

84. Lendas da India, in:" Colecção de manuscritos inéditos para a história das conquistas dos portugueses em África, Asia e America", (Kiadatlan források a portugálok afrikai, ázsiai és amerikai foglalásainak története tárgyából') ed. dir. Rodrigo José de Lima Felner, Lisboa, Tip. da Academia das Sciencias de Lisboa, 1862. Tom. III. 503-504.

85. Idézi és bőségesen elemzi Banha de Andrade: i.m. 42. old.

tőről is fakad, amit be is vall: "Mikor nekigyuráltam magam, hogy az India történetének írásával gyötörjem magam, a dolgok még oly ízesek voltak, hogy még csak hallani is gyönyörűség volt a jó cselekedetek felől; mivel azonban a jó dolgok könnyen el is múlnak, ezeken a jó tetteken csorba esett, majd lett a sérülésből rothadás, amit majd alább már csak azért is megírok, hogy ki-ki kapja meg méltó jutalmát, a jó a jót, rossz a rosszat is, mégpedig az egyikük az emberek száján és emlékezetén, utóbbiak pedig az Isten előtt, mert hisz tőle nyerünk mindahányan jutalmat arányban érdemünkkel is."⁸⁶

Gaspar Correiaéé azonban úgy élete, mint művének bizonyos vonatkozásai a legszorosabban kötődnek Diuhoz. Akár már Barbosa Machado utalásának hitelt adunk, - s eszerint Correia katonai szolgálatainak kezdete Nuno da Cunha Diu bevételének 1528-as kísérlete, - akár a Lendas da Indiában közölt tényt fogadjuk el, azt, hogy Correia 500 pardauból maga állított ki egy hajót, Nuno da Cunha ide vezetett újabb, 1530-as támadásakor, az biztos, hogy Correia személyes ismeretekkel, sőt katonai aspektusból felmért konkrét ismeretekkel is rendelkezett Diuról. ráadásul még a portugál kézbe kerülése előtti időkből. Correia életművének azonban más elemei is hatottak a Diu ostromaival kapcsolatos kortárs vagy alig későbbi irodalomra. A. Banha de Andradeé köszönhetően ismeretessé vált a kéziratos, autográf "Lendas da India" igencsak késői nyomtatott kiadása előtti története,⁸⁷ innen tudjuk, hogy az 1582-ben Lisszabonba jutott négy

86. A. Banha de Andrade: idem ibidem.

87. A. Banha de Andrade: i.m. 13. old.

kötet Dom Miguel da Gama (Vidigueira második grófja) könyvtárába kerül, itt konzultálja 1613-ban még, - éppen a Diu ostromával kapcsolatos részeit -, Francisco de Andrada a III. János királyról írott krónikája munkálataihoz.⁸⁸ Correia azonban nemcsak a Lendas da India szerzője, hanem kivonatol egy sor 1533-ig terjedő, Portugália történetét összegző krónikát⁸⁹, amelyet más

88. Francisco (de Paiva) de Andrade munkásságára a disszertáció egy más fejezetében még bőségesen kitérünk; most csak annyit: ő az, aki nemcsak mint történész (a Torre do Tombo, azaz a "nemzeti" levéltár főfelügyelője és a királyság hivatalos krónikása), hanem mint költő is témájának tekintette Diu első ostromának hagyományát, "A portugáloktól védett India részein található Diu első Törököktől elszenvedett ostroma" című húszénekes, sajátos történelmi eposzában (1589). Lásd:/ICALP munkaközösség, Eugénio Lisboa vezetésével: Dicionário cronológico de autores portugueses (Portugál szerzők időrendi lexikona), Lisszabon, ed. Europa-América, 1985.

89."Chronicas dos Reys de Portugal e Summarios das Suas vidas, com a história da India e Armadas que se mandaram athé o anno de 1533, por Gaspar Correa.A que vem junta a carta de Dom João Mascarenhas, cappitam do Segundo cerco de Diu, escrita ao infante Dom Luis com a noticia de tudo o que se obrou no dito cerco e as Epistolas de Ouidio traduzidas de latim em romance por Fernam da Siveira quando militava na India" ('A Portugál királyok krónikái és életük kivonata, India és az 1533-ig oda küldött Armádák története, Gaspar Correa-tól, amihez csatolva van Dom João Mascarenhasnak a második diui ostrom kapitányának Dom Luís infánshoz írott levele a fenti ostrom minden cselekményének híreivel valamint Ovidiusnak

művekkel egybefűz, így közöl egy Diu második ostromához történetének feldolgozásához igencsak jelentős levelet is, amelyet Dom Luís infánsnak címzett Diu kapitánya, D. João Mascarenhas.

A Correia által "kiadott" levél azóta kiadatlan, és csak egy verziót ismer a historiográfia, amely szintén napról-napló gyanánt meséli a Diu falainál történeteket (ezt a levelet amúgy a lisszaboni Biblioteca Nacional őrzi).⁹⁰

latinból az Indiában katonáskodó Fernam Silveira által új latinra fordított Levelei.) A kódex előbb Portugáliából külföldre, majd 1971-ben már a lisszaboni nemzeti levéltár tulajdonába kerül, a Lord Stuart Rothesay által gazdagon köttetett kötet gerincére ekkor már az alábbi cím kerül : Portugália és India krónikái 1533ig, ill. Diu ostroma, kézirat. Vö. A. Banha de Andrade: i.m.: 18. old. A III. János király - tehát Correia kortársa idejére - vonatkozó kivonatban már nagy szerepet kap Portugália Európa-politikája már csak az előretörő Török miatt is. 1526-hoz érve nem kerüli el Correia figyelmét Mohács, valamint az a levelezés, amit a magyar király a portugál udvarral folytat. A diplomácia-történeti kuriózumhoz lásd: Rákóczi István: O eco das "Sete Partidas"... (Actes du colloque La Découverte, Le Portugal et L'Europe... 322-323. old.)

90. a 380 - 390. infólión szereplő levél napról napra követi soron az ostrom eseményeit és 1547 december 8-i dátum szerepel mellette. A III. János királyhoz intézett hasonló tartalmú levél lelőhelye a BNL Cód. 10851 FG, az 56.fl. João de Mascarenhas III. János királyhoz írt levelének kiadása: Luis de Albuquerque: "Casos da expansão Portuguesa II. Um documento relacionado com o segundo cerco de Diu" 'A portugál terjeszkedés esetrájai

Az ilyen és ehhez hasonló levelek⁹¹ azonban már átvezetnek bennünket az elbeszélő forrásoktól a

II. Egy Diu második ostromával kapcsolatos dokumentum'
In: Biblos, Coimbra, LI. 1975, 65-77. old.

91. Természetesen a leveleknek az formája amelyet diplomáciai levelezésnek nevezhetünk, egy önálló és más csoportját alkotja a Diu-forrásoknak. Már az erődépítés megszerzésének a hírének is közli a portugál udvar, a Fűszer-szigetek megszerzéséét, majd a Fülöp-szigetek révén immár az Indikumban is rivális szomszédal, Kasztíliával. Diu első ostromának hírének III. János király, követén keresztül juttatja V. Károly tudomására, majd ő maga is tájékoztat az eseményekről, a császárnak 1539. október 24-i, Lisszabonból küldött levelében. (Külön érdekesség, hogy fennmaradt III. János király Évora-ból Álvaro Mendesnek küldött feljegyzése is, Memorial para Álvaro Mendes, Biblioteca Nacional de Lisboa, Kézirattár, Mss. 199, no 101). V. Károly követe, Luis Sarmiento Mendonza aktív diplomata volt és jó hírforrásokkal rendelkezett az Udvarban; ő tudatja a császárral a Kambáj király halálhírének is, - (ennek vele párhuzamos, de jobb forrása az a 'Capitulo das cousas que passarao no Reyno de Gudjarate depois da morte do Sultão Modafar' - azaz 'Beszámoló a gudzsarati királyságban történt dolgokról amelyek Modafar szultán halála után estek meg', lelőhelye: Torre do Tombo, a São Vicente gyűjtemény kézirata, más. Biblioteca Nacional de Lisboa. Fundo geral, no 2999 ff. 1-41 v., amelyet 1535 nov. 17-én írtak) - máskor is gyors, amit a Simancas levéltár Estado; 371 iratcsomójában őrzött, 1539 június 1-én V. Károly császárnak írt levele is tanúsít. A másik. portugál szempontból különösen érdekes hatalmi ponton, Rómában szintén hamar veszik Diu első ostromának jó híreiket; mint Porto püspökének III. János királyhoz írt

forrásoknak egy nem kevésbé széles és fontos köréhez, azokhoz a levéltári iratcsomagokhoz, amelyekből részben már a krónikák is merítettek.

leveléből kiderül, "Teofil mester" latin nyelvű szónoklatában rögvest reflektált az eseményekre. sem a Portugál Királytól, sem António de Silveirától. Diu kapitányától nem sajnálva az elragadtatott szavakat. Külön érdekessége a Diuval kapcsolatos "információ-leveleknek", hogy ellentétben az általános gyakorlattal, nyomtatásban is megjelent egy olyan - igaz anonim levél, a Nuova della presa della gran città de Diu - amit Diu erődítményének megszerzéséről 1536. május 29-én, 30-án keltezett egy kereskedő. Érdekes maga az információlánc: a Simão Ferreira karavelláján repülő hír Lisszabonból érkezett Antwerpenben, valószínűleg egyikként az olyan gazdasági értékű információknak, amelyek kereskedőházak és barátok címére érkezve, át- meg átszövik Európa kereskedőpiacait. Vö. Luis de Matos: "L'expansion portugaise dans la Littérature latine de la renaissance". Fundação Calouste Gulbenkian, Lisboa, 1991. 431. és 458. old.

c. Levéltári anyagok - Dokumentumtípusok

Azt a hihetetlen forrásgazdagságot, amellyel a XVI. századi Portugál India viszonyait megismerni kívánó történész szembesül, jól példázza már csak egy a forráskiadással kapcsolatos adat is. Schurhammer klasszikus repertoárjában a "Zeitgenossischen Quellen zur Geschichte Portugiesisch-Asiens und seiner Nachbarländer zur Zeit des Hl. Franz-Xavers (1538-1552)"⁹² -ban egy viszonylag szűk tizenkét éves periódusra vonatkozóan nem kevesebb mint négyezerhét száz - jobbára portugál és kiadatlan dokumentumot dolgozott fel. Amúgy a Portugál Ázsiával kapcsolatos forráskiadások a jezsuita történész munkássága előtt, még a múlt században elkezdődtek és módszeresnek volt mondható irányuk is.⁹³ A rendszerező

92. Az 1932-es kiadás reprintjét a római Jezsuita történeti Intézet adta ki 1962-ben a (Bibliotheca Instituti Historici Societatis Iesu sorozat XX. kötetében).

93. Közülük is kiemelkedik két mű. a Cunha Riva által kiadott "Cartas de Afonso Albuquerque". 'Afonso Albuquerque levelei'. 7 köt. 1884-1925 és a José Ramos Coelho-féle "Alguns documentos do Archivo Nacional da Torre do Tombo acerca das navegações e conquistas portuguezas" 'A Torre do Tombo nemzeti levéltár néhány. a portugálok hajózásaival és foglalásaival kapcsolatos dokumentumai', Lisszabon. 1892.

elv persze sokféle volt, s maga a kiinduló pont sem volt kevés, amely alapján végül napvilágot látott ezeknek az anyagoknak egy része: már a forrásgyűjtésben is jelen lehetett ui. úgy a tematikus, mint a kronológiai elem. Végezetül határt szabhatott a gyűjtésnek maga a lelőhely is, ami szorítkozhatott akár egy adott levéltár anyagára vagy tekinthetett attól túl és ki több gyűjtőhelyre a feltárói figyelem.⁹⁴ A szempontok további szűkítése jelentette a továbblépés egy második hullámában a fejlődés útját, és az ilyen "második generációs" vagy speciális gyűjtemények teszik lehetővé Diu ostromával kapcsolatosan is a kiadott levéltári forrásokhoz való relatíve könnyű hozzáférhetés lehetőségét. Két ilyen kisebb gyűjtemény kívánkozik a felsorolás elejére, a "Cartas de Hormuz a D. João de Castro" 'D. João de Castrohoz írt hormuzi levelek', amely a Luis Falcão-tól valamint D. Manuel de Limától az alkirálynak 1545 és 1548 közötti, Hormuzból Goába címzett levelezését tárják fel.

94. Például A. Silva Rego kiadása a "Documentação para a história do padroado português do Oriente" 'Források a keleti portugál patronátus történetéhez', 12 köt. Lisszabon, 1947-1958 tematikus gyűjtésnek tekinthető, hiszen a portugál Korona egyház feletti intendaturájának egy földrajzilag korlátozott szeletét kívánja közreadni. (Hasonló jellegű a J. Wicki-féle Documenta Indica is, vagy az Documenta Henricina, amely csak Tengerész Henrik infánssal és a felfedezők nevével fémjelzett korszakával kapcsolatos forrásokat adja közre.) A gyűjtés színtere a koordináló eleme ezzel szemben az 1960 és 1970 között kiadott "As gavetas da Torre do Tombo", azaz 'A Nemzeti Levéltár irategyűjtései' c. 9 kötetes munkának. Lásd: Jean Aubin: Quelques remarques....8. old.

amely témánk szempontjából többszörösen is fontos. hiszen azokra a stratégiai súlyponteltódásokra világítanak rá. amelyek a Diu második ostroma előtti és utáni Indikumban éppen ennek következményeképpen zajlottak le. Nem kevésbé érdekes - bár még a múlt században kiadott - az a hat kötet, amely Coleção S. Lourenço (S. Lourenço Gyűjtemény) anyagát teszi közzé, a fentivel hasonló okok miatt.⁹⁵ Az ugyancsak Diu második ostromával kapcsolatos források más köre. - hiszen az ostromlott diui "castelo" felmentésében különlegesen nagy szerep jutott az alkirálynak -, Dom João de Castro személye miatt vált legutóbb hozzáférhetővé.

India 13. kormányzójának és 14. alkirályának bőséges levelezése két kritikai kiadás révén is. az Elaine Sanceau által megjelentetett "Cartas de Dom João de Castro" ('Dom João de Castro levelezése'), Lisszabon, 1954 és az Armando Cortesão - Luis de Albuquerque gondozta tágabb, "Obras Completas de Dom João de Castro" - 'Dom João de Castro Összes Művei', 4 köt. Coimbra 1969-1982 lapjain követhető, s ezeknek bizonyos hányada értelemszerűen Diu második ostromával elkerülhetetlenül foglalkozik⁹⁶. Ha kötetbe gyűjtve nincs is. - de a

95. Fontosságukat az arab és török historiográfia szempontjából vizsgálja Salih Özbaran: A review... 71. old.

96. Dom João de Castro aktív levelezés-korszaka 1538 és 1548 közé esett. amikor is jobbjára III. János király és Dom Luís infáns számára küldött levelei már "egy más. sztoikus elvi alapú filozófiai antropológiát. és a gyarmati politikától eltérő. néha a portugál imperia- lizmus kritikáját jelentő antropológiát" jelenítenek meg.

szakemberek emlékezete egybefűzi Luciano Ribeironak azt a négy forrásközlését a *Studia c. folyóiratban*⁹⁷, amely majd kétszáz oldalon nemcsak kiadja a Diu első ostromával kapcsolatos levéltári anyag legnagyobb részét, de vállalkozik annak a kérdésnek a megválaszolására is, hogy mi lehetett az oka annak, hogy az oly sokáig (1529 és 1538 között) kormányzó Nuno da Cunha körül megfagy a levegő és érthetetlen támadások céltáblájává válik kormányzása és egyben élete végén.⁹⁸ A második diui

mint előző korszakának leíró jellegű, geográfusi, matematikai, természettudományi művei. Lásd. A *dicionário de História dos descobrimentos portugueses. vol. I.* Castro, D. João címszava, 222-223. old. Ez az általánosító megjegyzés ugyanakkor nem zárja ki, hogy a levelezés tartalmazzon olyan darabokat is, mint az Diu kapitányának, João de Mascarenhasnak címzett "feljegyzés", amely a lehető legpragmatikusabban a hadviselés olasz tudományának ostrommal kapcsolatos nézeteit sorjázza (En S. Lourenço kéziratának - T 4 243. oldaláról készített másolatát a lisszaboni Biblioteca Nacional Kézirattárában olvastam).

97. Luciano Ribeiro: "O primeiro cerco de Diu" 'Diu első ostroma', *Studia*, no 1. 1958, 201-270. old.: idem: "Preambulos ao primeiro cerco de Diu" 'Bevezetés Diu első ostromához', *Studia*, No. 10, 1962, 151-193.: idem: "Em torno ao primeiro cerco de Diu" 'Diu első ostroma körül', *Studia*, no 13-14, 1964, 41-103. old., valamint "Mais documentos relativos ao primeiro cerco de Diu" 'Diu első ostromára vonatkozó újabb források' *Studia* no 18, 1966, 243-292.

98. A Fronteira márkik családi levéltárában fellelt. M. VII-4 jelzetű kézirat 170-183. lapjain ismeretlen szerző

ostrom kiadatlan levéltári anyagának tekintetében Luis de Albuquerque végzett a Luciano Ribeiro által az első ostromra vonatkozóan elvégzettekhez hasonló munkát⁹⁹. bár

tollából fennmaradt dokumentumot, amely napról napra követi az ostrom eseményeit - valójában ez a legfontosabb a Luciano Ribeiro által közreadott források közül - egy ponton interpolált két sor szakítja meg, amely így szól: "Ez a Nuno Cunha egy pöffeszkedő gyáva féreg, áruló és hitvány lélek volt, nagyon is méltó párja a Herélt Szulejmán basának". Nuno da Cunha szintén itt reprodukált 1537-es 38-as levelezése hemzseg az önsajnálattól, hogy sem otthon, sem Indiában nincs már egy barátja sem a kormányzónak, akit a király parancsa bilincsben való hazatérésre ítél, mégpedig a "közügyek és saját becsületén ejtett csorba miatt". A visszaúton meghalt Nuno da Cunha - "Hálátlan haza, csak a csontjaimat kapod!" - ugyanakkor az egyik legeredetibb és legerőteljesebb kormányzója volt Portugál Indiának. Vö. L. Ribeiro: Preámbulos. 153-155.; Mais documentos... 243-247.

99. Gyakorlatilag nincsen Albuquerque professzornak olyan a témába vágó közleménye, amely ne jelentené egyúttal egy vagy több levéltári forrás kiadását. A fontosabbak. "O domínio português no Indico e a resposta turca." "Portugál uralom az indiai óceánon és a törökök válasza" (első közlése Vértice, Vol XXXVI, 1976 Coimbra. 6-18. old.), majd ugyanez "Estudos de História" c. könyvének V. kötetében, Coimbra, 1977, 225-247. old. "Alguns casos da Índia Portuguesa no tempo de D. João de Castro IV. e inquérito dos clérigos de Diu" "Portugál India esetrajza: Dom João de Castro idejében, IV. Vádeljárás a diui papok ellen", Biblioteca da Expansão Portuguesa sorozat. Vol. VII. Lisboa, Alfa, 1989.- amely különösen az adott eset

igaz, hogy előtte már António Baião is kiadta az ilyen források sok lényeges elemét.¹⁰⁰

Kétségtelen, hogy ezek a források nem a történelmi tradíció részei, amennyiben a szó etimológiai értelmében használjuk a tradere kifejezést, tehát nem céljuk az adott (tett)tény átadása, annak a történelmi emlékezetre bízása, vagy akár annak más célú rögzítése, mint az a pusztán többnyire operatív indok amellyel papírra vetik. E források egy része írójának, kiállítójának, fizikai

több krónikás által tált verzióinak és a rekonstruált "igazság" összehasonlításán keresztül figyelemre méltó következtetésre jut a XVI. századi krónikairodalom hitelességét illetően. "Casos da Expansão Portuguesa V. fragmentos de uma carta de D. João de Castro" 'A portugál terjeszkedés esetrájai V. D. João de Castro egy levél-töredéke, Vertice, Coimbra, XXXVI, 1976, 330-344. old. "Alguns aspectos da ameaça turca sobre a Índia por meados do século XVI." 'A török veszélyeztetése az Indikumban kérdésének néhány vonatkozása a XVI. század közepe táján', Coimbra AECA, CI, Coimbra 1977 (separatum); lásd továbbá a 23. jegyzetben közölt Albuquerque tanulmányt is.

100. António Baião "História quinhentista (inédita) do segundo cerco de Diu, ilustrada com a correspondência original e também inédita de D. João de Castro. D. João de Mascarenhas e outros" 'Diu második ostromának XVI. századi - kiadatlan - története, D. João de Castro. D. João de Mascarenhas és mások szintén eredeti és kiadatlan levelezésével együtt, amely azt megvilágítja. Coimbra. 1925. A. Baião a dokumentumgyűjteményben ötvenkilenc olyan levelet ad ki, amely közvetlen az ostrommal kapcsolatos és további tizenhetet, amely az ostrom utáni időre vonatkozik.

jelenlétből fakadó - jobb híján "prezenciális forrásnak" nevezhető irat. Ugyancsak a jelenlét magyarázza egy sor további olyan szöveg születését, amelyből bár nem hiányzik az érdek, mégis már az utókornak (is) szánt dokumentumok. Luís de Albuquerque és Pereira da Costa, akik ki is adnak egy pár ilyen kérvény¹⁰¹ ill.

101. Luís de Albuquerque-Pereira da Costa: "Cartas de serviços da Índia (1500-1550)" 'Indiai szolgálati levelek' (1500-1550), In: Mare Liberum No 1.. Lisboa. Comissão Nacional das Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, 1990, 309-396. Két Diut érintő példa. Bastião Lopes, egyes szám harmadik személyében írva önmagáról, beszámol arról, hogy "Akkor amikor a Rumik áthajóztak flottájukkal Indiába és ostromgyűrűbe fogták Diut, ő is behajózott a felmentő seregbe. de azután ki is hajózott mindazonáltal, mert a Rumik előbb hagyták el Diut, mint hogy a Goából elindult volna az armáda. Sőt. pénzzel ill. pénzkölcsönzés szolgálatával is kiállt. amikor Goa városa Felségednek felajánlást tett. hogy kiállítja és felszereli a már említett diui felmentő csapatot; kölcsönzött egy bizonyos összeget. valamint felajánlotta egy rabszolgáját is. hogy az a evezőknél szolgáljon. Sem a pénz. sem a rabszolga nem került még vissza hozzá." Egy másik javadalmi kérvényt benyújtó katona, Manuel de Carvalhal pedig. hogy nagyobb nyomatékot adjon kérésének az alábbiakat fűzi mondandójához: "...ezen túlmenően pedig szeretném emlékeztetni felségedet, hogy Christovão de Sousa testvéremet megölték Diu ostromlott falain kívül. ahová a Rumik hadállásai ellen kicsapott. amit tanúsíthat ANTONIO SILVEIRA is. Mindezt csak azért említem meg felségednek. mert mindazok akiknek testvérük vagy más rokonuk Diu ostrománál elhalálozott. mindannyian kaptak kielégítést

folyamodványt, igen találóan szolgálati leveleknek nevezték el ezeket, hiszen a szerzőik - a többnyire elmaradt királyi kegy, jutalom, vagy konkrét javadalom - az elismerés reményében a királyi kancellária elé tárják indiai katonáskodásuk és/vagy más szolgálataik során szerzett érdemeiket. Ezek a panaszlevelek nemcsak felsorolják szerzőjük szolgálati helyeit és érdemeit, - szavahihető tanúk lehetőleg nagyszámú bizonyága mellett, - de ezáltal rekonstruálnak is sorsokat, karriereket, léthelyzeteket, s ezáltal az Estado da Indián töltött mindennapokba engednek bepillantást nyerni.¹⁰² Magukat a

már, csak egyedül én nem." Mind a két esetben Diu első ostromáról van szó, a levelek helye: idézett mű 338. és 342. lapon.

102. Luís de Albuquerque: "Um exemplo de "cartas de serviços" da India", 'A "szolgálati levelek" egy példája', Coimbra, CECA, CXVII, Coimbra 1979 egy érdekes megjegyzése arra a kettősségre, Janus-arcúságra utal, amely a XVI. századi Estado da India egyik legérdekesebb tulajdonsága:" .. tény, hogy nem nehéz olyan kereskedők nevére lelni, akik a kritikus helyzetben fegyvert ragadtak, és ezért ellenszolgáltatásban, jutalomban részesültek, de azoknak a katonaembereknek sincs se száma se szeri, akik a kereskedésben voltak érdekeltek: elég csak Diu második ostroma utóhatásaira gondolni. mindkét esetre számos példával szolgál." A Diu második ostromában tett szolgálatok helybeni elismerésének dokumentumát közli : A Baião. i.m. 296. oldalán közölt D. João de Castro dokumentum. Arra a diszfunkcióra az Estado da Indiában, amelyet a katonai és kereskedelmi célok és eszközök vegyes, kevert alkalmazása jelent, valamint a szociológiailag is kettős kötésű kereskedő-nemes

leveleket is természetesen több alcsoportba sorolhatjuk, a feljegyzések, memorandumok, napi vagy más parancsok, információk, közlések levél formájában jutottak el - mondjuk az ostromlott Diu parancsnokától a felmentést előkészítő alkirályig -, de ezek már csak jellegüknél fogva is nagy mértékben különböztek azokról a levelektől, amelyeket a királyi ház tagjainak küldtek, a hadi események közvetlen szintéziseként.¹⁰³ Dom João de

szerepéről: lásd Malakka kapcsán: Rákóczi István: A XVI. századi gyarmatosítás... 31-52. old.

103. A João de Mascarenhas-levelezés legkiemelkedőbb darabja az a levél, amelyet az ostromlott erőd kapitánya közvetlenül a győzelmek után 1546 december 8-án küld D. Luís infánsnak. Figyelemre méltó abban a tekintetben is, hogy egy olyan kis terjedelmű önéletrajzi krónikának is tarthatjuk, amelynek értéke kettős; egyrészt szerzője személyéből, másrészt pedig abból fakad, hogy a leírt történések az események rögzítéséhez képest közeli lévén, hitelesen őrizték meg a hadiesemények rendjét, helyét és egymásutánosságát. Ennek a levélnek amúgy további historiográfiai érdekessége az, hogy más mű megírásának ösztönzője, de egyben forrása is. A "De bello Camabaico ultimo Commentarii Tres" Dom Luis infánshoz írt bevezető dedikációjának tanúsága szerint, ez a levél volt az, amely Damião de Góis figyelmét a téma iránt felkel-tette. "Mióta . kegyelmes herceg, a Te jóságod megismer-tette velünk a háborúban oly ügyes D. João de Mascarenhas levelét, e küldeményt, amelyet Diu főkapitányának babérja és győzelme koszorúzott meg, képtelen voltam túrtotatva a vagyat magamban elnyomni már, hogy tollat ragadván e hőstettek történetét meg ne írjam magam is." Vö. Jose Manuel Garcia: "A Historiografia Portuguesa Quinhentista do segundo Cerco de Diu" "Diu második ostromának XVI.

Castro 1546. december 16-i hosszú levele¹⁰⁴, amely a második Diui ostrom másik elengedhetetlen forrásává vált maga is a Mascarenhas, Álvaro de Castro és mások hozzá írt leveleinek valamint saját tetteinek és Diu felmentését eredményező hadicselekményei emlékezetének és tapasztalatainak ötvözete. Ez a fajta "memorializmus" és közvetlen spontaneitás jellemzi a Diu első és második ostromát követő első historiográfiai összegzéseket is, amelyek a forrásoknak egy új, eredeti csoportját alkotják.

századi portugál historiográfiája', A 7th International Seminar on Indo-Portuguese History, Goa, 1994. január 20-24. abstractja.

104. Kritikai kiadása: Armando Cortesão e Luís de Albuquerque: Obras Completas de D. João de Castro. Vol. III. Coimbra, 1976, 281-316. old.

d. Memoár és krónika - krónika-memoár

Vitorino Magalhães Godinho, amikor utolsó nagy művében. - amely a szerzőnek mintegy a portugál felfedezések évfordulós hangos megemlékezéseinek rendezvénysorozatára született magányos válasza volt - amikor sorra veszi azokat a teendőket, amellyel a portugál történelem-tudomány a terjeszkedés kérdéskörét újrafogalmazva kezelnie kell, megjegyzi, hogy minden esetben "a krónikások adatait ki kell egészíteni bizonyos események leírásaival - mint például a Diu vagy Malakka ostromairól szóló relációk - vagy a rész szerinti krónikákkal.¹⁰⁵ Nos, mindkét terminus, az ostromreláció vagy részkrónika is kapcsolatba hozható azokkal a művekkel, amelyek Diu első vagy második ostromát a résztvevő nézőpontjából világítják meg. Lopo de Sousa Coutinho: "Livro primeyro do cerco de Diu que os Turcos poseram a fortaleza de Diu. Per Lopo de Sousa Coutinho. fidalgo da casa do Invictissimo Rey dom Joam de Portugal ho terceyro deste nome" "A Töröktől körbezárt Diu erődítmény első ostroma amit Lopo de Sousa Coutinho. Portugália harmadik János nevű királyának nemesembere

105. Vitorino Magalhães Godinho: "Mito e mercadoria..." c. művének itt különösen a "Fundamentacao. Aprofundamento, Abertura", 'Megalapozás. elmélyítés. feltárás' fejezetének tanulságaira gondolok. Az idézett hely az 570. old.

szerzett" című munka 1556-ban látott napvilágot Coimbrában, João Álvares műhelyében. Leírásának tanúsága szerint 1535-ben érkezett ide Nuno da Cunha flottájával, s mint mondja "ettől kezdve azt mesélem el, amit a magam két szemével láttam. S mivel van, hogy magamról is nem tudok nem beszélni. Istent hozom fel tanúmul és az élőket akik előtt bizonyságomat teszem."¹⁰⁶

Elbeszélése mindazonáltal nem önéletrajzi mű, még csak nem is önéletrajzi ihletésű szöveg, hanem olyan jól szerkesztett "eseménytörténelem", amelynek a résztvevő szerző¹⁰⁷ szemtanúja egyben. Általában az mondható el róla, - és ennyiben a XVI.-XVII. századi ostromleírásoktól jöttányit sem tér el -, hogy az ostromot egyéni (és példaértékű) viadatok összességének tételezve fel, különösen nagy kedvét leli a csataleírás tényyszerűségében, de részleteiben is, mindig találva okot arra, hogy a kétségtelen emberi gyarlóságoknál mindig

106. Sousa Coutinho: O primeiro cerco de Diu. Biblioteca da expansão Portuguesa sorozat. Publicações Alfa. Lisboa, 1989, 35. old.

107. Lopo de Sousa Coutinho életéről nagyon keveset tudunk: mindössze születésének (Santarem) és halálának (Povos) helyét, ez utóbbi idejét, - 1577 január 28. - valamint ennek abszurd körülményeit, nevezetesen, hogy a szerzőt lováról való leszállásakor, saját kardja nyársalja fel. A Marialva grófok csasládfájából való Sousa Coutinho leghíresebb leszármazottja az a Manuel de Sousa Coutinho, aki Frei Luis de Sousa neven válik a portugál irodalom egyik híres alkotójává. Vo. Luís de Albuquerque kommentárját a Primeiro cerco de Diu. legújabb, 1989-es kiadásához. 217. old.

nagyobb erény játssza azért a döntő szerepet. Ily módon célja nem is lehet más, - mint ahogy nem is más - mint hogy a portugál hadi erényt ünnepelje a legyőzötté felett.¹⁰⁸ Nagyobb történelmi elszántság jellemzi viszont a második diui ostrom haditudósító résztvevőjét, azt a Leonardo Nunist, aki úgy érzi, hogy mondandóját két szövegtípusban is ki kell fejeznie, egy első, fésületlen, közvetlenül az események után, saját jegyzeteiből mintegy két hét alatt készített beszámolóban, amit António Baião adott ki "História quinhentista do segundo cerco de Diu" címen, valamint a három évvel később már nyugodtabb körülmények között, bizonyos távlatból, és az események folyamódványaival kiegészítve készített változatban, amely a "Cronica de D. João de Castro" nevet kapta.¹⁰⁹

108. Idem ibidem

109. "Leonardo Nunes volt az első olyan szerző, már természetesen Mascarenhason és Castron kívül, aki epikus tudatára ébredt annak, hogy amit éppen hogy átél, mennyire fontos, és ezért rögvest lejegyezte a történeteket. Két műve a legalaposabb forrás, amely az ostromról született, bár olvasata csak az ostrom alatt és után született levelekkel, s különösen Mascarenhas leveleivel együtt teljes" - jegyzi meg José Manuel Garcia i.m. 4. oldalán. Az, hogy az História... a szerző megjelölése nélkül jelent meg, nem jelenti azt, hogy már kiadója, A. Baião ne mutatta volna ki, éppen az História elé írt terjedelmes bevezetőben, hogy a szerző nem lehetett más, a Crónicában is szereplő és egybeeső önéletrajzi elemek miatt. Erre utal továbbá maga az 1550-es mű bevezetője, valamint az a tény, hogy előző munkájára Nunes maga is hivatkozik, mégpedig mint

Leonardo Nunesről annyit tudunk, hogy D. Fernando de Castroval együtt érkezett a már ostromlott Diuba. és a gudzsaráti csapatok ellenállásának utolsó napjáig - Nov. 11 - harcolt, a São João bástya felrobbantása miatt szerzett égési sebek ellenére.¹¹⁰ Nem tudjuk Nunes sem születési helyét vagy idejét, mint ahogyan azt sem, hogy keleten halt-e meg, s hogy az általa leírt események után mikor, hiszen a legalábbis 1538 óta a Portugál Indián

kivonatra csupán, amelynek "feljegyzéseit" éppen most törekszik "krónikává" fejleszteni. Az új verzió terjedelmesebb a maga 39 fejezetével, szemben az História 19 fejezetével, s bár követi az első feljegyzés főbb pontjait, néhány lényeges változtatást is eszközöl annak szövegében. A Crónica első kiadója J. D. M Ford volt, aki Harvard Egyetem kéziratát 1936-ban tette közzé (Harvard University Press), s aki megjegyzi, hogy a szerző becsületességéhez kétség sem fér, hiszen a portugálok olyan népiirtásba torkolló, az ostrom utáni lépéseit sem titkolja el, amelyről az História már csak időrendi okokból sem szólhatott. Vö. Luis de Albuquerque utószavát Leonardo Nunes legfrissebb kiadásához: Crónica de D. João de Castro, Biblioteca da Expansão Portuguesa sorozat. Publ. Alfa. Lisboa, 1989, 179-185 old.

110. Nunes így szerepel azon a listán, amelyet az eihunyt és az életben maradt ostromlottokról készítettek. Összesen 98 személy élte túl az ostromot, de közülük nem volt egy sem, aki kisebb-nagyobb sebesülést ne szenvedett volna. A lista lelőhelye : Torre de Tombo São Lourenço gyűjtemény III. köt. 319. fol. A Luis de Albuquerque által közölt más adatokból az világlik ki, hogy Nunes nem hagyta el Diut 1646 november 11 után, hanem azok között volt, akik az erőd újjáépítése után is a garnizonban maradtak.

katonáskodó szerző nem vall direkt módon magáról, sőt a Crónica egy helyén szabódik, és hallgat inkább el bizonyos vele történt dolgokat, hogy mint mondja, az ügyben való "érdekeltsége" ne keltsen megütközést, s ne is "tűnjék" szerénytelennek.¹¹¹ A minden bizonnyal művének megírására D. Joao de Castro által is ösztökélt Nunes mindazonáltal nem az egyetlen aki, a hősi tettek megörökítésére vállalkozott. A többi krónikaíró-önjelölt közül az emlékezet még Pedro Fernandes mestert jegyezte fel, aki D. Álvaro de Castrohoz, kevéssel az ostrom után, 1546 november 20-án küldött levelében azt kéri, hogy "Fenséged ne is törődjék a Kambáj-háború eseményeinek a kezdetektől az Istentől nekünk adott győzelemig tartó tetteinek megírására biztatni mást, mert hisz ha egy kicsinyiség időt más teendőimtől szabadabban leszek, átfordítom rögvest latinra, hogy a külföldi királyságokban is tudjanak róla, mennyire becsülendő a portugál, s hogy félni kell erejét, miként legelőbb a kormányzó úr s nemes leszármazottai nevét." Azonban, tudomásunk szerint Pedro Fernandes terve kútba esik, s nem is Indiában történik a diui tettek többé-kevésbé propagandisztikus célra történt felhasználása, hanem már az anyaországban, s nem önjelölt írástudók, hanem a király által kiválasztott olyan jeles humanisták lesznek ennek az európai olvasóközönség számára szánt libellumoknak a szerzői, mint Diogo do Teive vagy Damião de Góis.

111. Vö. Luís de Albuquerque a műhöz írt kommentárjában közöltekkel. in: Nunes i.m. 181 és 184.

e. Ostromtörténetek - arccal Európa felé

Diogo de Teive (1513-14 - 1569 előtt) egyike volt azoknak, akik III. János király "kulturális nyitása" biztosítása érdekében külföldről Portugáliába visszatértek, hogy fképpen a Coimbrai Egyetem megreformált légkörén keresztül a humanista kultúra végvidékét az európai kontinens legnyugatibb pontjáig terjesszék ki. Amikor több mint húsz év távollét után Teive visszatért Portugáliába, senki nem volt az ország értelmiségi köreiből, aki ne lett volna arról meggyőződve, hogy Teive és senki más mint ő, a biztosíték arra, hogy egy régi ábránd a legjobb kezekben valóra váljon: latin nyelven adni hírül a portugál terjeszkedés eddigi diadalmenetét. Egy, már a kortársak által is kiemelkedőnek ítélt esemény. Diu második ostroma hamar alkalmat teremtett Teive számára, hogy alkalmasságát fényesen bizonyítsa: a királytól megkapott, az ostrom eseményeiről beszámoló dokumentumok után a megbízás is megérkezik. Vesse Diogo de Teive latinul papírra Diu második ostromának gestáját. Teive azonnal munkához lát, s így születik meg 1548 március 1.-re a mű. "Commentarius de rebus a Lusitanis in India apud Diu gestis anno salutis nostrae MDXLVI". s lát napvilágot João Barreira és João Alvares coimbrai nyomdájában.¹¹² Ha megvizsgáljuk munkájában. - hogy

stílszerűek legyünk az 'inventio' és a 'fides historiae' arányát -, arra a következtetésre jutunk, hogy adott forrásainak használatában, hogy miként Sousa Rebelo megállapítja érdeme gyanánt. "Teive a humanista mesterek jó filológiai tradíciójához hű maradt".¹¹³ s általában, ha a kellő kritikával is, de jórészt követte a Leonardo Nunes Historiája nyújtotta eseménytörténetet. Két példán keresztül is megközelíthetjük Teive ortodoxnak korántsem nevezhető nézeteit és történelemszemléletét, ami arra utal, hogy ellent tudott állni a propagandisztikus kísértéseknek. Bár portugál szempontból a III. János királynak szóló dedikációban *iustum ac pium bellum*-ról beszél, Teive elismeri, hogy a gudzsaratiak számára ugyanez *nefarium bellum*, s egy, a forrásában közölt forrás, Kambáj királyának a Szamorinhoz küldött levele¹¹⁴

112. Diogo do Teive történészi és humanista munkásságának egyik legjobb összefoglalása : Luis de Sousa Rebelo: "Diogo Teive, historien humaniste". Fondation Calouste Gulbenkian. Centre Culturel Portugais. Paris, 1984, A L'Humanisme Portugais et L'Europe. Tours, 1978 július 3 - 13. kollokvium aktáiból. 465-486.. 465-466. old.

113. Sousa Rebelo. i.m. 480. old.

114. "Te is jól tudod, hogy az elmúlt időkben a portugái nemzetség mindenütt rossz szemmel látott errefelé, mert ölnek és lopnak és fogvatartva védik azokat az utakat amelyek a hiveket Mekka-ba vezetik, és mindig a möröknak ellenségei, elvéve áruikat, javaikat pusztítanak és ölnek mert egyre erősebbek lettek. Kérlek hát, az én törvényem szerelméért, s mint király, ki sokat tehet: TE MEC EN

kellő apropót és védelmet nyújt arra, hogy a portugálokat elítélő nézeteket is beleszője az apologetikus hangok kórusába. Teive egy másik jelentős ponton is eltér Nunes. de egyben a prodigia-t, az isteni beavatkozást, a csodás elemet kiemelő, még középkori ízű historiográfia kaptafájától, amikor a Diu második ostromakor leírt "jelenést" egyszerűen pszichológiai síkra tereli és természetes okokkal magyarázza. Az, ami Diogo do Couto és Gaspar Correia számára a Deus ex machina szemléletmód és formailag az isteninek a történelmi valóságban való, meg sem kérdőjelezhető konkrét megjelenése, Diogo de Teive számára magyarázható természeti tény. Damiaão de Góis.¹¹⁵

HAJITSUK KI EZEKET A RÜHÖS NEMZETSÉGEKET" In: A. Baião: História... 98. old.

115. Damiaão de Góist (1502-1574) már csak németalföldi leszármazása miatt is, a portugál reneszánszt az európai humanizmushoz kötő láncszemként szokás emlegetni, s benne, némi túlzással, mint "állatorvosi lovon" nyomon követhető mindaz a műhely és személy(iség), ami és aki egyáltalán csak termékenyítően nyomot hagyhatott és egyben hathatott e supranacionális kultúrelit portugállá lett fiában. Erasmus barátsága Feiburgban, Luther és Melanchton társasága Wittembergben, Pietro Bembo kegye Pádovában, utazásai diplomáciai küldetésben Danzigba, magancélú szorgalomból annál is északabbra, Lappföldre és újra Lengyelországba, az antwerpeni portugál királyi feitoria (kereskedelmi lerakat) volt írnokát, a leuveni egyetem tanárát és volt rektorát a Torre de Tombo főfelügyelői posztjára és a királyi krónikás tisztjébe emeli, hogy azután mindezen gyanús barátságok, kétes társaságok és udvari intrikák az inkvizíció karjaiba lökjék le azt a portugál humanistát, akiben Durer róla készített metszete szerint szelíd személyiség lakott.

a "De bello Cambaico Ultimo" szerzője számára, - aki az előbbieknél messzebb megy el amikor meg sem említi azokat a bizonyos égi jeleket,- már olyan kísérőelem csupán, amely el is hagyható, bármennyire tetszetősen jelképezi a portugál fegyverek diadalát, s annak mintegy végső okát. Damaião de Góis figyelme Diu, a Malabár-part és India felé azonban nem közvetlenül a második diui ostrom után fordul csupán, e földrajzi helyek mindegyike - Diu kivételével - fémjelzi Góis meg nem valósult álmait is. Nem jut el Indiába, mint tervezi, s nem írja meg a portugálok indiai terjeszkedésének nagy latin nyelvű történetét (helyette Mánuel király krónikáját írja meg), nem készíti el Malabár Históriát, viszont Diu ostromairól egy-egy, mint Luis de Matos megjegyzi, a modern olvasó számára igen relatív értékű latin nyelvű szöveget¹¹⁶ is

116. A Diu első ostromáról szóló, Pietro Bembonak címzett epistola: *Comentarii Rerum Gestarum in India citra Gangem a Lusitanis anno 1538*. Louvanij ex officina Rutgeri Rescij, an. M.D.XXXIX. (olasz fordítása: *Avisi de le cose fatte da Portuguesi ne l' India(...)* in Venetia a XV. di Nouembre. del M.D.XXXIX.; német fordítására utal G. Schurhammar i.m.: *Glaubhaftige zeytung vnd bericht des Kriegs. So zwischen dem künigs auss Portugall. vnd dem türkischen Kaiser (...) verlauffen.... 1540 Gedruckt zu Augspurg*. A Diu második ostromáról írt Góis mű: *Damiani a Goes Equitis Lusitani, de Bello Cambaico ultimo Commentarii ters. Louanii. Apud Seruatium Sassenum Diestensem. Anno M.D.XLIX Mense ianuario. cum gratia et privilegio*. Mindkét szöveg portugál fordítását használtam: in: Góis: *Opusculos históricos. tradução do original latino pelo professor Dias de Carvalho. Prefácio de Câmara Reis. Porto. 1945.*

hátrahagy¹¹⁷. Mindkét ostrombeszámoló "a portugálok indiai tetteit volt hivatva széles körben elterjeszteni, mégpedig az európai kíváncsiság kielégítésére válaszolva, amely a portugálok keleti jelenlétéről az általa elmondott események révén juthattak egyfajta képhez. Ebben a vonatkozásban Damião de Góis még arra is vállalkozik, hogy a némely humanista által felvetett kritikát, mely szerint a tengerentúli terjeszkedés nem más, mint kereskedelmi tevékenység csupán, visszautasítsa. "Damião de Góis a felfedező utak evangéliumterjesztő jellegét hangsúlyozza, továbbá azt, hogy a fűszermonopólium a missziós célokba visszaforgatva hoz igazi hasznokat."¹¹⁸ Damião de Góis hatása, műveinek visszhangja nem elhanyagolható: a humanisták informális csatornáin végigfut a hír, a dedikált és szétküldött példányok pedig kézről-kézre, baráttól barátig nagy utat járnak be.¹¹⁹ Damião de Góis, a *De bello cambaico...* D.

117. Luís de Matos: *L'expansion portugaise dans la Littérature latine de la Renaissance*. Lisboa. Fundação Calouste Gulbenkian, 1991. 458. old. Góis forrásairól Luis de Matos megállapítja, hogy míg a *Comentarii* forrásalapja egy Antwerpenbe megküldött, valószínűleg az udvar által kiadott körlevél lehetett, amely az első ostrom kapitányának, António de Silveirának a beszámolóján alapult, addig a *de Bello Cambaico* a João de Mascarenhas levélből vezethető le. Luis Matos. i.m. 459.old.

118. Lásd: *A Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses* "Damião de Góis" címszavát. Vol I. 465. old.

Luís herceghez írt ajánló soraiban bevallja, hogy a két diui ostrom témája, mely jelentőségénél fogva jócskán meghaladja az átlagos elbeszélések drámaiságát egy Homéroszért kiált, s hogy talán egy napon még ő is megpróbálkozik a történelmi tények irodalmi formába öntésével.¹²⁰ Ehhez kapcsolódva tekintsük át végezetül Diu ostromainak irodalmi majd ikonográfiai "forrásait".

119. Érdekességként is érdemes megemlíteni, hogy a Fuggerekhez közel álló augsburgi Johann-Georg Hermann Viglius Aytta, Erasmus barátja számára, a magyar Károlyi Adám, Ferdinánd tanácsosa pedig Beatus Rhenanusnak küldi tovább a Commentarii egy-egy példányát. Damião de Goes magyar vonatkozásaihoz. jelesül Oláh Miklós kancellárral folytatott levelezéséhez lásd: Joaquim de Carvalho : "Goesiana, Subsídio para o estudo das relações de Damião de Góis com Pierre Nannink e Oláh Miklós". 'Goes-iratok. Adalékok Damiao de Góis Pierre Nanninkkal és Oláh Miklóssal való viszonyához' In: O Instituto. 1929. 376-379. old.

120. Câmara Reis: Prefácio, 22. old. In: Goes: Opusculos Históricos...

f. irodalmi "források" - ikonográfiai megjelenítés

Általában a történész forrásaként ritkán szerepel irodalmi alkotás, ami persze nem zárja ki azt, hogy a kor lenyomataként bármilyen, s különösen az irodalmi szöveg ne válhatna a társadalom- és mentalitástörténet információs bázisának releváns részévé. Különösen ha valamilyen okból fontos vizsgálata, - amit célszerű a legnagyobb kritikával eszközölni természetesen -, például ha olvasás- vagy irodalomszociológiai jellegű kutatásról van szó, az irodalmi alkotás értelemszerűen forrás, csak sajátos, különös, és inkább kiegészítő jellegű.¹²¹ Esetünkben a Diu ostromát tárgyaló irodalmi művek az ostrom korára csak közvetve, sokkal inkább és ezzel szemben születésük (XVI. század vége XVII. század eleje) idejére utaló olyan művek, amelyek azért tanulságosak mert a portugál - muzulmán küzdelem keresztény és kereszties ideáljának példaként való bemutatása egy új szempontú pátria-fogalom megrajzolásához nyújtottak adalékot.

Camões, a nemzeti költő, "A Luziádák" című versében így ír:

" Meglátod, hogy két ostrom ellenére
Népedé marad Diu hős erődje.
Itt tűnik ki, hogy értéke miféle,
mily nagyszerű tettek véghezvivője.
Meglátod, hogy Mars irigykedve néz le

121. Lásd: Rákóczi István: A XVI. századi gyarmatosítás... 19-21.old.

a félelmetes Luzitán erőre,
 a Mór pedig végső átkot kiáltoz
 Mohamedhez, az Ég hamis urához."¹²²

Diu első ostromának első irodalmi feldolgozója történész volt, ami már önmagában is különösen érdekessé teszi munkáját. Francisco de Andrada - aki nagyon illusztris családból származott, hiszen Fernão Álvares de Andrada III. János király főkincstárnoka, testvére pedig az a Diogo Paiva de Andrada volt, aki Tomé de Jesus néven elismert jelentős teológusként Portugáliát még zsinatokon is képviselte¹²³ - a királyság krónikása tisztséget viselte 1593 és 1612 között. Műveltsége, mint több kortárs feljegyzésből is kiderül, megalapozta hírnevét, e szerint "nemes volt és korának egyik legnagyobb írástudója".¹²⁴

"Diu első ostroma" néven 1589-ben megjelent grandiózus hőskölteménye ¹²⁵, mint azt Paul Teyssier megállapítja,

122. Camões 'A Luziádák, II. ének 50 str., ford. Hárs Ernő, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984

123. Lásd. a Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses "Andrade" címszavát, I. köt. 66. old.

124. idézi : D. F. A. "Os Portugueses no Golfo Pérsico (1507- 1538) In. Mare Liberum, 1991. 3-159. old.

125. Ujabb kiadása: Lisboa, Escripório da Bibliotheca Portugueza. 1852. Andrade művének kritikai kiadása még várat magára, annak ellenére, hogy a másik jelentős. Diu első ostromáról szóló alkotás, Simão Machado : "Comedias de Diu" című színdarabja kiváló filológiai értékű kiadást és figyelmet kapott - Édition critique. introduction et

gyakorlatilag fejezetről fejezetre, lapról lapra, hűen és szolgaián követi Lopo de Sousa Coutinho művét.¹²⁶ További kuriózum, hogy még hőskölteményének kizárólagos forrásaként Lopo de Sousa Coutinhót használja, addig pár évvel később, szintén a saját költségén kiadott történeti művének, - "Crónica de Dom João III" azaz 'III. János krónikája', - megírásához már más szerzőket, így Gaspar Correiát is konzultálja.¹²⁷ A hősköltemény, miként Camões nemzeti eposza is, ún. oitava realokban íródott, de míg Andrada gyakorlatilag megduplázza a Költő énekeinek számát (10 ill. 21 ének), ugyanez a kettős mérték nem mondható el a művészi érték és kivitel tekintetében. Valójában Andrada művének érdeme nem sokkal több, mint hogy Simão Machado "Comedia de Dio" című költeményének szolgál alapul a történeti tények vonatkozásában, ami által a történelmi feldolgozást (Lopo de Sousa Coutinho) követő irodalmi "feldolgozáslánc" köztes eleméül szolgál.

commentaire par Paul Teyssier, Edizioni dell'Ateneo Roma, Oficina Romanica 13., 1969.

126. Lásd. Simão Machado: Comedia de Dio... introduction. 21. old. Teyssier megjegyzi: "Műve nem eredeti alkotás: megelégszik azzal, hogy csupán prózai előzményét versre fordítsa". I.m. 22. old. Állításait Lopo de Sousa Coutinho 1556-os Livro primeiro do cerco de Diu....c. művének és Francisco de Andrade 1589-es "O primeiro cerco que os Turcos puserao há fortaleza de Diu nas partes da India defendida pollos Portugueses". Com licença, Impresso em Coimbra, MDLXXXIX. költeményének szövegösszevetéseivel igazolja.

127. Lásd a Gaspar Correiáról szóló fejezetet ill. a 22. lábjegyzetet.

Simão Machado műve, - mint ahogy már valójában Andrada kísérlete is -, egy olyan generációnak a történelmi múlt felé fordulása, amely az ősök tényleges hősiességéből kívánt erényt és jövőképet teremteni a kortársak számára, de immár nem a reconquista szülte kereszties szellem amúgy már Mánuel királlyal kihülő nemzeti platformján, hanem az észak-afrikai terjeszkedés kudarcának (1578: Alcácer Quibir) pszichológiai válaszával: a sebastianismo, a 'sebestényi messianizmus' múltba való kivetítésével. Machado darabja kétségtelenül eredetibb alkotás Andrada művénél, hiszen a gil vicentei portugál színjátszás autohagyományait és a spanyol aranyszázad comedia-invencióit ötvöző színdarab eltávolodik némileg az ostromtól illetve a politikumtól, amikor a romancerok Mór figuráját is a történetbe illesztve, egy szerelmi fonalon futtatja végig az eseményeket.¹²⁸ Vele szemben a második diui ostromot megéneklő Jerónimo Corte-Real, "Sucesso do segundo cerco de Diu"¹²⁹ - 'Diu második ostromának sikeres menete' - ugyancsak oitávákban írt hőskölteménye (1574) nemcsak formai tekintetben tér vissza Andradához, hanem abban is,

128. Vö.: Simão Machado i.m. Introduction IV. fejezetét ("La Comédia de Dio comme comédie romanesque"), valamint az Albino Forjaz de Sampaio szerk. "História da literatura ilustrada", Paris-Lisboa. 137-139. old.

129. Legújabb két kiadása in: Tesouros da Literatura Portuguesa, Obras de Jerónimo Corte Real (introdução e revisao de M. Lopes de Almeida, Porto, Lello e Irmao, 1979, 1-470 és "Sucessos do cerco de Diu, código Cadaval 31 - ANTT.. introdução de Martim de Albuquerque, Lisboa, Edições INAPA, 1991

hogy az ostrom eseményeit témájának tekintve vele hasonló reneszánsz gondolati sémákat is közvetít. "De Corte Real, - mint Fidelino de Figueiredo megjegyzi - az ideálok világához is közelít, illetve a Luziádák által meghatározott legendákhoz, értékekhez és ítéletekhez is, amikor újra a régi hősidők legendás tetteinél nagyobb valóságos hőstettek felsőbbrendűségét eleveníti fel¹³⁰. A kritikusok értékelése szerint a mű "burjánzó elbeszélés, kiemelkedő művészi benyomás és befejezettség híján csak krónikarealizmus"(F. Figueiredo), sőt "annyira elfonnyadt benne invenció, hogy hideg stílusa csak ritkán képes átmelegíteni levertségét" (Francisco Dias Gomes), mert "a szóhalmozás általánosuló tendenciája sem képes az elbeszélést élete kelteni"(Aubry Bell).¹³¹

Ha irodalmi értéke miatt nem is kerül Corte Real műve a Diuval kapcsolatos irodalmi források elejére, egy szempontból mégis kétségtelenül kitűnik társai közül, és ez a költemény énekeinek rendjében egymást váltó, ugyancsak a szerző kezétől származó s eredeti festmények, amelyekkel viszont kétségtelenül a Diu-ikonográfia élére kívánkozik.

Mint ilyen, immár nem csak fanyalgó, hanem dicsérő kritikák is érik Corte Real művészetét, amely - Sousa Viterbo találó megjegyzésével - "Ha nem is egyedülállóan gyönyörű, de alkotójának nagy ügyességéről árulkodik.

130. Fidelino de Figueiredo : A épica Portuguesa no século XVI. Subsídios documentares para uma teoria da epeopea, São Paulo, 1950. 370. old.

131. Idézi Martim de Albuquerque: Introdução a Jerónimo Corte Real : "Sucessos do segundo cerco de Diu" 15. old.

képei különösen archeológiai szempontból érdekesek, bár úgy tűnik, nem mindenben a hűség vezethette az ábrázolót, hanem olykor a fantázia is megihlethette."¹³² Ha el is fogadjuk a megjegyzés második felét, az állítás első fele ettől még nem lesz kevésbé lényegtelen, s tény, hogy az erőd, a hajótípusok, az ostromgépek, az ágyúk, fegyverek, sátrak, felszerelések, stb... megjelenítése nem pusztán olasz reneszánsz módra festett csatajelenetek felejthető sora, hanem olyan tárgyak vizualizálása is, amely segítségünkre van a XVI. századi Portugál India korántsem egyértelműen és jól ismert hadieszközeinek megismerésében. (Csak példa gyanánt tegyük fel, hogy egy "berço" vagy egy "basilisco" ágyútípus megkülönböztetése önmagában nem gond, de tudjuk azt is, hogy úgy a törökök, mint a portugálok használták az ún. panela de pólvorát /'puskaporosfazék'/, amely bár hasonlóan a fenti ágyúkhöz nevével is /bölcső és baziliszkus/ árulkodik a fegyver formájáról, kiképzéséről, alakjáról, a szófejtés még önmagában nem ad módot a két "kézigránát" különbségeinek olyan megfigyelésére mint Corte-Real rajzai.) Az ilyen értelemben forrásértékű illusztrációknak még akkor is van ideológiai jelentése, ha maga a költő, a képek és a szöveg viszonyát a következőképpen határozza meg: "S mert végigolvasni hosszadalmas, saját kezemmel rajzoltam meg a fárasztó ostrom alatt esett csaták, felmentések és más hadi tettek képeit, hogy a festészet találékonysága révén

132. Sousa Viterbo: Trabalhos náuticos dos portugueses... Vol.II. 157 old. Idézi: Martim de Albuquerque i.m. 22.old.

ellensúlyozzam a verssorok érdekességét".¹³³ A rajzokat kísérő felvezető szövegek (didascalia) és mottók háromszöge, valójában az egyes énekek "ideológiai olvasatait", s nemcsak megelőlegezve előrevetik az egyes énekek tartalmát, amikor azok fontosságát kiemelik, de elvezetnek az egész mű - már fentebb említett - mondanivalójának teljesebb megismeréséhez.

Bár az olyan geográfusi-kartográfiai munkák, mint D. João de Castro: "Roteiro do mar Roxo a Diu"¹³⁴ 'Utvonalrajz a Vörös tengertől Diuig' c. alkotása, vagy António de Mariz Carneiro: "Descrição da Fortaleza de Sofala e das mais da India"¹³⁵ 'Sofala és India más erődítményeinek leírása' -, hogy csak egymástól kronológiailag, tudományosan és művészileg is más ill. távolesó két alkotást említsünk -, esztétikai élményt nyújtanak, mégis

133. Jerónimo Corte-Real: O sucesso do segundo cerco de Diu... A Lopes de Almeida-féle kiadás 18. oldalán, a Sebestyén királyhoz írt prológus sorai.

134. Természetesen a roteiro maga is többféle lehetett, de nem zömmel olyan, a hajósok számára fontos ismeretet is közölt, hogy némelyiket inkább tengerészkönyvnek kéne elnevezni. A terminus javaslat Luis de Albuquerque professzortól származik) Noticia acerca de un "Livro de Marinha" de la real Academia de Historia de Madrid" In. Estudos de História. vol.IV. Coimbra. 1976

135. Fac-simile kiadása: António de Mariz Carneiro : Descrição da Fortaleza de Sofala e das mais da India. reprodução do cód. iluminado 149 da Biblioteca Nacional. Nota introdutória e legendas de Pedro Días. Fundação Oriente. Lisboa, 1990.

kiváló segédanyagok is Diu változó erődeinek megjelenítésében. Végezetül az olyan kódexlapok, mint a római Biblioteca Casamantese 1889. számú kéziratában fennmaradtak a gudzsaráti szokások megjelenítésével fontos szerepet kaphatnak az ismeretek elmélyítésében, elsősorban a karakterisztikus zsánerrajzok tartalma miatt is.

Más, művészettörténeti szempontból talán az eddigieknél is értékesebb alkotások, mint például a bécsi Kunshistorisches Museumban őrzött, az 1550-es év körül Bruxelles-ben szőtt, tíz darabból álló gobelinsorozat szőnyegei amelynek témája D. João de Castro hőstettei, sem technikai értelemben (erőd, hadifelszerelés, stb...), sem társadalomtörténeti vonatkozásban (indiai életképek) nem képezik a források vagy akár csak a segédanyagok részét, mégis jelentős ikonográfiai hozzájárulások témánk behatóbb ismeretéhez.¹³⁶

136. Természetesen e darabok egyike sem érdektelen. A Luis Keil osztályozása szerinti 10. számú szőnyegen, pl. amelyen az Adil kán vezette öt felkelő helyi kapitány felett aratott győzelme után, éppen Goába történő bevonulásakor ábrázolja Diu felmentőjét, a hős túlságosan hosszú szakála talán arra az anekdotikus elemre utal, hogy a Diu erődítményének újjáépítésére a kormányzat a goai polgárok hiteleinek ellenfedezetéül csak D. João de Castro megkurtított szakallát tudta felajánlani. Vö.: Jean-Baptiste Aquarone: D. João de Castro. gouverneur et vice-roi des Indes Orientales (1500 -1548). Montpellier. 1966. II. köt. 577. old.

2. keleti és más források

a. török, arab, perzsa és indiai dokumentumok

a.1. török dokumentumok

Addig amíg a Diu ostromaival kapcsolatos portugál források a dokumentumtípusok sokféleségével és nagy számával szolgálnak, addig a török, indiai vagy jemeni források esetében - még csak témánk általánosabb és általánosítóbb megközelítésére, a XVI. század első felének török-portugál konfliktusainak indiai-óceáni történetére sem mondható el ugyanez. Ennek okai bár különfélék, a szakemberek mégis nem ritkán csak egyfajta pesszimizmus platformján értenek egyet a miértről.

B. Lewis 1951-es értékelése¹³⁷, miszerint is az arab országok oszmán korszakára vonatkozó források feltárlansága és a török archívumokban őrzött iratok figyelmen kívül hagyása olyan tény, amin a jobb megismerés érdekében változtatni kellene, viszonylag kevés visszhangot keltett.¹³⁸ Még az is, aki a legtöbbet tette e

137. B. Lewis: "The Ottoman Archives as a Source for the history of the Arab land", Journal of the Royal Asiatic Society, 1951, 149. old.

138. Egy kivétel: Salih Özbaran: "The importance of the Turkish Archives for the History of Arabia in the Sixteenth century. In: Sources for the History of Arabia. part 2. (Riyad, 1979)

helyzet megváltoztatásáért, a módszeresen angolul a forrásokat és nem csak kutatásai eredményét publikáló Salih Özbaran¹³⁹ is egy összehasonlító munkájában, a török és portugál historiográfiai palettát bemutató tanulmányának végén azt jegyzi meg, hogy "kétségtelenül úgy az arab világ történelme, mint a törökök és portugálok indiai-óceáni összeütközéseinek története akkor, és csakis akkor volnának jobban megismerhetők, ha ezek a források feltárássra kerülnének"¹⁴⁰. Az általános gond ugyanis az, hogy mint Jean Aubin¹⁴¹ megfogalmazta "csak Nagy Szulejmán (1520-1566) uralkodásának második felétől folyamatosak a forrássorozatok", s így csak retrospektív vizsgálatok hozhatnak az oszmán levéltári anyagok felhasználásában gyümölcsöket.

Nagyjából és egészében ugyanaz mondható el az elbeszélő forrásokról is, mint a levéltári anyagokról. Bár igaz Cengiz Orhonlu állítása, miszerint is meglepő módon az

139. Salih Özbaran legfontosabb témánkhoz kapcsolódó forráskiadásai: "An Imperial letter from Süleyman the Magnificent to Dom Joao III concerning proposals for an Ottoman-portuguese Armistice" In. Portuguese Studies, Vol 6. 1990 és "A turkish report on the Red sea and the Portuguese in the Indian Ocean, (1525), In: Arabian Studies, IV, 1978

140. Salih Özbaran: "A review of Portuguese and Turkish sources for the Ottomans in Arabia and the Indian ovean in the 16th Century" In: Bellten C.XLIX. 65-78., 78. old.

141. Jean Aubin: Quelques remarques sur l'étude de L'océan Indien au XVI.e siècle, AECA, LXXV. Seccão Coimbra, Coimbra 1972, 9. old.

Indikumban lezajlott fontos események egyikét sem jegyzik fel a kortárs oszmán krónikások, nem teljesen helytálló a kizárólagos megfogalmazás, hiszen Szidi Ali Reisz utazásai révén¹⁴², valamint az olyan udvari történetírók, mint Gelibolulu Musztafa Ali - kevéske információi alapján, mégiscsak átjut ezekből valami a török hivatalos emlékezetbe is.

Ilyen körülmények között, több mint különös fontosságot kell tulajdonítanunk az olyan forrásoknak, mint az 1525 június 2. keltezésű beszámoló,¹⁴³ vagy azoknak az utalásoknak, amelyek Szulejmán pasa, az 1538-as expedíció vezetőjének néhány, az ezeket az eseményeket is taglaló levele¹⁴⁴. A jemeni oszmán jelenlét ugyanakkor azt eredményezi, hogy két arab krónika is török fordításban

142. Lásd. Vámbéry Ármin: *The travels and Adventures of the Turkish Admiral Sidi Ali Reis in India*, London, 1899

143. Salih Özbaran angol nyelvű kiadása mellett olvasható franciául is, Michel Lesure: *Un document ottoman de 1525 sur l'Inde Portugaise et les pays de la Mer Rouge*, In: *Mare Luso-Indicum*, Paris, 1976, III, 137-60.

144. Ezeket a leveleket kiadja: F. Kurtoglu " *Hadim Süleyman Pasanin Mektuplari...*" In. *Belleten*. IV/13. Ankara, 1940, 61-75. old. E Denison Ross " *The Portuguese in India and Arabia, 1517-38* " c. tanulmányában (*Journal of the Royal Asiatic Society*. 1922 január) megemlít és idéz munkájának 14. oldalán egy olyan török kéziratot amit a British museum őriz (hivatkozik Rieure. *Catalogue of Turkish Manuscripts*, 66a. old) és amit *Tarjuma Nuzhat as Sun'na* néven nevez.

illetve verzióban rendelkezésünkre álljon.¹⁴⁵ Örömkö-
persze meglehetősen relatív, hiszen, hogy Luís de
Albuquerque találó szavait kölcsönözsem, "nem állnak
rendelkezésünkre Törökországnak erre a korszakára
vonatkozó történeti források (amelyek persze a
nyelvismeret híján továbbra is elérhetetlenek maradnának
számunkra)¹⁴⁶.

145. Az Ahbarü'Yemani-néven egy bizonyos Ali fűzött hozzá
észrevételeket Qutb-al-Din al-Nahrawali al Barq al-
Yamani-jához. Ez olvasható portugálul is, in: David
Lopes, "Extratos da história da conquista do Yaman pelos
Othomanos", 'Kivonatok a Jemen oszmán meghódításának
történetéből', Lisboa, 1892. Mustafa Ramuzi krónikájának
török gazdagon illusztrált és verses változata a
Tarih-i Feth-i Yemen. Lásd. Salih Özbaran: A review...
77.old.

146. Luis de Albuquerque: "Alguns aspectos de ameaça
turca sobre a India por meados do século XVI." 'India
török veszélyeztetésének néhány vonatkozása a XVI. század
közepén', AECA, CI. Coimbra, 1977, 4. old.

a.2 arab (nyelvű) perzsa és indiai dokumentumok

"Az Indiai-óceán történetének megvilágításához három olyan párhuzamos, de egymáshoz is kapcsolódó kutatást kell folytatni, amely megértéséhez közvetlenül szükséges és elengedhetetlenül fontos. Éppen úgy elkerülhetetlen kutatni ui. Portugália társadalom- és gazdaságtörténetét, mint ahogy a portugálokkal kapcsolatba kerülő, velük együttműködő vagy nekik ellenálló keleti országokét, amit ráadásul ki kell egészíteni az Indiai-óceáni hajózás és politikai fejlődés tárgyában végzendő kutatásokkal. Csak ezeknek a forrásegységeknek a kiegyensúlyozott és alapos figyelembevételével lehetséges felvázolni azt a változó tablót, amit a portugál hatalomnak az indiai-izlám világban való megjelenése okozott."¹⁴⁷ - int józanságra Jean Aubin. Bár már Fr. João de Sousa 1790-ben kiadott a "Cartas orientais" gyűjtőnév alatt a Torre do Tombo-ban őrzött durván nyolcvan arab nyelvű dokumentum közül huszonhét, az Indiai-óceánra vonatkozó levelet¹⁴⁸,

147. Jean Aubin: Quelques remarques... 13. old.

148. A 190 oldalas "Documentos arabicos para a história portugueza copiados dos originaes da Torre do Tombo com permissaao de S. Magestade e vertidos em portuguez por ordem da Academia Real das Sciencias de Lisboa por Fr. João de Sousa correspondente de Número da mesma Academia e interprete de Sua magestade para a Lingua Arábica", 'A Torre do Tombo levéltárban levő eredetikről öfelsége engedélyével kimásolt portugál történelemmel kapcsolatos dokumentumok, amelyeket a királyi Tudományos Akadémia megbízásából Fr. João de Sousa, a fenti Akadémia rendes

mégis E. Denison Ross volt az első, aki az európai és az arab források egybevetésére vállalkozott¹⁴⁹. Mivel a török-portugál konfliktusok egyik döntő színtere Aden, a jemeni partok illetve a Vörös-tenger szélesebben vett partvidéke volt, ezért az e területek adott történéseit feldolgozó művek mind alapvető fontosságú forrásoknak számítanak. Ezek kiadása jórészt megtörtént, s David Lopes, L.O Schuman és R. B. Serjeant révén nyugati nyelven is olvashatók¹⁵⁰, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy azóta ismereteink bővültek. Annak ellenére, hogy Portugál-Indiában a portugálok lerakatai és erődítményei nemcsak portugál nyelvű dokumentumkibocsátó helyek, még az olyan központi helyzetű települések mint Goa minden bizonnyal nagyszámú iszlám nyelvű dokumentumai, melyek többnyire későbbiek, gyakorlatilag hozzáférhetetlenek.

tagja és őfelsége arab nyelv tolmácsa portugálra fordított' című kiadvány dokumentumainak kritikai kiadását Jean Aubin professzor kezdte meg a *Mare Luso-Indicum* II. számának 183-214 oldalán

149. E. Denison Ross: "Do valor dos historiadores portugueses a luz dos anais muculmanos", In: *Biblos*, 1932

150. L. O Schuman: *Political history of the Yemen at the beginning of the 16th century according to contemporary Arabic sources*, Amsterdam, 1961; R. B. Sejeant: *The Portuguese off the South Arabian Coast. Hadrami chronicles*, Oxford, 1963 (új kiadása 1972); D. Lopes: *Extractos da história da conquista do Yaman pelos Othomanos*, Lisboa, 1892 (a mű teljes kiadása: Rijad, 1967) Kritikai értékelésükhöz lásd : Jean Aubin: *Quelques remarques....*10-11. old.

Kivételt a narratív források jelentenek, hiszen úgy a Hadjidji Dabir-féle arab Gudzsarát Története¹⁵¹, mint a malabár "Tuhfat al mudjahidîn" (ún. Ajándék a hit harcosainak) Zaynuddin tollából¹⁵² - ez utóbbi mű különösen élesen portugáellenes - lehetővé teszi az európai forrásokkal való egybevetést. Nem véletlen az európai - tehát nem portugál - forrásokra történt utalás, hiszen az Indikum színterén lezajlott török-portugál összeütközés emlékezetét őrzi a dokumentumoknak egy, az előbbiekhöz képest természetesen és nyilvánvalóan másodlagos (ám korántsem érdektelen) köre is, ami egyben a Diu ostromaival kapcsolatos forrásismertető panorámánk utolsó fejezete.

151. An Arábic History of Gujarat... edited by E. Denison Ross. 3. tom. London, 1910-1928 Ugyncsak: Wali (Abu Turab): A history of Gujarat ed. par E. D. Ross, Calcutta, 1904., továbbá az un Fareshita-féle History of the Mohamedan Power in India (translated by John Briggs)

152. História dos Portugueses no Malabar, Ms árabe do século XVI. publicado por David Lopes, Lisboa, 1898. 'A portugálok története a Malabár-parton, egy XVI. századi arab kézirat'. Zinadim (Zynadduin) dzsihadjának a cruzadával való rokon vonásaira Luis Filipe Reis Thomaz mutatott rá "Do cabo Espichel a Macau: vicissitudes do curso português" 'Az Espichel-foktól Macauig: a portugál kalózkódás viszontagságai', CEHCA, série, separatas 240. Lisboa, 1993.

b. más - európai - források

Nagyjából akkor, amikor ismertté vált - az 943. év Ramadánjának harmadik napján - Bahadur sah, Gudzsarát uralkodójának halálhíre, s mintegy legitimációt kapott a törököknek egy már régebben előkészített terve arra, hogy "kisöpörjék a hitetlen portugálokat az indiai vizekről¹⁵³", megpecsételődött azoknak a velencei gályáknak a sorsa, - beleértve az elkobzott rakományt és nem utolsósorban a rajta utazókat -, amelyek Alexandriában tartózkodtak a Porta és a Signoria közötti ellenségeskedés kiújulásakor. Fél évre rá, amikor a velencei náció konzuli tisztjét betöltő messer Almorò Barbaro nem tudta kieszközölni 1537 szeptember 7-én szabadonbocsátásukat, s kezdetét veszi azoknak, a törökök szempontjából "hasznos", itáliaiaknak a Diuba tett kényszerű utazása, amelyről az egyik elhurcolt hajómester hagyott hátra írásos emléket.¹⁵⁴ A névtelen szerző beszámol arról, hogy

153. A Szulejmán pasának adott parancsot idézi E. Denison Ross: i.m. 14. old.

154. Viaggio scritto per un comito veneziano, che fu condotto prigioniero dalla città de Alessandria fino al Diu nella India, col suo ritorno poi al Cairo del 1538. in: Ramusio: Navigazioni e viaggi tom II. 467-495. Ed. a cura di Marica Milanese, Torino Ed. Einaundi. 1978. Egyébként Diu első ostromának első két hónapjáról beszámol egy másik kortárs velencei beszámoló is. a Viaggi fatti da Vinetia, alla tana, in Persia, in India (...) e della ultima Impresa contra Portoghesi: In Vinezia M.D.XLIII. Nelle case de figliuoli di Aldo, fols.

Suezbe "deportált" hajóácsok, pattantyúsok, kátrányozó kádárok, hajósok és mások - akik 1538 novemberének végén Suezből visszajutnak Kairóba, s az út végén fizetséget kapnak szolgálataikért, tehát "kényszer-zsoldosok" -, milyen útvonalon hajóznak indiai céljuk felé (a szerző láthatólag akkor van elemében, ha a hajóút részleteit kell elmondania, a szélirányt, sebességet vagy a megtett mérföldeket, s nem akkor ha a szárazföldi vagy harci eseményeket!) miként foglalják el Ádent, hogyan ostromolják Diut, s térnek vissza sikertelenül. A másik beszámolót Raszinyai Huszti György hagyta fenn, s az ő elbeszélése, - amelynek szövegét 1566 október 27-én fejezte be, s lévén hogy törökországi raboskodásának és jeruzsálemi zarándokútjának csak kis töredékét alkotják a Diuval vagy akár csak a Hadim Szulejmán expedíciójával kapcsolatos események,¹⁵⁵ - még általánosabb, mint

165 v -170 v. (BNP) Nem térek ki a forrásoknak olyan általános típusaira, amelyek bár kapcsolatosak lehetnek Diuval, de csak közvetve, ezek az itáliai kereskedők és diplomaták levelei, ezekhez lásd. Luis de Matos: i.m. 205-240 ill. Carmen M. Radulet: Girolamo Sernigi e a importancia do Oriente, CEHCA, série separatas 156. Lisboa, 1985. Szintén nem tekintem önálló forrásnak az olyan portugál leveleket, amelyeket egyszerűen olaszul is kiadtak, mint például a második ostrommal kapcsolatban a Summario delle cose successe a Don Giovanni di Castro. Lásd: L. Matos: i.m.: 458-459. old.

155. A 'Descriptio peregrinationis Georgi Huszti' két kéziratban maradt fenn, a vatikáni Könyvtár Cod. Vat. 931. számú és a bécsi ÖNB Handschriftensammlung. Cod. 3505, Rec.2149, és Tardy Lajos adta ki magyarul in:

velencei társáé. Mindkét forrás kuriózuma abban áll, hogy sem a portugálok, sem pedig a törökök néző- és álláspontjával nem tudván azonosulni, a morál és a praktikum csapdájában, egyfajta lesütött "oldalszempillantás"-ból figyelik, majd írják le az eseményeket. Természetesen szolidaritásuk, - a velenceiek esetében tevéleges szolidaritásról is szó van¹⁵⁶ - , a portugáloké, de léthelyzetük, amelyről Huszti is, aki

"Rabok, követek, kalmárok az oszmán Birodalomról" Gondolat Kiadó, Budapest, 1977, 208-269.old.

A peregrinációs irodalomról általában lásd: Kovács Sándor Iván: Pannóniából Európába, Gondolat, Budapest, 1975, a műfaji szempontokhoz: Binder Pál előszavát az "Utazások a régi Európában" c. kötetben, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976. Huszti és India viszonyához lásd: Rákóczi : Marginais europeus...

156. "Nos, ezen az éjszakán, egy bizonyos velencei tengerész, megesvén szíve a keresztényeken, titokban bement az erődbe a mieinkhez és elmondta, hogy Szulejmán úgy határozott, hogy ha másnap sem tudja az erődöt bevenni (amit pedig háromszori rohammal is megkísérelt pedig), úgy felhagy az ostrommal, mivel nagy volt a vesztesége emberben és hajóban egyaránt, s vitorlát bont Mekka felé." - ír le egy ilyen esetet Damião de Góis. (In: Opusculos históricos, 81. old. Talán nem véletlen, hogy éppen a Pietro Bembo bíborshoz írt hírelevele emeli ki külön is ezt az epizódot. A Commentarii-hoz ill. Góis történeti értékéhez lásd az 116. lábjegyzetet. Bembo maga is írt a portugálok tengerentúli terjeszkedéséről, L'Histoire du Nouveau Monde decouvert par les Portugaloys, Lyon, par Ian d'Ogerolles, 1556. Lásd: L. Matos i.m.

mint zenész lépett egy alexandriai kapitány szolgálatába, kerek pereg beismeri hogy a zsoldosé,¹⁵⁷ mást diktálnak a helyszínen érezni, mint később a papírnak is megvallani. További érdekessége a két műnek az, hogy a kutató számára oly ritka, de annál kedvesebb és érdekesebb módon, a két szöveg szinte egymással is "beszél", mi több felel, hiszen Huszti az alábbiakat írja a velenceiekről: "...minderről tapasztalat alapján tehet tanúságot az a néhány velencei, akiket szinte ugyanabban az időben, két gályájukkal együtt, behozott áruikkal egyetemben, az egyiptomi Alexandriában tartóztattak fel valami nézeteltérés miatt, s velünk hurcoltak el erre a hadjáratra, hogy evezzenek hajóinkon, ám ékeőbb szavakra bízom az ő történetük elbeszélését, mert én nem jutottam hozzá, hogy viselt dolgaikat leírjam, de mindig el is kerültem azt."¹⁵⁸ Nos, a viselt dolgaikat maguk leíró velenceiek közvetlen, kortárs hatása, úgy tűnik nagyobb volt mint Husztié, a *Viaggio scritto per un comito* ..ui. még Ramusio gyűjteményének második kötetében jelent meg (az 1559-es posztumusz kiadásról van szó, amelynek külön érdekessége, hogy ez jelenik meg először Ramusio neve alatt, míg az első és az 1553-ban megjelent harmadik kötete a hihetetlenül gazdag és jelentős gyűjteménynek még anonim ¹⁵⁹), míg Huszti kézírata - amely Nagy Iván

157. Huszti: "Ebben a hadjáratban én kényszerűségből a pogányok oldalán zsoldosként vettem részt, s tisztem szerint a kürtöt fújtam, s így szolgáltam a törököknek." In: Tardy : i.m. 234.old.

158. Idem, ibidem

"Római magyar regestáinak" lapjain hosszú lappangás után -, csak 1977-ben jelent meg.¹⁶⁰

159. Lásd a Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses..."Ramusio, Giovanni Battista" címszavát. vol. II. 932-933. old.

160. Lásd Tardy: i.m. 208. old. Különös módon mégsem a Kószeg 1538-as ostroma alól visszavonuló törökök által foglyul ejtett Huszti a legegzetikusabb magyar fogoly, aki feltűnik a portugálok Indiájában. Diogo Pereira, aki a "malabári" csúfnéven volt ismert és aki egy, az egész Távol-Keletre kiterjedt ún."casado" kereskedőklán feje és alapítója volt, magyar feleséget vett magának. Mondhatni a szó teljesen szoros értelmében. João de Barros (Década II., iii, 5) beszámol arról, hogy Goa mór kormányzójának a Sabaionak, egy török rokona hozta a szép magyar rablányt magával Indiába, aki éppen egy Diuból Dabulba tartó hajó fedélzetén utazott, amikor a portugálok D. Francisco de Almeida vezette armádája foglyul ejtette a gályát." Ezen - írja Barros -, a legértékesebb zsákmány amire leltek, egy nemzetségére magyar leányzó volt, igen nagyon szépséges fejércseléd, akit, amikor bemutatták az Alkirálynak - de ő nem akarta magánál tartani -, Gaspar da Indiának adtak. Később a Cochim-i illetőségű Diogo Pereirához került, aki, mert már gyermekei is születtek tőle, meg mert az asszony viselkedése helyénvaló és erényes volt, nőül vette el. Tehát fiait már csak azért is becsülnünk kell. mert katolikus és nemes vér csörgedez ereikben, s nem rút szégyenfolt rajtuk anyjuk rabságának hajdani állapotja, hanem a sors kényszere és fintora." Vö. Luís Filipe Reis Thomaz: "Diogo Pereira, o malabar" In. Mare Liberum, No 5, Julho de 1993, Lisboa. 49-64. old.

III. Tények

1. Diu: portugál erődítmény és a gudzsarát "féligbarát"

1536-ban Pedro de Alcáçova Carneiro¹⁶¹ III. Dom Joao király titkár-írnoka egy meghatalmazó és egy hírekkel szolgáló levelet¹⁶² fogalmaz a portugál király nevében az ország V. Károlyhoz küldött követnek, Álvaro Mendesnek, amelyben röviden összefoglalja a Diu megszerzésével kapcsolatos eseményeket:

" Mióta csak szent emlékezetű apámuramnak és királyomnak, úgy tetszett, hogy felfedezze és megnyerje Indiát, mindig is háborúságban állt Kambáj királyával, aki nagy hatalmú és dúsgazdag mór király. Nos, az ő egyik nem kevésbé

161. A főhivatalnok-nemes Carneiro család első (António) tagja Manuel király adminisztrációjában töltött be jelentős tisztségeket, utóbb, 1509-től államtitkári funkciót lát be és fiait Franciscot és Pedro hivatali karrierhez segíti. Utóbbi, 1530-tól volt az Indiával kapcsolatos ügyek első számú "referense". Vö. A Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses 'Carneiro' címszavát, Vol. I. 202. old.

162. A Biblioteca Nacional de Lisboa (BNL) reservados részlegében fennmaradt a levél egy másolata (Caixa 199. No 101) ebből idézek. A másolat nem tartalmaz dátumot, s mivel valószínűleg egy "munkapéldányról" készített másolat lehet, ez esetben az eljárás természetes is.

nagy hatalmú ellensége volt az, aki betört királyságába hetvenezer lovasból és számtalan gyalogos harcosból álló hadseregével. A Mogulok királya rengeteg tatárt és más nemzetséget hozott be magával, olyanokat, mint például az úzbégek, akik nagy hírű harcosok. Ezen túl még vagy százezer ló, hatszáz harci elefánt, hétszáz ágyüteg és négyezer muskétás katona egészítette ki seregét. De nem csak ő, Apámuram és Királyom is már régóta arra törekedett, hogy megszerezze Kambáj egy Diu nevű városát, ennek a királyságnak partjainál, mivelhogy igen közeli és mondhatni szomszédos volt a többi (ti. Mánuel király) erődítményével. Mivel úgy a szárazföldről, mint kívülről jó védelmet adott a város, vagy legalábbis benne egy erőd birtoklása, no meg azért is, mert átfolyt rajta Indiának minden java, nos, mindezen okok miatt én is nagy költsége dacára, megszerzésére nem kevésbé törekedtem. /.../Amikor főkapitányomtól és kormányzómtól utóbb békét kért Kambáj királya, - amit az meg is adott, mivelhogy szolgálatomhoz illő dolognak tartotta, s mert kapitányai is ezt tanácsolták -, örök időkre és a békéért cserébe átadta javadalmaival, bevételeivel és birtokaival együtt egy Baszain nevű városát, ami egyike a királyság fő tengeri kikötőinek. /.../Egy évvel azután pedig hogy Kambáj királyával ez a béke megkötött, nyilván azért, hogy még jobban kedvemben járjon és még inkább kimutassa a szolgálatomban tanúsított jó szándékát, a már említett Főkapitányomnak és Kormányzómnak Kambáj királya engedélyezte azt is, hogy a fenti Diu városában, azon a helyen és módon ahol és ahogyan azt jónak látja, egy erődítményt építhessen. Így tehát az a cél, amelyet Indiában mindennél inkább akartunk és amelyre a legtöbbet is áldoztuk szerencsésen beteljesedett. Megtörtént az

erőd helyének kiválasztása is, ettől kezdve aztán a városban lévő minden erőnket idegyűjthettük; de olyan szerencsésen, hogy még a városba átjárni sem lehetett az erődben elhelyezett kapitányom előzetes engedélye nélkül, és hála legyen Istennek azért, hogy az erődöt azóta is biztonságban tudhatom. (...) Főkapitányom és Kormányzómost azt írja nekem, hogy egy, a Mogul királytól kapott üzenet szerint, Kambája Királyát leginkább az ellenségtől elvágott utánpótlás miatt fellépett éhínség, meg egy főkapitányának tanácsába vetett hamis bizalom már megfosztotta az ellenállástól. Elveszítette sok emberét és harci lovát, s emiatt éppen Diu városába vonult vissza anyja és saját, valamint Királysága főembereinek kedvenc feleségei társaságában, hogy nagy kíséretét és kincseit a velem való barátságának bizodalmaiba helyezve itt leljen menedéket."

Mivel azonban a barátságok a politikában kevésbé tartósak mint a magánéletben, a fenti "könnyes egymásraborulást" a hirtelen jött flört kiváltójának és okának, a mogul (mughal) uralkodó szándékának és magatartásának változása egykettőre feldúlta. Amikor ugyanis Bahadur sah megbizonyosodott arról, hogy Humayun csapásának iránya megváltozik és az Kambáj helyett kelet felé nyomul, megszűnt annak a mintegy száz fős szakállas puskával felszerelt portugál segédsapatnak is az operatív fontossága, amely az uralkodó közben visszavont és újra felállt seregében már szinte feloldódott, nem úgy, mint Diu átadásakor, amikor még a békekötésnek is mintegy a záloga volt.¹⁶³

163. Diffie-Winius i.m. 73. old. Manuel Macedo hetven emberével sietett a szultán segítségére. Később Martim

A rendelkezésünkre álló dokumentumok ¹⁶⁴ minden kétséget kizáróan arról győzhetnek meg minket, hogy Portugál-India kormányzója tudott, - mint ez egy 1537 december 8-án keltezett leveléből is kiderül - azokról a titkos gudzsaráti - török közös tervekről amelyeket a portugálok innen történő kiszorítása érdekében szóttek. Tény, hogy Gudzsarát már ekkor felajánlja a pénzbeli és a logisztikai támogatást egy esetleges török intervenció esetére.

A portugál kormányzónak ugyanez a levele számol be - egy kissé világosabban mint Gaspar Correia kissé konfúz meséj ¹⁶⁵ - arról is, hogy miként került sor Bahadur megölésére ¹⁶⁶, de egyet kell értenünk Luis de Albuquerque azon

Afonso de Sousa, a későbbi alkirály, ekkor még csak Nuno da Cunha vetélytársa, aki nagy erényt és erkölcsi tőkét tudott ekkor szerzett tapasztalataiból kovácsolni, tizennégy portugál nemessel csatlakozik hozzájuk. Lásd. Lopo de Sousa Coutinho: O primeiro cerco de Diu, ed. Alfa cap. X: 45-59. old.

164. Különösen a Luciano Ribeiro által a "Preámbulos do primeiro cerco de Diu" publikált, 4. számú Nuno da Cunha levél (Torre do Tombo, Corpo cronológico, Parte I. M. 60. Doc. 37)

165. Gaspar Correia: Lendas da India Capitulo XCV. 'Arról hogy hogyan érkezett meg a kormányzó Diuba, és tudomást szerezve a Kambáj király árulásáról, miként ölték meg amikor a kormányzó a kikötőbe ért. mire a király még a tengeren felkereste', Lima Felner féle kiadás III. köt 777-785. old.

166. Az eseményeknek egy, a másik fél által előadott ellen- verzióját lásd F. Danvers: The Portuguese in India

megállapításával, hogy meggyilkolása mindenképpen "elsietett, alkalmatlan és különösen kegyetlenségében haszontalan tett volt ..." ¹⁶⁷ Castanheda krónikájából az világlik ki, hogy Bahadur még megöletése előtt elküldte egy követét Szuezbé ¹⁶⁸, - hiszen tudta, hogy itt

I. London, W. H. Allen, 1894, 419. old, aki az Abul Fagl sejk - féle "Akbar-nama" beszámolóját Sir H.M. Ellioton - The History of India, as told by its own Historians - közvetítésével közli. Bahadur "király" megölésének bizonyos formai elemei - érdekes módon mintegy ellenkező előjellel, bár más tartalommal, ismétlődnek meg, amikor Szulejmán pasa Aden urát öleti meg a város elfoglalása előtt. A portugál ostromtörténetíró-krónikás, Lopo de Sousa Coutinho a maga módján meséli el a fatális történetet, és - mint Albuquerque professzor is megjegyzi - "az olvasót mintegy abban a bizonytalanságban hagyja, hogy a szultányilkosság ha nem is méltánytalan, de elsietett volt." In: Lopo de Sousa Coutinho: 'O Primeiro cerco de Diu', Alfa ed. BEP, Comentário 218. old.

167. Idem, ibidem, 119. old.

168. Castanheda: História do Descobrimento...IV.504 old. Ugyanerre utalnak Huszti György kissé homályos sorai: 'Ezt az indiai háborút a portugálok ellen a császár parancsára szították fel és kezdték meg. A portugálok röviddel előbb elűzték a Zamori országából a bálványimádó uralkodót és elfoglalták székvárosát Dewet, amint ők nevezik, mert a portugálok Dyonak mondják. Midőn ez az uralkodó felismerte, hogy nem tud az ellenségnek ellene állni, követe útján először a Memfisben tartózkodó Szulejmán pasához menekült, majd pedig a császárnak küldött pénzajándékot, s tőle kért segítséget; miatta indult tehát meg ez az indiai háború, s erről tárgyaltak

készülődik a törökök egyszer már majdnem bevetett flottája a portugálok indiai hadállásai ellen,¹⁶⁹ bár minden bizonnyal Bahadur "behívása" nélkül is sor került volna a törökök akciójára.¹⁷⁰ Diu elfoglalása ugyanis, Vitorino Magalhães Godinho szavaival, "az utolsó indiai bejáratot csapta be a törökök előtt, s helyzetük azáltal, hogy (már mint a portugálok, R.I.) megszabadultak Bahadur Sahtól, egyre aggasztóbbá vált."¹⁷¹

hosszú időn át az udvarban is, nem éppen fondorlatok nélkül." In: Tardy: i.m. 229. old.

169. Vitorino Magalhães Godinho, akinek témájához illően preferált forrása az itáliai kereskedők feljegyzései - főképpen pedig az un. Sanudo napló, utal az 1532-es év lázas előkészületeire. Egy Luciano Ribeiro által kiadott - Perámbulos... 161-163.- levél ugyancsak arra utal, hogy már ebben az évben komolyan számítottak a portugálok Indiában a törökök támadására.

170. Diffie-Winius: i.m. 73. old.

171. Vitorino Magalhaes Godinho: Os descobrimentos... III. köt. 118. old.

Török előkészületek, az 1538-as hadjárat első fele

Igaz, hol kisebb, hol nagyobb intenzitással, de minden esetre folyamatos elánnal már 1529 óta folytak a török előkészületek arra, hogy az Indikumban új szerepköréhez méltó módon jelenítse meg hatalmát az Oszmán Birodalom. Et-Tor (Thor, Thoro) és Szuez az előkészületek színtere: itt folyik a hosszadalmas hajó- és karavánúton Damietta vagy Alexandria ill. Kairó érintésével Konstantinápolyból ideszállított fa - és más hadianyagoknak a raktározása, összeszerelése.

Az a tény, hogy velencei segítséggel¹⁷² az óceánjárás feltételeihez szabják immár az új hajók paramétereit és jellemző jegyeit, két dologra is utal. Először arra, hogy Husszein emír 1508-as vállalkozása óta először - mintegy annak és a többi, zömmel mameluk próbálkozások kudarcai tanulságainak technikai eleméből is tanulva, a törökök ezúttal valóban komoly szerepet szánnak a felkészülésnek.

172. Zuan Francesco Justiani 1531-ben ajánlja fel portugálelleses szolgálatait Konstantinápolyban. Szakértelme, - éppen Portugáliában és Indiában szerzett tapasztalatai -, miatt szívesen látják, és a munkálatokat személyesen felügyelő Szulejmán pasa alá rendelik. Vö. Vitorino Magalhães Godinho: i.m. 120. old.

és a tradicionális fűszerútvonalakat 'újjáélesztő' közös vállalkozásnak.

A vállalkozás, mondhatni közös, hiszen, és ez a másik dolog amire Velence jelenléte utal ; ha maga a Signoria talán nem is, de bizonyos üzleti körei még ha látszólag magánemberként is, mindenképpen hozzájárulnak a felkészüléshez, hiszen Diu elfoglalása legalább annyira volt életbevágó a velenceieknek mint a törököknek. Ne feledjük, Diu nélkül a Vörös-tengeri útvonalak fűszer- és luxuscikk-kereskedelme valóban elapadhatott volna. A portugál diplomáciai körök nem is szűnnek meg kiaknázni e tényeket, s utóbb joggal mutogattak a velenceiekre. Bár csak a posteriori, de jól világítja meg a lényeget Luis Sarmiento Mendonça, V. Károly császár Lisszabonba küldött követének 1539 június 1-i levele a hivatalos és világos álláspontról: "Itt azt mondják, hogy a Törököt amikor átkelt Indiába, egy velencei személy vezette át, mégpedig azért, hogy továbbra is tudjanak fűszereket a törökök közvetítő megállója, valamint az övék irányába vinni. Ezen keresztül a Kereszténység ugyan már régebben is ellátta e cikkel magát, nagy hasznára a velenceieknek, miként nagy ínségükre is, ha már egyszer hajlandóak voltak a törökkel még fegyvernyugvást is kieszközölni."¹⁷³

Volt azonban a készülő összeecsapásnak a gazdaságin túl egy olyan ideológiai eleme is, amit, - mielőtt magának az expedíció útjának ismertetésére térnénk át - , nem szabad

173. Simancas Levéltár Estado 371. A Sarmiento levél egy oldalát reprodukálja V. M. Godinho egy szövegen kívüli közlése, Os Descobrimentos... III. kötet.

figyelmen kívül hagyni. Ha megnézzük Szulejmán basa úti parancsát, ebből az derül ki, hogy a dzsihád szelleme nem kevésbé éltette és magyarázta a készülő expedíciót: "Te, aki Egyiptom beglerbégje vagy, te, Szulejmán pasa, azonnal, amint kézhez veszed eme parancsomat, készítsd el személyes és útipoggyászaidat és rögvest készülj fel Szuezbén a Szent Háborúra. Ha együtt és felszerelve vannak már úgy a hajók, mint a szükséges fegyverzetük, indulj s menj át Indiába és foglald el azokat a kikötőket, ahonnan elvágják a zarándokutakat és lezárják a Mekkába és Medinába vivő útvonalakat: söpörd ki az ottani vizekről a hitetlen portugálokat."¹⁷⁴

174. Idézi E. Denison Ross: i. m. 14. old és Stephan Michaelsen: "The Ottoman expedition to Diu in 1538" IN: 7th International Seminar on Indo-Portuguese History, Goa, 1994 január 20-24, 3-4. old. Volt azonban már a keresztény-muzulmán "hivatalos" összecsapásoknak egy igen különös előzménye és ez a partmenti illetve tengeri kalózkodás volt, amelynek földközi-tengeri elemeit éppen a portugálok és az oszmánok vitték át az Indikumba. A kalózkodás gazdasági tevékenységként legalább annyira fontos volt, mint politikailag vagy "morálisan".

Diogo do Couto a Soldado prático-ban az alábbiakat jegyzi meg: "a Vörös-tengeri szoros háborúiban nemcsak szembeszállunk a Mohamed törvényén lévővel, hanem a magának az Estado da Indiának bevételeihez járulunk hozzá azzal (ha csak el nem hagytuk azt a jó szokást), hogy az itt ejtett hadi zsákmányokból tartjuk fenn a hajóhadat...), és Zinadin is jobbra a "Hithū harcosok ajándékában" a tengeri kalóz háborúskodásra gondolhatott, amely éppen a "hivatalos" összecsapások hullámvölgyeinek idején állandósította és tudatosította az összecsapások ideológiai elemét.

Szulejmán pasa, aki a politika színpadán, úgy is mint katona és úgy is mint politikus nagy visszatérő, igaz már idős ember volt a maga 82 évével¹⁷⁵ az expedíció idején, egy igen tekintélyes flottának tapasztalt parancsnoka, amikor az Szuezen 1538 márciusában végre felszedheti a horgonyt, és kifuthat a nyílt vizekre.¹⁷⁶ Arra, hogy a

Luis Filipe Reis Thomaz - Do cabo Espinchel... 557. old. - megkülönbözteti az "imperialista" kormányzók idején dívott többnyire stratégai kalózkodást (amilyen a Vörös-tengernél és a kambáj partoknál általában e csetepaték voltak) és az olyan "liberális" kormányzók idejét, mint Lopo Soares de Albergaria vagy Martim Afonso de Sousa, amikor a gazdasági alapú kalózkodás virágzott, amely nem kímélte a hindu kereskedőket sem. Mint már utaltam rá - több forrás bizonyosága szerint -, a kalózkodás nem más mint a kereskedés kockázati tényezője, ami legalábbis nagyfokú elterjedtségére utal.

175. A görög származású "félelmetes eunuch" Hadim Szulejmán először 1525 és 1534 között volt egyiptomi beglerbég, majd másodszor 1537-ben nevezik ki erre a tisztségre. Longworth Dames egy megjegyzésével vitázva E.D. Ross megjegyzi, hogy a gerontokrácia korántsem idegen a kor és a térség gyakorlatától, - az utolsó mameluk uralkodó pl. Quansáwh Ghawri 1501-ben, hatvan évesen lépett a trónra s még tizenöt évig uralkodott -, Szulejmánt pedig hajlott kora nemhogy akadályozta volna, de tapasztalatai révén még segítette is az expedíció vezetésében. E. D. Ross: i.m. 15. old.

176. Flottájának tényleges nagyságáról eltérnek a források adatai, hetvenkét vagy hetvenhat egységből álló hajóin - ezek között, mint V. M. Godinho megjegyzi, több

mameluk idők politikai tapasztalatai nem múltak el nyomtalanul, - ne feledjük, hogy már az 1525-ös török beszámoló is átveszi az egyiptomi stratégia logikáját¹⁷⁷, miszerint is India megszerzésének kulcsa a jemeni-hadramauti partok ill. Áden biztos háttere¹⁷⁸, - arra

tucat gálya mellett galeónok és nauk is (ez utóbbiak kifejezetten a portugálok óceánjáró hajótípusai voltak) - 20 ezer fő hajózott át Diu partjaihoz, közöttük 6500-7000 janicsár, akik kifejezetten "ostromspecialista" katonák voltak és fegyverzetük is egy impozánsnak mondható arzenál: köztük - Diffie-Winius szavaival élve - a világ legkifinomultabb ágyúi. Míg a katonaságot általában a legjobb "emberanyag" alkotta, addig a hajós legénység heterogén voltával tűnt ki, előrevetítve a Diu partjai mellett vívott utolsó nagy tengeri csata (1509) egyik baljós motívuma kényszerű megismétlődésének lehetőségét. V. M. Godinho: i.m. 120. old. és Diffie-Winius: 73. old. F. Danvers (i.m. 426. old.) megjegyzi, hogy Szulejmán, kegyetlensége bizonyítékeként, megöletett kétszáz keresztény gályarabot rögtön már az út elején csak azért, mert azok úgymond nem a kellő módon és erőbedobással eveztek. Hasonlóan nagy hatást tett ez, egy velencei kapitányra is, aki szintén feljegyzi az esetet. Idézi. a sok tekintetben már a kiindulópontján elfogult indiai történész, O.K. Nambiar, in: Portuguese Pirates and Indian Seamen, 135. old.

177. Lásd. az 64. számú lábjegyzetet, valamint Salih Özbaran és Michel Lessaeur megjegyzéseit az említett forrás kiadásához.

178. Az egyéb, tényszerű elemekben oly sokszor pontatlan Huszti szintetizáló megjegyzése ezúttal igazán helyénvaló: "Mindez a pasa előrelátó terve alapján történt így,

éppen az expedíciós flotta harci tevékenységének első harmada-fele a legjobb bizonyíték. A Vörös-tengeren hajózó armáda Et-Tor és Dzsidda érintése után ugyanis kiköt és sokáig időzik Ádenben, amelynek cselvetéssel történt megszerzése az egész expedíció, akkor még nem is sejtett egyetlen, (és egyben több mint kétes politikai és morális értékű) fegyverténye marad.¹⁷⁹ Amirjan emír és főembereinek, látványos és elrettentő felkoncolása egy hajóárbócra, mindez azután, hogy az öreg és sokat tapasztalt emír gazdag ajándékok kíséretében városát már gyakorlatilag megnyitotta az oszmánok előtt¹⁸⁰, különösen kegyetlen megtorlásnak tűnt. Az úgy az európai

nehogy akkor, amikor esetleg a balszerencse folytán a portugálok kerekednének felül, nélkülöznie kelljen a közeli menedéket. A török ugyanis nem tűr a hátában ellenséget, nehogy az akadályozza tervei végrehajtásában, vagy éppenséggel harcba szálljon ellene. Mert ez a nép kétségtelenül a legálnokabb, de mind a jelen, mind a jövő dolgaiban rendkívül körültekintő, különösen amikor egy ország a tét."

179. Az utazás tengerjárást illető hajózástechnikai részleteit a *Viaggio di un comito...* szolgáltatja, amely leírja az adott partpontok közti távot csakúgy, mint a megtett úthoz szükséges időt. In Ramusio: *Navigazioni e viaggi* (ed. Marica Milanese) II. 470-473 old. a vörös-tengeri és 475-476 old. az indiai-óceáni útszakaszra vonatkozó ismeretek felsorolása található.

180. Lásd pl. Huszti beszámolóját, amely nem mentes a moralizáló exemplum jellegtől, még akkor is, ha ezt klasszikusok idézeteinek álruhájába bújtatja. In: Tardy: i.m. 230-232. old

források, mint az un. "hadrami krónikák"¹⁸¹ által egybehangzón elítélt és részletesen ecsetelt eseménysor bár kétségtelenül biztosította az indiai vállalkozás hinterlandját és rövid távon hasznosnak bizonyult; felmorzsolta utóbb már Gudzsarátban az oszmán-törökök erkölcsi tőkéjét, és ezzel pirruszi győzelemnek bizonyult. A Diu visszavételében szövetséges hittársak, - akikhez természetesen eljutott az adeni vérengzés híre, hiszen közvetlen volt és nemcsak kereskedelmi jellegű az Áden-Kambája (hír-) kapcsolat -, ebben nemcsak a fiqh,¹⁸² azaz az iszlám törvények és igazságérzetük megsértését látták, de önmaguk, a sikeres diui ostrom utáni saját sorsuk fekete árnyékát is. Más szavakkal azt mondhatjuk, hogy Áden bevételének katonai sikere egyben Diu megvételének politikai ára lett, amikor az indiai muszlimok azt sejtették meg, majd a törökök viselkedése

181. Ilyen az 1538-39-es évre vonatkozó Al-Sana'Al-Bahir (279a) és ugyancsak a 945.- tehát 1538-39. évre vonatkozó un. Saiwun, közelebbről meghatározhatatlan szöveg-töredéke, amelyet 'Hadrami chroniclers on Portuguese activities' fejezetében közöl Serjeant i.m.: 94-97. oldalán. Az "Extractos da História da Conquista do Yaman pelos Othomanos" David Lopes által kiadott arab szerzője beszámol arról, hogy Amir Ibn Dawud, Áden uralkodójának megölése, amely nagyon hasonlít Lopo de Sousa Coutinhonak (a Primeiro cerco de Diu 126. oldalán leírt) változatára, milyen gyorsan elterjedt az "Indiai Végeken".

182. Éhhez lásd. Luis Filipe Reis Thomaz: Do cabo Espichel... 541-542. old.

láltán arra a következtetésre is eljutottak¹⁸³, hogy az oszmánlik részére ostromolják azt az erődöt, amit maguknak kívántak visszavenni, s hogy ez esetben Diu - mi több ők maguk is - csupán gazdát ill. "elnyomót" cserélnek.¹⁸⁴

183. Erről árulkodik az előző lábjegyzetben idézett forrásnak az a részlete, amely beszámol arról, hogy "Szuljemánnak megmondták, hogy kifogásolják, hogy az egyik olyan vezírt, aki a Szent háborúban Mahmud Szultán sah parancsára vesz részt, a pasa döllyfösen kezel, s még azt sem engedélyezi, hogy jelenlétében leülhessen". In: Serjeant.: i.m. 97. old.

184. Lásd: Diffie-Winius: i.m. 74. old.

Diu első ostroma

Messzemenően egyet kell értenünk V. Magalhães Godinhonak azzal az epés megjegyzésével, hogy "a megannyi pénzügyi áldozat, és gigantikus emberi erőfeszítés után, a hegy csak egeret szült",¹⁸⁵ hiszen valóban nincs összefüggés a tervek és a megvalósult tettek nagyságrendje között.

Ha katonai szempontból össze kívánnánk foglalni Diu első ostromának eseménytörténetét, azt lehetne mondani, hogy az első ostromperiódust - amikor a gudzsarátiaiak által a szárazföld felől már 1538 június 24-e óta ostromlott Diu¹⁸⁶ kellőképpen felkészült a Rumi támadásra¹⁸⁷ és míg

185. V. M. Godinho: im. II. köt 120-121:

186. Az ostromló helyi erők létszáma korántsem volt lebecsülendő. A még gudzsarati város Diunak az addig a portugálokkal jó kapcsolatokat kiépítő kapitánya, az itáliai renegát Coja Çafar (Al-Khawaja Safar, Hodzsa Zaffar) és egy gudzsarati tábornok, Ali Khan vezetése ill. parancsnoksága alatt, Couto számításai szerint - Da Ásia, Déc. V. livro 3, cap. 1 - egy 19 ezer főt számláló hadsereggel csupán 800 portugál vette fel a küzdelmet az erődben.

187. Gaspar Correia a Lendas da India CIX. fejezetében beszámol arról, hogy noha az alkirály eleinte még úgy vélekedik, hogy éppen Bahadur szultán halálhíre fogja a törököket tétlenségre kárhoztatni, meghozza az ő vezetési szintjén meghozandó döntéseket. Ezek alapján a portugál garnizonban 800 portugál katona mellett "sok rabszolga",

egyfelől hadakozott, a tenger felől továbbra is ellátta¹⁸⁸ erősítéssel magát, - követi egy elég rosszul

"sok lőfegyver", egy kannari partról való 150 fős segédcsapat kerül elszállásolásra. Hadállásba kerül António de Sousa Coutinho a tenger felőli bástyánál harminc emberével, a Rumi város felé néző bástyán pedig Francisco Pacheco 50 emberével. Megnövelik negyvenre a kőfaragók számát, a Diu csatornában pedig fusta és catur-üzenetvivő hajókat, valamint kisebb gályákat és a felvett emberek fizetésére szolgáló pénzt tartalékolnak. António de Silveira maga is megteszi azokat a főleg operatív, előkészítő jellegű teendőket, amelyeket az ostrom sikeres megvívása érdekében elengedhetetlenül fontosnak lát máris elvégezni: ledöntik a Vila dos Rumes falait, valamint az erődön kívül épített házakat is, hogy kevesebb támadási felületet hagyjanak az ellenségnek. A falból vett követ és más hasznos anyagot az erődbe viszik, hogy a várható elkerülhetetlen károk helyreállítására fordíthassák. Meggyorsítják az eddigi építkezéseket is, illetve újakra fognak: elkészül a falakon belül levő, az egész erőd szükségleteit immár ellátni kész új ciszterna, illetve az a külső falszakasz, ahol Francisco Pacheco kapitány kap elhelyezést.

188. A gudzsarati kapitányok nyugtalansága mellett a készülő ostromra számos jel mutatott. A "Preambulos do primeiro cerco de Diu" Luciano Ribeiro által kiadott első három levele azt mutatja, hogy Indiában egészen pontos információkkal rendelkeztek a Rumi hajóhad készülődéséről majd Szuezből való elindulásáról már 1538 márciusától, a fejleményekkel ha nem is összhangban, de azt kevéssel követve. (Az "Ainda em torno..." egy másik dokumentuma szerint Diogo Lopez de Sousa május 24-én már meg hozza a Rumik elindulásának március 9-i hírét .)

koordinált tengeri és szárazföldi hadműveletsorozat,¹⁸⁹ amelynek sikeréhez rengeteg idő, majdnem egy egész hónap kellett - szeptember 4 és október 3 között - az ostromgyűrű tényleges bezárásához.

Maga az ostrom vártámadások jellemezte harmadik szakasza október 5 és november 5 között a támadók teljes

Gaspar Correia a Lendas da India CVI. fejezetében számol be a hír következményeiről. Az első beszámoló a krónikás szerint a letartóztatott illetve elkülönített megfigyelés alatt álló Miçer (vagyis Duarte) Catanho genovai kettős ügynök útján jut el Indiába. Ezek a hírek azonban még meglehetősen általánosak és csak arról szólnak, hogy a törökök hadihajóit a Kairói "regedor" (ti. vezír) "homem capado" (azaz eunuch) vezeti. Februárban már ezeket Nuno da Cunha Goában is mérlegelheti, illetve egybevetheti egy kairói Izsáknak, ugyancsak hozzá eljuttatott információival.

189. Huszti is beszámol róla, hogy "szárazföldre kivontatott ágyúinkkal mi is hozzáláltunk a város ostromához. Erősen verettük a falakat, s rohamoztuk is mégpedig negyven napon keresztül: a tenger másik oldaláról a kapitány ugyanezt tette. A hat felállított török ágyúüteg mindenesetre megsokszorozta a szárazföld felől támadók hatékonyságát. (Witheway szerint. - The rise of the portuguese power in India, 1497-1550. 262. old. - Juszuf Ahmad másodparancsnok által "libasorban" az erőddel szemben szeptember 28-án felállított hadihajók ágyútüze komolyan meggyengítette az erőd falait. amely közül az egyik bástya be is omlott. (Itt, ekkor sebesül meg az ostromtörténetíró-krónikás Lopo de Sousa Coutinho is.)

kudarcával végződött¹⁹⁰, amelyet egy olyan váratlan végkifejlet követett november 5 - 6 között, amelyre senki sem, leginkább persze a portugálok nem számíthattak. Az első felmentő 20 hajóból álló flotta és az új alkirály nagyobb erősítést jelentő armádája készülődésének a hírére ui. a törökök - ágyúik és hadi felszerelésük egy részét hátrahagyva -, november 5-én elvonultak az ostromlott Diu alól, s kivonva magukat a korántsem egyenlő, számukra legalábbis numerikusan kedvezőbb felállású csata megvívása alól, elhajóztak Dzsiddába, ahová 1539 március 13-án meg is érkeztek.¹⁹¹

190. Maga az erőd október végére már eléggé megsérült ahhoz, hogy a várostromlás szabályos menete és szabályai szerint komolyan tartani lehetett elestétől. Az egyéni hősiesség időszaka ez a várvédelemben, a Fonseca-történet vagy a João Gil apród nevével fémjelezhető; olyan bátor tetteké, amelyek, akár csak a várban lévő olyan - az egriekhez hasonló szerepet betöltő - hős asszonyok, mint Dona Isabel de Veiga és Ana Fernandes buzdítása és példái, a végső ellenállásra ösztönöztek. Mindezeknek az egyéni hőstetteknek, valamint a várból való kitörés leírásának - később D. João de Castro 1546-ban által váltig ellenzett - gyakorlata, bőséges teret kap a közvetlenül a küzdelem után született ostrombeszámolókból (Lopo de Sousa Coutinho és a Fronteira Családi levéltár M-VII. 4 szám alatt őrzött névtelen "Diu ostromának története").

191. Lásd. Diffie- Winius. i.m. 75. old.

A török kudarc oka és következményei

Luis de Albuquerque professzor nézete szerint "A diui katasztrófa amellyel a törökök számára az erőd első ostroma zárult, - egy olyan kudarc, amelyet legalábbis a jelenleg rendelkezésünkre álló portugál források fényében vagyis félhomályában még elég sok titok vesz körül, - és ami egy bizonyos időre kijózanította őket az Indikum kereskedelmi fennhatóság visszaszerzését illetően".¹⁹²

Nos, ami a hitelt érdemlő magyarázatot illeti, vagyis azt, hogy miért is nem vette fel Szulejmán pasa a harcot Dom Garcia de Noronha ármádájával, amely "legalábbis elvben, - teszi hozzá joggal Albuquerque profeszor - nagyon jól felszerelt és kiválasztott hadsereget vitt fedélzetén, s elég nagy számú is volt ahhoz, hogy India nem túlságosan elszánt alkirályának ellenálljon"¹⁹³, a lehetséges okot és magyarázatot valóban nem a portugál, hanem a keleti forrásokban kell keresnünk.

Az első mozzanat, amelyet találóan "novemberi gudzsarati váratlan segítségcsomagnak" nevez Diffie és Winius átfogó művében¹⁹⁴, hogy úgy mondjuk logisztikai jellegű, és megegyezik azzal, amiről beszámol Diogo do Couto is¹⁹⁵.

192. Albuquerque: Alguns aspectos... 1. old.

193. Idem, ibidem, a lábjegyzetben.

194. Diffie-Winius: i.m. 73. old.

195. Da Ásia, Década. V. livro 5, cap. 3.

nevezetesen az, hogy a megrendült bizalom légkörében a gudzsarátiaiak egyszerűen felhagynak a török intervenciós hadtest ellátásával, élelmezésével.¹⁹⁶ A bizalom légkörének megrendüléséhez több ok is hozzájárult, s hiba volna egy, esetleg csak később jól kihasznált propaganda tárgyának tekinteni Szulejmánnak az Aden uralkodójával szembeni kegyetlen magatartását.¹⁹⁷ A Muhamed Kutb ad-Din ibn'Alá ad-Din an-Nahrawani al Makki al Hanafi al Kadiri al-Karkáni - féle "Jemen oszmán meghódításának krónikája" szintén azzal érvel, hogy a "hinduk" nem támogatták a hadtestet oly módon, mint azt a törökök remélték a háború elején.¹⁹⁸ Az arab szöveg ráadásul egyértelműen

196. Ez az információ megegyezik Joao de Sousának a királyhoz 1538. november 20-án írt levelében (Torre do Tombo, Corpo Cronológico - I. rész, 63. csomó 48. doc.) foglaltakkal: "...elveszítették összes reményüket, hogy elfoglalják (ti. az erődöt) a nagy ellenállás miatt amivel találkoztak, és mert napról-napra jobban várták azt az ármádát amiről közöttük az hír járta, hogy nagy és erős. ÉS MERT KAMBÁJA KIRÁLYA, S A TÖBBI HELYBÉLIEK NEM LÁTTÁK EL AZZAL AZ UTÁNPÓTLÁSSAL, AMIRE NAGY SZÜKSÉGE VOLT, tanácsot tarva ily nagy kiábrándulásukban azt határozták, hogy felhagynak az ostrommal és további késedelem nélkül vitorlát bontottak, hogy visszatérjenek oda ahonnan jöttek". A levelet közli Luciano Ribeiro: "O primeiro cerco de Diu". 217. old.

197. Lásd a 121. lábjegyzetet.

198. David Lopes: i.m. 52. old.

gyávasággal vádolja meg Szulejmán pasát a Diuhoz közeli Muzzafarabadnál történt visszavonulása miatt.

Mindez Szulejmán pasáról elég kedvezőtlen képet rajzolt a gudzsaráti szövetségeseiben, akikkel kapcsolatban egyébként Szulejmánnak egy 1539 május 7-én írt levele¹⁹⁹ szintén kígyót-békát összehord, tehát bizalmatlanságuk kölcsönös. A pasa szó szerint azzal vádolja Coje Çafart, hogy ígéreteiben csak hazudozott, a király udvarában - pedig a vendégjog is megkívánná - udvariatlanok voltak vele, szolgálata nagysága és személyének kiválósága ellenére "lekezelték"²⁰⁰, de ami az igazán fontos, azt írja, hogy "...amikor azt határoztam el, hogy ott telelünk, nem találtam egy talpalatnyi biztonságos helyet sem, mert mindenki más a hitetleneket segítette ellenem..."²⁰¹ Szulejmán levelét fenyegetéssel fejezi be, s azt ígéri, oroszlánérős harcosaival egy év múlva úgy tér vissza mint a kifeszített kéziíj, s lecsap immár Gudzsarátra is, - ami egyszerre támasztja alá és mond ellent Albuquerque professzor fenti feltételezésének a törökök veszni látszó illúzióiról.

Diu ostromának következményei ugyanis dialektikusan két síkon, és két különböző földrajzi térben mozogtak.

199. Közli Luciano Ribero: "O primeiro cerco de Diu" 211-214. old. A levélről kiadója azt közli, hogy egy másolat csupán, s mint ilyenek nem ismeri az eredetét.

200. Gyakorlatilag ez nem más, mint a 23. jegyzet alatt ismertetett epizód "érmének" másik oldala.

201. L. Ribeiro: O primeiro cerco.... 214. old.

Egyrészt teljesen igaz, hogy amikor az ostromot katonailag elveszítik a törökök, egyben azt a bázist is elveszítik politikailag, amely előfeltétele volna bármilyen más, további, megismételt kísérletnek az erőviszonyok számukra kedvező átrendezésére az Indikumban.²⁰² Teljesen helytálló még az is, hogy abból az örökös sakkból sem tudnak kilépni, amit Diu védernyőjének bizonyított hatékonysága jelent, hiszen a Vörös-tenger és egyetlen - elvben - megmaradt szövetségesük, Kalikut között, ott volt még a portugálok Indiai Államának székhelye, Goa is.²⁰³ A portugálok győzelme viszont korántsem bizonyult döntőnek, noha igaz, hogy Diu szerepének fontossága az India-stratégiában ezzel beigazolódott, sőt az is igaz, hogy az Ádent csellel elfoglaló török katonaságot, éppen portugál segítséggel űzik ki, s ezáltal a jemeni város, és az egész Hadramaut portugálbarátsága válik biztosítottá, ami közvetve még a Kalikuttal fennálló kapcsolaton is javít. Csakhogy nem sikerült a portugáloknak sem - mint ahogyan előtte a törököknek sem -, a globális stratégia szintjére emelni és itt is látható módon felborítani azt a kényes közel-keleti egyensúlyt, ami a Diu első ostroma előtti helyzetet jellemezte.

A portugáloknak nem sikerült élni 1541-ben egy történelmi lehetőséggel, aminek kihasználatlansága utóbb tálcán kínálta a törököknek Diu újabb ostromának egy "javított és bővített" kiadását.

202. V. M. Godinho: i.m. 121.

203. Diffie-Winius: i.m. 73 és 74. old.

A portugálok és a Vörös-tenger zsákcúkjában, -
a gudzsaratiak a helyzet foglaj

Mint talán már eddig is kiviláglott, a portugáloknak a Vörös-tengerrel kapcsolatos stratégiai elképzelései néha a gyakorlatiasság felé billentek, - s ekkor Hormuz alternatívájaként kezelték Áden birtoklását, amiről tehát eleve lemondtak a másik kedvéért -, néha pedig a harc heve és/vagy a keresztes prediszpozíció hullámai miatt a doktriner megoldásoknak engedtek utat, s ekkor ugyanúgy kockára tették az "iszlám beltengeren" presztízsüket, mint Szulejmán az indiai Diu falai alatt. 1524-ben Vasco da Gama tervezte már Estevao fia vezetésével egy hathatós flotta vörös-tengeri bevetését²⁰⁴, mégis a "cruzadista" megoldás elvetése hozott nagyobb hasznot az 1520-as 30-as években, amikor, legalább felületileg, a Vörös-tenger bejáratánál hatékonynak bizonyult a cirkáló jelenlét is.²⁰⁵ Nos, ugyanez az Estavão da Gama tizenöt év múltán, immár maga is alkirályként, elődjének taktikáját feladva - D. Garcia de Noronha inkább India partjainál kívánt a törökökkel szembe szállni - úgy dönt, hogy "viszonozza az ő vizeiken" három évvel ezelőtti látogatásukat.²⁰⁶ Vállalkozásáról azonban kiderül, hogy vagy korai vagy elkésett kísérlet Szulejmán pasa 1538-as flottájának megsemmisítésére, ami ui. a Vörös-tengerbe mélyen

204. Lásd. João de Barros: Da Ásia. Déc. III. livro IX., cap. 2.

205: Oliveira e Costa- Gaspar Rodrigues: i.m. 206. old.

206. Diffie-Winius: i.m. 74. oldal

behatoló végső és tulajdonképpeni célját elérhetetlenné tette nem más, mint annak a régi szokásnak a felelevenítése, hogy az oszmánok ha lehet - és most itt meg volt erre a mód -, sorra elkerülték vele a tengeri ütközetet. Az 1541-es expedíció előzményének lehet bizonyos fokig tekinteni az olyan elképzeléseket, amelyek a Vörös-tenger közegébe helyezték volna át a török-portugál konfliktust és/vagy ettől kissé gyakorlatiasabb módon, már itt fel kívánták számolni az oszmán hajóhadat, s ezzel csírájában fojtani el a törökök indiai próbálkozásait. Pedro de Faría egy, a III. János királynak 1532-ben²⁰⁷ küldött feljegyzése, éppen ezt javasolja, mi több, meghatározza az akció kedvező idejét - amit a monszunhoz kellene szabni - és helyét, valamint a hozzá szükséges eszközök körét.²⁰⁸ Diu sikeresen felmentett ostroma után megsokasodtak azok a hangok amelyek szintén hasonló módon látták - mintegy preventív

207. Ne feledjük 1532 valóban a törökök komoly indiai beavatkozási szándékának az éve, s csak a Mediterráneum eseményei fordítják vissza céljuktól azt a hajóhadat, amelyből negyven gálya már felkészült és további húsz a dokkokban várakozik. 1532 márciusában aztán a csapatok és a muníció egy részét is visszavezénylik a Földközi-tengerre.

208. Közli : Luciano Ribeiro : Preámbulos do primeiro cerco de Diu "Bracer que um homem disse na India.... sobre a armada que se fazia em Suez para vir as India no ano 1932" címen annak az eredetileg az Évorai Járási Levéltárban őrzött dokumentumnak egy másolatát, amelyet a Fronteira család levéltárában talált.

okokból - célra vezetőnek, Szulejmán veszélyes, mert "szabadjára engedett", ármádáját elpusztítani.

Álvaro Mendonçának egy, a király figyelmét erre felhívó, 1540 januári levele ²⁰⁹ így fogalmaz : "azt sem tudtuk, hogy miután az alkirály Diuba ment, az ellenség Goa felé tart-e, vagy a Malabár-part egy folyójában húzza meg magát, vagy Hormuzra csap le, amit bizony könnyen meg is tehetett volna akár", - s ezután áll elő javaslatával: a szorosba kergetett ellenséggel ott kell leszámolniuk. Gama kísérletéről több India-krónikás is bőségesen megemlékezett - Castanheda kivételével, akinek műve Couto és Correia krónikájával szemben, még az incidens előtt ér véget, de rendelkezünk egy kortárs beszámolóval is.²¹⁰ Az eredmény, amit mindannyian rögzíthetnek még sem sok: a Szuezen horgonyzó ellenséges hadiflottát azért is nem sikerül megsemmisíteni, mert az információ kiszivágása miatt, a kijelölt megsemmisítő hajók nem tudnak nem hogy

209. Közli Luciano Ribeiro: "Ainda em torno do primeiro cerco de Diu" c. tanulmányában a 14. szám alatt azt a tévesen, valószínűleg a két utolsó, a 4 és a 0 számjegy felcserélésével 1504-re iktatott levelet, amelynek eredeti lelőhelye a Torre do Tombo, Corpo Cronológico. P. I M. 4 - Doc. 51. Álvaro Mendonça Csaulból küldte a királynak az idézett levelet.

210. "Uma narrativa da expedição Portuguesa de 1541 ao mar Roxo" 'Elbeszélés a portugálok 1541-es vörös-tengeri expedíciójáról' címmel a D. João de Castro levelezését is gondozó Elaine Sanceau adta ki ezt a beszámolót. Ugyanez az expedíció ui. D. João de Castro földrajzi szempontú és tudományos méréseket tartalmazó leírásának alapjául szolgált.

lecsapni, de igazán még csak a közelébe sem jutni a bevetési célpontnak, aminek következtében - felfedeztetésük után, Gama tekintélyes, Szulejmán armádájához hasonló nagyságú, ti. 74 hajóból álló flottájához újra csatlakozva -, visszatérnek ők is Indiába.²¹¹

Míg a goai kormányzat saját, katonai megoldásokkal állt elő, addig Lisszabon megkísérelte a kérdés diplomáciai úton történő rendezését.

Duarte Catanho, - akiről miqer Catanhoként már megemlékeztünk, mint az 1538-as rumi expedíció hírének egyik forrásáról -, a khioszi illetőségű portugál "követi megbízott"²¹² vállalkozott a közvetítésre a két fél között, rögtön az első diui ostrom után. A javaslat szerint tíz évre kötöttek volna békét, s ez egy hatalmas területen, az egész Jóreménység-fokától Kínáig terjedő területen teremtette volna meg - gazdasági alapon - a portugálok számára az ideológiai célt: a helyi keresztény erők és hatalmak támogatásának lehetőségét.²¹³ A Salih

211. Diffie-Winius: i.m. 74-75.

212. Lásd: Silva Rego: "Duarte Catanho: espiao e embaixador" ' D.C: spion és követ', In: Anais, 2a série, 4. Lisboa, 1953, 120-140. old., valamint Dejanirah Couto: "L'espionage portugais dans L'Empire Ottoman au XVI. siècle, In: Actes du Colloque La Découverte, Le Portugal et l'Europe, Paris, 1990, 243-267. old. valamint Rákóczi: Marginais... 5. old.

213. Vö. V. M. Godinho II. 126. old.

Özbaran által már kiadott,²¹⁴ Szulejmán szultán és III. János király közötti élénk diplomáciai levelezés²¹⁵ tanúsága szerint, valamint a Torre do Tomboan szintén fennmaradt követinstrukciók alapján, nagyjából az állapítható meg, hogy a békekötés alapja egy kölcsönös, mondhatni barterüzlet volt, a portugálok 5000 quintal (250000kg) borsért cserébe 5000 moio (3800 tonna) búzát kaptak volna a törököktől.²¹⁶ A tárgyalások során változott a cserecikkek nagysága (3000 quintal és 1000

214. Salih Özbaran: "An imperial letter from Süleyman the Magnificent to Dom João III concerning Proposals for an Ottoman-Portuguese Armistice" In: Portuguese Studies, Volume 6, 1990 London

215. Különösen magyar szempontból érdekes e levelezésnek egy furcsa előzménye. Szápolyai a Habsburg Ferdinánddal a magyar trón igénye nemzetközi legitimizálásáért indított diplomáciai kampánya során Portugáliába is menesztett egy követséget. Utazó követe, Laczkó Mihály helyett azonban csak az egyik ágense, a firenzei Andreas Corsinus jön át Franciaországból a Pireneusi félszigetre, hogy a diplomata még Manuel király korából származó jó kapcsolataira és ajánlóleveleire támaszkodva egy különös ajánlatot tegyen a lisszaboni udvarnak. Corsinus felajánlja Szápolyai közvetítését a "fűszeres India" befolyása miatt feszült portugál-török viszony enyhítésére. 1535-ben Bécsújhely mellett elfogják a diplomatát, s ezzel ez az információ is kiszivárog, de valószínűleg nemcsak emiatt nem kerül sor a közvetítő lépések tényleges megtételére. Lásd: Rákóczi: "O Eco das 'Sete partidas'.... 322-323. old.

216. Özbaran: An imperial.... 28. old.

moio) és átadásának helye (Baszra), sőt a közvetítő is (az üzletet kalikuti hajókon itteni muszlim kereskedők bonyolítanák), majd egy bonyolult kompenzációs ügylet fejében, még a török flotta megsemmisítése is felmerült, mígnem a nehezen megkezdett tárgyalások félbeszakadtak.

Időközben az újjáépített portugál erőd "tárgyalási pozíciói" is jócskán megnövekedtek. Az 1537-ben aláírt²¹⁷ szerződés Mirazamamedezamon gudzsarát uralkodó gyámja és a III. João király nevében eljáró, Nuno da Cunha között, valójában csak a Diuból származó kereskedelmi hasznok egy meghatározott részét adta át a portugáloknak - így pl. a javadalmak legnagyobb részét kitevő kikötői vámoknak csak egy adott, inkább szimbólikus hányadát juttatta nekik, de ezek is inkább előjogok, mint javadalmak voltak (például a Hormuzból importált lovak²¹⁸ preferált elő/megvétele).

217. Ezt a barátsági és békeszerződést 1537. március 27-én írták alá. Gudzsarát ennek értelmében jogosult maradt továbbra is királysága egész területén - beleértve Diut is vagy más portugál kézen levő területeit - az általa vert pénz forgalmazására, illetve az itteni kereskedelemre Portugália ezzel szemben megkapta Kambáj királyságának egy keskeny partmenti sávját, Mangalor és Chalagão szigete közt, az ott élő alattvalókkal együtt. a hajdan Bahadur által rögzített körülmények és feltételek között. Az ifjú uralkodó Bahadur összes Diuba érkező hajóját és a rajta levő rakományt a portugáloknak engedte át. Végül a gudzsarati fél nem építhetett új hadihajókat.

218. A Perzsa mének hindusztáni exportja egyike volt a legjövödelmezőbb interregionális, de ún. másodlagos kereskedelmi köröknek. Ezek fontosságát nehéz túlbecsülni hiszen a Jóreménység-fokán keresztül közlekedő fűszer

Az ostrom után annyiban változott meg a régi helyzet, hogy a gudzsaratiak kezén maradt néhány kereskedelmi kiváltságtól is megfosztották a helybelieket, s az erőd immár a feitoria - fortalezák összes kritériumának megfelelően, kettős, katonai és kereskedelmi felügyeletet látott el Diu felett. Mivel a kikötő és a vám jelentette a szultán adóbevételeinek is egy meghatározott, - bár nem túl magas - százalékát, az uralkodót is előreláthatólag motiválni kezdte távolsági kereskedőinek panaszáradata²¹⁹. A mintegy megosztott és felbolydult városban valójában mindenki sértve érezte magát, jogaiban vagy legalábbis a jogai csorbításának vélelmében. D. João de Mascarenhasnak egy, a III. János királyhoz küldött levele hemzseg a feltételezésektől, gyanúsítgatásoktól, hogy a - a mellesleg éppen a katonai erőfölény birtokában kicsikart és a gudzsaratiaknak kedvezőtlen - szerződések

volumenének mintegy tízszerese volt ez a forgalom. Vö. L. Albuquerque: 'O Dominio português do Indico e a resposta turca, Vértice, Vol. XXXVI. 1976, 6-18. old. majd In: Estudos de História Vol. V. Coimbra, 1977. 224-247. old.

219. A szakirodalom persze messze nem egységes ennek megítélésében. Albuquerque a vámokat a helyi uralkodók adóbevételeinek legnagyobb hányadaként kezeli. Vele szemben M.N. Pearson azt állítja, (Merchants and Rulers in Gudjarat, Berkley, 1976) hogy éppen az alacsony vámbevételek mutatnak rá arra, milyen kevésbé voltak a helyi politikai elit szívügyei a kereskedelmi célú háborúk.

klauzulái alól ott bújnak ki a helyiek, ahol csak lehet²²⁰.

A portugál király kereskedelmi érdekei felett is órködő D. João de Mascarenhas nem fogy ki a panaszból. Mindez jószérivel előrevetítette a portugálok mielőbbi szándékát, hogy a várost teljes egészében a magukénak tudják még pedig anélkül, hogy a gudzsaratiakkal osztozkodni kellene rajta.²²¹

Külön érdekessége még az is a levélnek, hogy ebben a második ostrom kapitánya előre látja, hogy az erődítményt a következő télen megostromolják ellenségei. Mascarenhas annyira meg volt győződve a közeli ostrom elkerülhetetlen bekövetkeztéről, hogy D. João de Castro alkirálytól goai segítséget kér - amit meg is kap, még ha szűkösebb is a segítség mint eredetileg reméli. Paradox módon őt magát éri félig készületlenül az 1546 április 6-án kezdődő ostrom, - olyannyira, hogy az erőd élelmiszerkészleteit sem tölti fel a városból - s mint D. João de Castronak írja 1546 július 2-i őszinte és magával is elég kritikus levelében, "nem számoltam azzal, hogy a Kambáj király ellen ilyen hamar kell Öntől segítséget kérnem.... azt hittem ugyanis, hogy úgy ostromolnak meg, mint ahogy a

220. A levél lelőhelye Torre do Tombo, Corpo Cronológico. 1-77-36. Közli Luís de Albuquerque: "Casos da expansão portuguesa II. Um documento relacionado com o segundo cerco de Diu", In: Biblos, Coimbra, LI, 1975, 65-77.

221. Idem, ibidem 67. old.

gudzsaratiak szoktak és nem úgy, mint maguk a franciák²²².

222. A Torre do Tombo, Coleção S. Lourenço V. 163. szám alatt őrzött kézírata.

Diu második ostroma

Ha összehasonlítjuk Diu első és második ostromát, több egyezés mellett, szembeszökő különbségekkel találkozunk. Addig míg az első esetben egy oszmán-török "tengerentúli" intervenció zajlik Diu falainál, amelyet hathatósan támogatnak a helyi erők is, a másodikban ennek éppen fordítottja történik: gudzsarati hadsereg ostromolja török²²³ segítséggel ugyanazt az ellenséget: egy kis létszámú portugál garnizont.²²⁴ A gudzsarátiak az első ostrom tapasztalatai után, oszthatták azt a más indiai

223. A tisztánlátást természetesen mindig - és itt különösen - nehezíti az a terminológiai pontatlanság, amely a portugál kútfőket jellemzi akkor, ha legfőbb Indikumbeli ellenségüket határozzák meg. A Turco - mint ezt egy lábjegyzetében Salih Özbaran is megállapítja "The Ottoman Turks and the Portuguese in the Persian Gulf, 1534-1581", In: Journal of Asian History Vol 6. No 1, Wiesbaden, 1972, 45-87. old. 47. old. - leginkább gyűjtőnév.

"Néha csupán a muszlim megfelelője, vagy alig több, máskor az oszmánok fennhatósága alatti területekről származót jelöli". Ugyanígy a Rume kifejezés is, bár utalhat szűkebb értelemben Ruméliára is, sokszor az oszmánlikon kívül a birodalom területén élők egy nagy részére is vonatkozhat.

224. João de Mascarenhas nemcsak az élelmiszerfeltöltés dolgában mutatkozott hanyagnak az ostrom előestéjén; az erődben levő kétszáz fegyverforgató portugál férfi helyén legalább 800 főnek kellett volna már itt állomásoznia a téli monszun idején. Lásd: Whiteway: The portuguese rise... 20. old.

mohamedán fejedelemségek által is vallott és általánossá tett tételt, miszerint is jobb a török zsoldos a török önkéntesnél : az előbbieket számát az indiai "hivatalos" inkurziók során úgyis mindig feltöltik az utóbbiak.

Azok a Rumik tehát, akikről a portugál források a második ostrom alkalmával beszélnek, nem a "központi" oszmán akarat megjelenítői, csupán azok a Vila dos Rumes (Goghola) lakóiból, az előző expedíciók lemorzsolódó és itt katonai karriert befutó tagjaiból álltak, akik valóban és valójában csupán zsoldosok.²²⁵ Ez az egyszerű tény azonban nem zárja ki azt, hogy Diu második ostroma is ne illeszkedett volna, egy ugyanolyan bonyolult startégiái játszma részeként mint az erőd első ostromakor, egy tágabb terjeszkedési/megszállási tervbe, hiszen a küzdelem most is, mint majd látni fogjuk, a lehető legszorosabban összefüggött az oszmán-törökök Indikum-politikájával.²²⁶

225. Lásd: Diffie-Winius:im. 77. old.

226. Elöljáróban annyit, hogy Luís de Albuquerque nek mások által is alátámasztott, így Vitorino Magalhães Godinhoval is megegyező nézete szerint, nem lehet pusztán egyszerű kronológiai egybeesésnek vagy netán véletlennek tekinteni a törökök előrenyomulását a Tigris és az Eufrátesz közös szakaszán és a Shat-al-Arabban szerzett befolyást, amit Baszra megszerzése koronáz meg 1547-ben elszakítani Diu szimultán második ostromától. Ezzel szemben jó okunk van azt tételezni fel, hogy a portugálok Indiából történő kiszorítására született terv két egyszerre - bár kis illeszkedési hibával és diszharmóniában - végrehajtott eleméről van szó a Perzsa-öbölben és Diu falainál. Lásd: Luís de Albuquerque: Alguns aspectos.... 12. old.

Az ostrom kiválasztásának ideje tökéletes volt, és egyben a siker ígéréteinek zálogaként fogalmazódott meg Coja Çofar²²⁷ fejében. Mint ezt Leonardo Nunes krónikája is

227. Coja Çofarra, az itáliai renegátra, már történt utalás az első ostrom kapcsán, amikor még Bahadur "Diu kapitánya", a történesek mellékszereplője volt csupán Szulejmán pasa árnyékában. Diu második ostromának fő "ideológusa" április 6 és június 24 között az ostromlók parancsnokának volt tekinthető (Mahmud király, akinek Coja Saffar főembere és tanácsosa volt) éppen csak lőporfüstöt jön szagolni Diu alá, lásd. Leonardo Nunes: Crónica ... IX. fejezet az Alfa BEP-sorozat kiadásának lapszámozása szerint 37-39. old.), és nagy szerepe volt az ostrom terveinek elkészítésében is. Gaspar Correia szerint granadai mór volt, Leonardo Nunes szerint albán vagy itáliai születésű, - Diogo do Couto még csak katolikus anyát is kanyarít neki, - mindhárman pedig nagy, még a földközi-tengeri vizeken szerzett és Itáliában buzgón tökéletesített gyakorlatot tulajdonítanak annak a renegátnak, aki Arábiából még Musztafa bey csapataival jött át Indiába és fényes karriert futott be új ura, Bahadur sah szolgálatában. Mint Szurát ura hirtelen emelkedő nagyívű politikai pályáját igen jól és főleg hasznosan tudta kiegészíteni a kereskedelmi ügyletekkel, amiben szerepet játszott az is, hogy a Martim Afonso de Sousa diui kapitányságának korát (1542-45) jellemző "vámterhelés" időszakában jól használta ki, úgy a portugálokkal ápolt szívélyes kapcsolatait, mint azt, hogy Diu területén kívül végezte konkurrens tevékenységét.

"A nagyhírű kalmár" és "csodálatos kapitány" ahogyan a portugál források is néha elragadtatott hangon említik: a valóban tehetséges és torz kétkulacsos politikus végül

ecseteli "Indiában a tél, április végén, május elején köszönt be....ekkor pedig az uralkodó áramlatok és szélirányok miatt.... lehetetlen Diuba jönni, India partjai felől viszont nem".²²⁸ Mindebből - ellenkezőjére fordítva az állítást - az is következett, hogy a gudzsarati támadásnak olyan gyorsnak és hatékonynak kellett lennie, nehogy a monszun csapdája nyáron, - hiszen a szeptembertől már minden további gond nélkül partra dobható az erődöt felmentő utánpótlás ill. sereg - éppen őket sodorja veszélybe. Az Indikum "tél tábornokának" tehát újra van mondandója Diu ostromlóinak. Ennek ismeretében D. João de Castro hősies felmentő stratégiája két ponton nyugodott: egy diplomáciai pilléren, amellyel szétrebbentett egy, a portugálok ellen szerveződő nagyobb muzulmán koalíciót (amely az ostromlók számának gyarapításán keresztül növelte volna Diu elestének reális veszélyét), és egy hadvezetési-szervezési vonalon, amely a "kamikázeakciók" határát súrolva, és dacolva a természeti elemekkel, a

saját okossága csapdájába esik. Politikai ellenfelei, akik sohasem bocsájtották meg a "Cadamacão" vagy Hadimhan túl hirtelen és gyors felülemelkedését rajtuk, amikor előadja terveit Diu ostromáról, meggyőzik Mahmudot, az ifjú királyt arról, hogy csak is ő vezetheti tervéhez méltón az ostromot. Coja Çafarral 1546 június 26-án egy eltévedt golyó végez. A hadrami krónikák úgy emlékeznek meg haláláról, amit akár puska- (bunduk) akár ágyúgolyó (midfa) okoz, hogy "bátorságáról volt híres, megértő és jószándékú, kedves ember volt, Isten tarsa meg lelkét" (Serjeant: i.m. 106. old.)

228. Leonardo Nunes: i.m. 24. old.

Goánál közelebbi (100 méröld) olyan feitoriafortalezákból mint Baszain (30 méröld) csoportosított át emberanyagot és muníciót az ostromlottak tartalékainak fokozására, amivel gyakorlatilag elérte azt, hogy az általa vezetett felmentő hajóhad megérkeztéig (1546 november 10) mintegy meghosszabítsa Diuig egy elképesztő logisztikai hidat.²²⁹

229. Mindez a frissen Goába érkezett alkirálynak komoly nehézséget okozott. A rendelkezésére álló hajóállományt, energikus flottabővítésbe kezdve, felfrissítette a már Indiában, helyi - kiváló - faanyagból gyártott hajókkal, mint ez egyik első, III. János királynak 1545 decemberében küldött beszámolójából is kiderül. Talán még ennél is nagyobb gondot jelentett az emberanyag, az ostromgyűrűbe zárt katonaság sorainak feltöltése. Bármennyire is rózsaszínű képet fest Leonardo Nunes a szolidaritásról, amikor az Ahmadabadban levő portugálokról azt írja "nem is katonaként szolgálnak az ilyenek Indiában, hanem mint hű fiak", (Crónica, 20 old.) a valóság kiforgatja a krónikás sorait: hűtlen gyermekként bárhogy, csak éppen mint katona nem kívánják India szolgálatát. Egy példa: D. Álvaro de Castro Goából 1546 június - augusztusában indult az ostromlott erőd felmentésére, s nem csak a kedvezőtlen időjárási viszonyok tartották vissza az úticéltól, hanem - mint az alkirály jegyzi meg egy fiához írt levelében - az is, hogy a "hajók közül egyesek csak úgy kikötöt, meg folyótorkolatokat keresgéltek maguknak, hogy legyen hol kikötni, s szépen megenni a friss kenyeret, húst meg salátát".

A nemesek kivételével, akik egyenlőre még hadicselekményeik királyi viszonzásától várják személyes anyagi sorsuk jobbrafordulását, nincsen olyan személy a XVI. századi Portugál-Indiában aki ne a "chatinagem"

Maga a várvédelem csak részben ismétli meg az első ostrom hősiességét, és produkál olyan ellenpéldákat is, amelyek azt mutatják, hogy nem hagyja érintetlenül az Estado da India "morális felmorzsolódása" sem Diut, sem pedig az ostrom felfokozott és pszichikai feszültségektől terhes légkörét. Itt még csak nem is elsősorban az "árulásmotívumra"²³⁰ kell gondolni, hanem az elbeszélő

(parti "kis" kereskedés) vagy a kalózkodás nyújtotta gyors meggazdagodás reményében jött volna ide, s ezért feláldozná egyéni érdekeit, a királyéit helyezve azok elé. Később ez a helyzet is romlik a század közepe táján: D. João de Castronak, amikor az elszegényedett - és éppen emiatt a szolgálattól is kényszerből megváló Mascarenhas helyére kellett utódot találnia Diu kapitányi székébe, nincsen olyan nemes, aki elvállalná a nehéz tiszteket, végül azt a Luis Falcão-t nevezi ki ide D. João de Castro, akit inkább vasra kellett volna veretnie anyagi jellegű visszaélései miatt, semmint egy ilyen tisztséggel még ki is tüntetni.

A nemesség Janus-arcúvá tételéhez, "kettős szívűsége" kiszolgálásához utóbb maga D. João de Castro is csatlakozik, amikor a nemesség Diu ostromakor szerzett katonai érdemeit kereskedelmi jogosíványokkal viszonzozza. Lásd: Luis de Albuquerque a "casos da expansão portuguesa" Biblos-ban közölt részét, valamint a nemesi kereskedelem diszfunkciójához: Rákóczi : A XVI. századi.... 93-95. old.

230. A Diogo do Couto Década VI. Livro I., cap. 6. meséli el azt a történetet, amelyet Jean-Baptiste Aquarone (D. João de Castro, gouverneur et vice-roi des Indes Orientales, (1500-1548), Imp. Déhan, Montpellier. deuxieme partie, tom II, 428-429. old. bőségesen kommentál: Ruy Freiréről van szó, aki a várat vízzel

források által igencsak sajátosságosan kezelt "diui papkivizsgálásról" van inkább szó, amely az előbbinél szimptomatikusabb eset. A Torre do Tombo São Lourenço Gyűjteménye (vol. V. fls, 55-769) őrizte meg a lefolytatott vizsgálat jegyzőkönyveit, amelynek célja az volt, hogy tisztázza João Coelho káplár szerepét egy fegyelemsértő "rendbontásban". Az ügyben valószínűleg felbujtóként közreműködő Coelhot az ostrom alatt - vélhetőleg az elhíresült esettel összefüggésben - egy váron kívüli megbízatás teljesítésének ürügyével távolítják el, nehogy újra összetévesztvén a papi és a katonai funkciókat - addig-addig mondogatta ugyanis, hogy "Fából van bizony ez a mi kapitányunk, hogy nem üt vissza!" míg izgatása "beérett", és a várból kicsapó felelőtlen ellentámadás több nemes és katona értelmetlen halálához vezetett²³¹ - újra az ostromlottak kárára legyen.

ellátó ciszterna megmérgezésére és a lóporraktár felrobbantására egy abesszin mór társaságában vállalkozott. Tettét a pénz szerelme motiválta, s nem ideológiai okok. Érdekességként jegyzem meg, hogy a készülő tervet egy keresztény hitre áttért bátor török (sic!) asszony akadályozta meg, ami arra utal egyben, hogy a várvédők fajilag is színes etnikai kaleidoszkópján, nem a crédó vagy a szín, hanem más általános és emberi törésvonalak mentén húzódik meg a tisztesség és "becstelenség" határa.

231. Bőségesen és kimerítő módon tárgyalja az "ügyet" Luís de Albuquerque, aki az "Alguns casos da India Portuguesa no tempo de D. João de Castro" című tanulmányában, kitér egy sor a narratív forrásoknak az esettel kapcsolatos, és különösen azok szemléletmódjáról

Diu ostromáról a portugál emlékezet mégsem ezeket, hanem a hősiesebb epizódokat őrizte meg, mint Diffie és Winius megjegyzi "Diu második ostromának története a portugál középiskolai tankönyvek dicsfényében ragyog, és nincs olyan iskolázott felnőtt portugál, aki ne emlékeznék legalább arra, hogyan csapta be Goa uzsorásainál a zaciba Castro a saját szakállát, hogy pénzhez jusson a Diut felmenteni induló flotta felállításához"²³².

D. João de Castro, aki szakállánál többet; miként egykor Almeida, ő is a fiát veszítette el Diunál: róla, az egyik utolsó igazán nagy indiai alkirályról kialakult erkölcsi kép méltán vetekszik a reneszánsz tudósával is.

árulkodó jegyre. Diogo do Coutonál a csak néhány ostromvédelemben tapasztalatlan katona, spontán akciójaként tárgyalt lázadásban Coelho éppen a közvetítő lecsendesítők táborában kap helyet. Gaspar Correia "Lendas da Indiá"-jában vagy a jórészt őt követő Jacinto Freire de Andrade D. João de Castro életrajzában a káplán neve még csak közvetve sem szerepel az eset bemutatásakor. Nyilvánvaló, hogy a forrásokhoz való hozzájutás bizonyára nagy különbségein túl, másról is árulkodik a krónikaírók emlékezetkihagyása, ami miatt a levéltári forrásoknak, - bizonyítja az eset kapcsán Albuquerque -, ezeknél mindig nagyobb súlyt kell kapnia.

232. Diffie-Winius: i.m. 77. old.

Tanulságok, következmények, kudarcok és sikerek

Diu második ostroma nem kevesebb tanulsággal zárul és következménnyel jár, mint 8 évvel azelőtti első ostroma. Ujfent kiderül, hogy híven a portugálok talán legnagyobb hozzájárulásához az ócánhajózások történetéhez, és ahhoz hasonló módon, most is gyakorlatiasságuk, az elveknek a praxishoz, a praktikumnak a teóriához közelítő képessége, mert ez emeli őket önmaguk és az átlag fölé, menti meg, illetve ki, nehéz helyzetükből őket minduntalan. Diu ugyanis nemcsak példát, de precedenst is teremt: egyrészt megmutatja, hogy egy kis számú ostromlott helyőrség is felmenthető, ha egy hatalmi központ elszántsága és operatív beavatkozási készsége úrrá lesz a kezdeti hátrányos erőhelyzeten.²³³ (1546-ban Canonor és 1569-ben Baszain még a hetvenes évtized nagy ostromhulláma előtt

233. Hogy a "desenrascar-se" 'mindig kivágja magát' jeles portugál képessége kapcsán, azért egy vadhajtás is szóba kerüljön, álljon itt az alábbi példa. Mivel a dezertálás réme oly súlyosan nehezedett az indiai portugál katonai parancsnokokra, hogy önállóságot igénylő, kiscsoportos vagy egyéni, az ellenség hátában vagy a portugáloktól elvágott helyzetben végrehajtandó feladatokra inkább már csak a családos, ún. casadokat választották ki, hiszen ők még az ellenség vonala mögül is mindig - ha tudtak - visszatértek, felmerült az az ötlet, hogy egy központi Kolónián kellene őket összegyűjteni, hogy bármikor és bárhol bevetethetők legyenek: Vö. Albuquerque: Casos...IV.

Diu második ostromához hasonlóan az önbizalomnak ezt a receptjét helyezi a portugálok kezébe).

Kiderül továbbá az is, hogy erőd és ostrom viszonya szinte atavisztikus, és fordított arányban áll a tapasztalatok logikájával, hiszen a helyzet minduntalan megismétlődik: mivel a helyi potentátok rendelkeznek az ostrom megvívásához szükséges legfontosabb javakkal, az adókból befolyt pénzzel és szinte korlátlan embertömeggel, az apró erődök délibábjai továbbra is csalogatnak az újabb baj(vívás) keresésére,²³⁴ ami kizárólag szárazföldi hadseregekkel gyakorlatilag számukra bevehetetlen maradt.

A portugáloknak közvetlenül az ostrom utáni ellentámadása előbb büntetőexpedícióvá válik, majd amikor a civil lakosságra is kiterjed, - és gyakorlatilag a portugál gyarmatbirodalom logikájától eléggé távolálló módon - szervezett népirtásba torkollik, inkább az erő fitogtatásának gyermekded logikáját vetíti elénk, semmint a Spanyol-Amerikában sokkalta inkább megszokott intoleranciát.

Punitív akciókba valójában saját tehetetlenségük kergeti a portugálokat, hiszen partmenti erődláncolatuk abszolút tengeri kontrolljához a szárazföldi hadviselésnek²³⁵

234. Diffie-Winius: i.m. 82-84.

235. Ez egyben a portugálok indiai gyarmatbirodalmának talán legnagyobb önellentmondása is. Egy formájában is különös dokumentum, a toszkán nyelvjárásban íródott 'Ritratto et reverso del regno di Portogallo' című követjelentés, erről így tanúskodik: "... itt Indiában minden bizonytalan, sőt még annál is bizonytalanabb.

csak meglehetősen relatív ereje párosul. Ráadásul az igazán nagy gondok csak Diu sikeres ostroma után várnak a Goába visszatérő a győztesnek kijáró triumfussal ünnepelt alkirályra. Triumfalista értelmezése mellett ui. Diu második ostromának van egy olyan olvasata is, ami inkább elgondolkodtathatta a geopolitikában egyébként is járatos D. João de Castrot mint maga a siker, amelyet azért meglehetősen jól viselt... Míg 1546 novemberében D. João de Castro Diu mellett hangos győzelmét aratta, addig az Estado da India egy békésebbnek tűnő pontján csendben történt egy lényeges súlyponteltolódás, ami utóbb nem kevés aggodalomhoz vezetett.

Történt ugyanis, hogy 1546 decemberében egy török hadsereg ereszkedett le a mocsaras Baszra vidékére, hogy meghódítsa és kiépítse itt is a közvetlen oszmán fennhatóságot. Irak után, amely mint mondani szokták, érett gyümölcsként hullott a Porta kezébe még 1534-35-ben, egyáltalán nem volt várható, hogy a perzsa-török összeütközéseknek Bahrein melletti egyik kedvelt távoli pontján így alakuljanak a dolgok, hiszen a baszrai emir ekkor már vagy tíz éve elismerte a török fennhatóságot. Basra meghódítása 1547-ben az újra megszerzett Aden²³⁶

minden csak úgy a part mentén történik, anélkül hogy a portugálok bemerészkednének a szárazföld belsejébe" (A. H. de Oliveira Marques forráskiadása in: Nova História. séc XVI. 1984, 114. old.)

236. A török csak igen rövid ideig, 1547 augusztusa és 1548 februárja között nem ura a Vörös-tenger bejáratának. Később innen is képessé vált átdobni flottájának egy részét, hogy a Baszra elfoglalása révén megerősödött Perzsa-öbölbeli pozícióit védje, vagy ha kell, éppen ide próbálja visszavonni veszélybe került haderejét. A

birtoklása mellett két olyan ponthoz juttatja az Oszmán Birodalmat, amely arra irányult, hogy a törökök a Perzsa-öböl és az egész Indikum kereskedelmét megkíséreljék mondhatni "portugál módra" ellenőrizni.

A Hormuzt is veszélyeztető baszrai előretörés háttérében bizonyára az is jelen volt, hogy a Vörös-tengeren annak előtte, nem úgy mentek a dolgok, mint azt a törökök joggal remélték, s ha úgy tetszik, a Perzsa-öböl útvonalaitól remélték levantin forgalmuk megújítását.

A két esemény közelsége nem lehetett a véletlen műve, Diu és Baszra az oszmán tervekben közös cél eredője: megkísérelni újfent a portugálok teljes kiűzését indiai erőterükből.²³⁷

D. João de Castro, úgy vélte, hogy tanáccsal gazdagabb lévén a bölcs, mintegy a felelősség megosztásával válaszol²³⁸ a török feladványra. A fennmaradt vélemények

Perzsa-öbölben szerzett oszmán előnyhöz lásd: Salih Özbaran: *The ottoman turks and the the portuguese in the Persian Gulf.....* Özbaran egyébként a Szulejman pasa-féle fiaskót itt meglehetősen fölényesen kezeli, amikor arról ír, hogy "meglátogatta Adent, majd áthajózott a gudzsaráti Diu mellé. Ennek ostroma sikertelen volt, de komoly benyomást hagyott a portugálokban a szuezi oszmán hajóflotta potenciális veszélye" *im. GO etc.*

237. Lásd: Godinho: *i.m.* II. 125.

238. D. João de Castro olyan nemesemberek véleményét kéri ki, mint Simão Botelho, João Coutinho, D. Diogo de Almada, Rafael Lobo, stb. akik mindössze abban értenek egyet, hogy Hormuzt meg kell minden eshetőségre készen erősíteni, - valóban, rövidesen már húsz hajóval több

a tennivalókról sokfélék voltak; volt, aki úgy vélte a török-portugál kereskedés (például Baszra és Hormuz között) megengedhetetlen, más viszont éppenséggel amellett kardoskodott, hogy kívánatos; volt, ki Baszra bojkottjában és volt, ki ostromában gondolkodott, addig mígnem végül kényszerből megszokott realitássá mervedett a törökök itteni jelenléte.

A század közepére szélcsendbe került a török-portugál konfliktusok sora és ezzel le is zárult egy korszak az európai terjeszkedés vörös-tengeri fejezete történetében: Diu első ostroma és Estevão da Gama expedíciója arra mutat rá világosan, hogy a mediterrán érdekeknek és a portugálok, - e hagyomány megtörőinek - összeütközése nem képes katonai eszközökkel oldani meg az új helyzetet, ²³⁹ vagyis egyik fél sem tudja riválisát kiszorítani immár megszerzett hídfőállásaiból.

Diu második ostroma, illetve még ennél is inkább az a támadássorozat, amelynek Diu ostroma is része volt, arról győzte meg a feleket, hogy a szerepcsere sem hoz megoldást, sem a portugálok ádeni, sem a törökök hormuzi foglalási - befolyásolási kísérletei nem maradtak tartósak, s így maradandóbb kereskedelmi megoldást kellett keresni. Baszra új török ura, Belal Mohamed basa már 1547 februárjában, - Konstantinápolyból jött instrukcióinak megfelelően szívélyesen arra kéri Luis Falcao-t, a portugálok hormuzi kapitányát, hogy az itteni

horgonyoz a portugál kereskedelmi érdekek e perzsa-öbölbeli védőbástyájánál. Vö: Luís de Albuquerque: Alguns aspectos.... 13. old.

239. Lásd. Diffie-Winius: i.m. 75. old.

hatalomváltás ne jelentsen egyben kereskedelmi törést a perzsa-öbölbeli áruforgalomban.²⁴⁰ Ennek végeredménye az volt, hogy mindkét fél, ha már monopolizálni nem sikerült, legalábbis a megosztott útvonalak és hasznok felett örködött. Igaz, hogy 1551-ben Piri Bej, 1553-ban Murad bej, majd 1554-ben Szidi Ali még tesz egy kísérletet arra, hogy a Perzsa-öbölből az utolsó jelentős indiai török flottát a Vörös-tengerre menekítse, de minden ütközet csak a korábbi leckéket sulykolja: rendre török vereséggel zárul a visszavonulás, hiszen gályáikkal sohasem voltak képesek az óceánjárás szintjére emelni a beltengerek török hajós gyakorlatát. Baszra birtoklása viszont tartósnak bizonyult és a török beglerbégeknek a kereskedés által végül is sikerült ami a fegyverek erejével nem: helyreállítani az Alexandria és a fűszertermő indiai területek között rég meglazult tradicionális kereskedelmi kapcsolatot. A XVI. század fordulója azonban már nem itt, az Indikumban hoz látványos fordulatot, hanem Európában: a fogyasztói piac növekedése már képes felszívni úgy Lisszabon mint Alexandria közvetítette javakat. Amikor a fogyasztói szokások változása egy dél-atlanti ciklust emel a portugál figyelem előterébe, még ennél is fontosabb szerkezeti változás történik: fűszer helyett a cukor, a Kelet helyett pedig Brazília válik az egész portugál Gyarmatbirodalom mozgatójává.

240. Agy (Hagy) Fayat, aki a levél - és egyben a török-portugál közeledés - közvetítője volt, maga is az egyik olyan kereskedő volt, akit a legérzékenyebben érintett volna egy esetleges forgalomvisszaesés. Lásd: Luis de Albuquerque: Alguns aspectos.....15. old.

FÜGGELEK

Raszinyai Huszti György "Peregrinatio"-jának Diuval kapcsolatos részletei. Tardy Lajos közlése alapján. In: Rabok, követek, kalmárok az Oszmán Birodalomról, Gondolat kiadó, Budapest, 1977. 208-269. old.

(...) De nem is szabad a régi történetíróktól semmit sem kölcsönözni, hanem úgy kell elmondani a nagyon is tapasztalati dolgokat, amint én ott, a helyszínen jelen lévén láttam...(…)

Két esztendei egyiptomi tartózkodás után végre hajóink a Vörös-tengeren ringtak. Persze, ez nem vörös, és színében sem különbözik a többi tengertől, s csak a tudatlanok hiszik legtöbbször azt, hogy vize piroslik. Ennek oka azonban abban s nem másban rejlik, hogy partjai bővelkednek a vörös márványban s a vörös színű kősziklákban; ez utóbbiak sűrűn előfordulnak ott. Ebből adódik az, hogy amikor vihartól hánykolódik, s hullámtarajok szántják felületét, olykor úgy tunik, mintha a márványtól átvinné a vörös színt. E tenger egyébként hol kiszélesedik, hol összeszűkül, de a már elmondottan kívül más oka nincs színének.

Ezt az indiai háborút a portugálok ellen a császár parancsára szították fel és kezdték meg. A portugálok röviddel előbb elűzték Zamori országából a balványimádo uralkodót, és elfoglalták székvárosát, Dewet, amint ők nevezik, mert a portugálok Dyonak mondják. Midőn ez az

uralkodó felismerte, hogy nem tud az ellenségnek ellenállni, követe útján először a Memphisben tartózkodó Szulejmán pasához menekült, majd pedig a császárhoz küldött pénzajándékot, s tőle kért segítséget, miatta indult meg tehát ez az indiai háború, s erről tárgyaltak hosszú időn át az udvarban is, nem éppen fondorlatok nélkül.

Tehát Szulejmán pasa megkapta az indulásra a parancsot - ő akkor Egyiptom kormányzója volt -, s az Ur 1538. esztendejében, Keresztelő Szent János ünnepén erős harci felkészültségben, hadigépekkel és jól felfegyverzett katonákkal kelt útra, s a Vörös-tengeren bontotta ki vitorláit. Ez az alkalom kapóra jött a törököknek, hiszen őket általában nem a barátság érzése, hanem a zsákmány reménye és mohó kívánása vonzza bele a háborúskodásba. Ez azonban nálunk sincs mindig másképpen, és a cél sokszor nem üt el ettől. Az ilyeneket aztán nem is annyira az ellenséges fegyverek, mint inkább saját bűneik törik meg. Ezért mondják azt, hogy "Nincs hűség, nincs jámborság azokban a férfiakban, akik táborba szállnak."

Tehát először is Et-Tor városkába érkeztünk, mely Midián földjén van, az arab sivatagban, nem messze a Szinai-hegyektől, ahol az Egyiptomból, a boldog Arábiából avagy Indiából származó áruk behozatalának és továbbadásának jó piaca alakult ki. Itt rakják ki az arabok áruikat, majd tevéken szállítják tovább, s Egyiptomban rakják le. Innen aztán néhány nap elteltével elérkeztünk Dzsidda városába, a Köves Arábiába. Ez is tengerparti város, s már korábban meghódította a török, éppen olyan a vására mint Et-Toré. Október hava táján elérkeztünk Boldog-Arábiába, Aden

városa kikötőjébe, ahol hosszasan időztünk, vagy inkább lappangtunk. A törökök sokat tanácskoztak, végül is az adeni fejedelem érdeklődött és választ kért, éppen úgy, mint ama vergiliusi uralkodó az Aeneis 6. énekében: "Bárki vagy ott, aki fegyveresen közelítség a vízhez, állj! Lépést se tovább! de felelj tüstént, hova tartasz."

Ekkor a pasa követeket küldött Áden városának uralkodójához. Mesterkedéssel és hízkelkedéssel - ajándékot is felajánlva - arra igyekezett rábeszélni őt, ne tekintse jogtalanságnak vagy méltánytalanságnak azt a kérést, hogy a török császár hajóhada a katonákkal együtt vendégként beléphessen a belső kikötőbe, élelmiszerek készpénzen történő vásárlásának ürügyén.

Áden abban az időben minden biztonnyal Boldog-Arábia első városa volt, s nemcsak fekvése védte, hanem védőművei is. Nyílt terepen terül el, védőbástyák övezik, kelet felől szakadékos, magas, teljesen kiégett hegyek környezik. Maga a város a hegyek lábánál épült, nyugat felől nagyon biztonságos tengeri kikötője van. Az igen magas és hozzá legközelebb eső kősziklán egy védőbástya emelkedik ki a szikla oldalából, dél felől. Ebből a bástyából, mielőtt a törökök elfoglalták volna - az arabok minden este lángoló, szikrázó tüzet bocsátottak fel, azt meg is kavargatták; fénye messze földről látható volt. Ily módon jelezték az ellenség - a török - jelenlétét. Egyébként ebben a városban a kiterjedt magas hegyek miatt a napfelkelte nyáron hét óra előtt, télen pedig nyolc óra előtt nem látható.

Mint említettem a török követet küldött Aden uralkodójához, aki mohamedán felekezetű volt. Az uralkodó előbb néhány, majd pedig minden töröknek megengedte, hogy belépjenek qa városba. Később mind a beszélgetés, mind a lakoma során a már ismert mesterkedéssel és ravaszkodással élt a pasa, aki akkor ünnepi ételekkel és bajt hozó ajándékokkal kedveskedett az adeni uralkodónak. Ez utóbbi néhány nappal később hajóra szállott negyedmagával. A pasa fondorlatos nyájassággal üdvözölte és fogadta, s szemtől szembe másról nem is aradozott előtte, mint örömről és barátságáról, s az uralkodó asztalának gazdag fogásairól szólott. De amikor a lakoma után a pasa valamilyen koholt ürüggyel valamiféle bűnnel vádolta meg, szegény végre érezni kezdte, hogy a becstelen emberek ajándékai nincsenek cselvetés nélkül, s ha előbb nem is, de akkor bizonyosan megtapasztalta saját balszerencséjéből, hogy sokkal hasznosabb dolog otthon vendéget fogadni, mint vendégségbe menni.

Ugyanakkor igen sok katona előzetes terv szerint élelmiszer-keresés ürüggyén betódult a városba. Ugyanis - szokásuk szerint - amit erővel nem tudnak elérni, azt csalárdsággal érik el. A nekitüzesedett katonák azt adták hírül a pasának, hogy ki lehetne játszani az uralkodót, mert ha visszatérne a városba, s hadseregét - melynek érkezéséről hírek szállongtak - rendben találná, képes lenne ellenállni ellenségeinek.

Tehát az uralkodó távollétében elfoglalták a várost, s bevették Aden városát, majd pedig az uralkodót felhozták a hajó fedélzetére, s negyedmagával felakasztották az árbócrúdra, s így mutatták meg alattvalói előtt.(....)

Maga a nép, mihelyt felismerte, hogy királyát így megcsalták s színlelt lakomán ejtették törbe. nagyon megrettent, s a fejétől megfosztott törzsként, tanácstalanul állt a a fejedelme nélküli tömeg. A várost török szolgaságba és uralma alá döntötte, majd telerakta örkatonasággal. Mindez a pasa előrelátó terve alapján történt így, nehogy akkor, amikor esetleg balszerencse folytán a portugálok kerekednének felül, nélkülöznie kelljen a közeli mendéket. A török ugyanis nem túr a hátában ellenséget, nehogy az akadályozhassa tervei végrehajtásában, vagy éppenséggel harcba szálljon ellene. Mert ez a nép kétségtelenül a legálnokabb, de mind a jelen, mind a jövő dolgaiban rendkívül körültekintő, különösen amikor egy ország a tét. (...)

Miután Aden városa török kézre került, a pasa bevonult oda, közhírré tétette, hogy a lakosság javai vagy áruai semmiképpen sem eshetnek áldozatul, s elrettentő példa gyanánt a hitványabbak közül egyet a város középső, díszes kapujánál le is fejeztetett.

Október vége felé láttam, hogy nagy tömegű gyömbért árusítottak itt igen olcsón. A gyömbért kis hajócskákon hordták a kikötőbe. Leveleit ugyan nem láttam, de friss gyümölcsöt megízlelhettem, s megállapítottam, hogy így még keserűbbek, mint szárított állapotban. A gyömbér héjának először fehér a színe, de amikor áruba bocsátják, s Egyiptomba, valamint más helyekre elszállítják, piros színűre festik, hogy el ne pusztuljon a férgek rágásától. Hallottam itt egyet-mást a borsról is, de magam nem láttam; azt mondták az arabok, hogy a szára olyasféle mint a mī vörös. vagy fokhagymánké, s éppúgy, amint ezeknél nyáron a szár fejében képződik a mag. s

hasonlóképpen lesz a borsszem is. Minderről azonban nem saját tapasztalatomból beszélek, hanem csak azt adom vissza amit hallottam s amint nekem magyarázták. Egyébként az Arab-öböl Áden határában veszi kezdetét. Láthatók innen az abbeszinek Etiópiájának hegyei és határai, s itt ad széles és terjedelmes belépést a hajósoknak a szélesen elterülő óceán.(...)

Miután felfrissítettük erőinket, s hajóinkat megraktuk élelmiszerekkel, a széles óceánra bíztuk magunkat. Duzzadó vitorlákkal, erőteljes, olykor viharos széljárás mellett tizenkilenc napon és ugyanennyi éjszakán keresztül jártuk a tengert, azokhoz hasonlóan akikről Vergilius szól az Aeneis 3. énekében: "Hagyjuk e lakhelyet is, csak alig néhány marad, aztán fut ki a vízre öblös bárka, dagadnak a vásznak. Am miután már bent jártak jó mélyen a GÁLYÁK, s mindenhol csak a víz látszott, mindenhol a mennybolt". Elhajóztunk egy Ormodst nevű sziget mellett melyet bal felől pillantottunk meg, s eljutottunk Kalekuth határába. Innen kiindulva indította meg a pasa a támadást a portugálok ellen. A pasa akiről közismert volt, hogy borzad az állati vértől, elkezdte az embervért kívánni, s megparancsolta Diu királyi város erősségének ostromát, melyet korábban a portugálok foglaltak el, ugyancsak ostrommal. Szárazföldre kivontatott ágyúinkkal mi is hozzáláltunk a város ostromához. Erősen verettük a falakat, s rohamoztuk is, mégpedig negyven napon át; a tenger másik oldaláról a kapitány ugyanezt tette. Ámde a bátor portugálok sikeres ellenállást tanúsítottak, s megküzdöttek a törökkel az ostrom alá fogott városban. Igen sok török esett el a

csata hevében, mégsem értünk el semmit sem, s nem jutottunk előbbre.

Szulejmán pasa elgyötört katonái sebesült és törött testrészei láttán vad haragra gerjedt, s az elkeseredett harcosokat így buzdította: " O, oszmánlik, katonáim és barátaim, kik még éltek, s kiket az édes haza tisztelete s a jutalom biztos reménye vár - mindannyiatok számára itt a becsület egyetlen helye! Legalább a hátsó tornyot rohamozzátok meg!" S hozzátette még:" Most kell a bátorság, most van szükség erős szívre, amikor a megadást kell kikényszerítenünk, vagy pedig mindnyájunkra a végpusztulás vár!" Ilyen dühödt kiáltozások közepette hajszolta előre katonáit. Ámde két hónappal ezután, amikor feltűnedezett a portugálok felfegyverzett hajóhada, hogy segítséget hozzon övéinek, a pasát nyomban nem csekély félelem szállta meg, különösképpen akkor, amikor kémei útján megtudta, hogy azok számosabbak és erősebbek is. Már mindkét oldalról dörögtek az ágyúk, hogy rettegést keltsenek egymásban, jóllehet még igen nagy távolság választotta el őket egymástól, s úgy látszott, hogy mindkét részről véres és kiszámíthatatlan kimenetelű csata következik. A pasa ugyanis felismerte, hogy a kedvező széllel ellene jövő hajóhad könnyen beéri őt és sikerre számíthat. Mindannyiunk szíven és lelkén a borzalom lett úrrá a közelgő veszedelem tudatától. Hirtelen mindnyájan összeverődünk, s jóslatként tört fei kebelünkből az ezekhez nagyon is hasonlító szó (Aeneis. 5. ének): "Nem bírunk vele, meddő minden előre-igyekvés. Hát ha a Sors az erősebb, menjünk, merre mutatja".

A pasa hamarosan kiadta a parancsot, hogy rakják be hadihajókba az ágyúkat és szerelékeiket. töltsék meg a hajókat ivóvízzel, mintha csak csatát akarna parancsolni az ellenség ellen. Egyik éjszaka még a kürtök és üstdobok is megszólaltak, ám a török felhagyott az ostrommal és menekülésre fogta a dolgot. Nyolcvan férfifoglyot hurcoltunk magunkkal egészen Ádenig, ezeket Zebetho város szomszédságában kivonszolták a partra, s egyetlen óra alatt egyetlen hóhér valamennyiüket lefejezte - így dühöngött a fegyvervas iránti szeretet s a háború bűnös örjögése. Ezen kívül azonban semmiféle győzelmet nem aratott Indiában a török, de ez sem sokat érő, hiszen ami dicsőséget aratott, azt is csellel érte el. De ha semmit érő volt is ez, mégis, - szokásuk szerint - fennen büszkélkedtek vele.

Ebben a hadjáratban ötven hadihajóval és négy gályával vettünk részt, egész esztendőn át. Megkezdtük 1538-ban, Keresztelő Szent János ünnepén, s tartott az 1539 évnek ugyancsak Szent János napjáig. Ebben a hadjáratban én kényszerűségből a pogányok oldalán zsoldosként vettem részt, s tisztem szerint a kürtöt fújtam, s így szolgáltam a töröknek - amint minderről tapasztalat alapján tehet tanúságot az a néhány velencei, akiket szinte ugyanabban az időben, két gályájukkal együtt, behozott áruikkal egyetemben, az egyiptomi Alexandriában tartóztattak fel valami nézeteltérés miatt, s velünk hurcoltak el erre a hadjáratra, hogy evezzenek hajóinkon. ám ékeőbb szavakra bizom az ő történetük elbeszélését. mert én nem jutottam hozzá, hogy viselt dolgaikat leírjam, de mindig el is kerültem azt. (...) Az indiai

háború befejeztével visszatértünk Egyiptomba. Itt
elbocsátást kaptam, s újból visszaszereztem szabadságom.

Viaggio scritto per un comito veneziano, che fu condotto prigioniero dalla città di Alessandria fino al Diu nella India, col suo ritorno al Cairo del 1538

Ramusio: Navigazioni e viaggi (Ed. Marica Milanese, Torino, Ed.) alapján, a raszinyai Huszti György elbeszélésével párhuzamba állítható részletei

Scriverò un viaggio fatto non per volontà nostra, ma per necessità nelle Indie, seguendo la persona di Soleyman bassà eunuco, il quale era mandato da Soleyman sach, imperatore de'Turchi, alla spedizione contra Portoghesi, nel tempo che fu rotta la guerra del 1537 alla nostra illustrissima Signoria di Venezia, e che noi eramo in ALESSANDRIA CON LE GALEE sue di mercato, delle quali era capitano il magnifico messer Antonio Barbarigo. Fummo intertenuti nella detta città di Alessandria in quelli tempi, senza aver modo di trafficare né contrattar le nostre mercanzie, e stemmo li fino alli 7 di settembre 1537, nel qual giorno il consolo della nazione veneziana, chiamato messer Almorò Barbaro, e il capitano predetto Barbarigo, li mercantati e tutti li marinari e robbe di cadauno furono ritenute e condotte in la torre della Lance, e dipoi fatta elezion di tutti quelli che erano atti al servizio del mare, tra' quali era uno anco io. fummo inviati cinquanta per volta al Cairo e mandati de li al bassà Soleymano. Il quale elesse bombardieri, remeri, marangoni, calafati, comiti e armiraglio e alcuni compagni, e li mandò al Sues, ove poco dappoi mando molti altri a lavorar le navi in detto luogo fino alla sua

venuta, la quale fu alli giugno come si dirà pienamente al luogo suo. (...)

E fecero detta armata di legni settantasei fra grandi e piccoli, cioè maone sei, bastarde dicessette. galee sottili XXVII, fuste nove, galeoni due, navi quattro. e altre sorti de navilii fino al numero 76. (...)

Adi 3 detto, fu cammino alla quarta di levante verso greco: si venne ad una terra chiamata Adem, molto forte, ed è alla marina, circondata da montagne altissime, sopra cadauna delle quali vi sono casatelletti e revellini che circondano d'intorno, salvo un poco di scavezzatura per la qual si esce per andar in terra ferma e alla marina. E ha da passa trecento di spiazza, con le sue porte e torrioni e buone mure, e oltre di questo ha uno scoglio avanti con uno castelletto sopra e uno torrione a basso per guardia del porto, il quale è alla banda de ostro ed è fondo passa due; è dalla banda di tramontana e un grandissimo porto e di buon fondo, coperto da ogni vento, e vi è acqua assai e buona. La terra si è arida e non vi nasce cosa alcuna; non hanno acque salvo che piovane, le quali quando piove vanno in alcune cisterne e pozzi, che hanno fondi di piu di braccia cento: e quando si trae fuori l'acqua è calda, di sorte che non si può bere sino non si rinfresca. In questa terra ogni cosa si convien condur di fuori, cioè vettovaglie, legne e così tutto 'l resto. Giudei vi sono assai. E dal luogo onde si levornosino qui sono miglia ottanta, ove essendo giunti, vennero quatro gentiluomini avanti il bassà e li portaron rinfrescamenti: e lui li fece bon accento e parìo alquanto di secreto con loro, e poi li dono due veste di velluto altobasso per ciascuno e li mandò in terra con una fede sua al signore, commentandoli che li dovesse

venire in galea e non dubitasse di cosa alcuna. Ma il signore li mandò a dire che lui non voleva venire, e che volentieri li daria quanto li facesse bisogno: e così insistette quella giornata.

Adì 5 il bassà commandò alli giannizzeri che andassero in terra armati, e ogni galea caricasse li suoi coppani, e commesse al suo chaccaia che andasse al detto signore della terra a dirli che 'l venisse dal bassà a dare ubidienza al gran signore. E il chaccaia andò e fece l'imbasciata, e il signore della terra li rispose: "lo verrò sopra la tua testa, perch'io sono schiavato del gran signore". E così venne alla galea con molti della sua corte, e il chaccaia il menava, e aveva un facciolo al collo, e l'appresentò al bassà, il quale l'abbracciò e feceli buona ciera, parlorno alquanto insieme; e in tanto il bassà fece portar due veste di velluto altobasso con alcune d'oro, e quelle donò al detto signore della terra e messegliele in dosso, e così furono vestiti alcuni delli suoi baroni. E dappoi ragionato insieme per un gran pezzo, il bassà il licenziò e li dette combiato di andare in terra: e in quel ponto lo fece appicare ad una antenna per la gola, e insieme quattro altri di quelli suoi favoriti. Subito fatto questo, mando un sangiacco con giannizzeri 500 alla guardia della terra, nella quale gli uomini sono come quelli d'Arabia, cioè brutti, magri e piccioli. La detta terra è mercantantesca, e contrattava con gli'Indiani, e facevano venir ogni anno tre e quattro navilii di specie de più sort e que mandava al Cairo: in questo luogo nascono gengivi mechini e non de altra sorte.

Adí 8 levo l'armata dalla terra e andò alla banda di tramontana, ove si forni di acqua; e in tutto stettero giorni undici.

Adí 19 tutta l'armata si partí da Adem... (...)

Adí 3, a sol levato, si partí l'armata con tempo piacevole e andò per riviera, e a ore 9 di giorno venne una barca da terra, e disse al bassà come nel castello del Diu erano Portoghesi settecento e galee sei armate, e il bassa li fece presente de caffettani sei, e li tenne circa una ora, e mandò alla terra; ma dapoi venne una fusta dell'armata, la qual aveva preso un giudeo in terra, e lui confessò quanto è detto. Furono miglia trenta. La notte cammino pere scirocco, sino al sol levato, miglia ternuta.

Adí 4, a sol levato, fu camminato con vento piacevole sino apresso la terra del Diu miglia tre, ove fu datto fondo; ma avanti fu vista andar fuori del porto una vela, la qual era una fusta de'Portoghesi che andava verso Acque, e il bassà li mando drieto il capitan moro con una bastarda, e tutto quel giorno la seguitò, e la notte la perse di vista, e la mattina seguente il capitan moro ritornò con la bastarda, e giunse poi l'altro giorno all'armata. Furono miglia trenta.

Adí detto venne uno chiamato il Cosa Zaffer, il qual è da Otranto, ma rinegato e fatto turco, ed era patron di una galea quando il signor turco mandò l'altra armata, la qual si ruppe e si perse. E il sopradetto Cosa Zaffer ando a star con il re del Diu, il quale si chiama re di Cambaia, e questo per nominarsi così il paese, e al predetto Cosa Zaffer il re gli aveva donato alcune terre e fatto capitano di tutto il suo regno, e lui praticava

con Portoghesi e avevasi fatto lor amico; ma quando lui intese che l'armata del signor turco veniva, fece venir con bel modo gente assai del paese, e tolse la terra di man di Portoghesi e gli assediò nel castello: ed era con lui un consigliere primo e viceré del re di cambaia, e ogni giorno scaramucciavano con i Portoghesi. Siché, venuto che fu il detto Cosa Zaffer in galea, e con lui il detto viceré, il bassà li fece onore e domandogli delle cose da terra, e loro gli esposero come nel castello erano cinquecento persone da fatti e trecento altri, ma che loro già giorni ventisei avevano posto assedio, e che con gl'Indiani bastava loro l'animo di torli il castello, se esso voleva dare lor artiglieria e munizione, che altro non volevan da lui...(...)

Adì 8 il bassà smotrò in terra, ove furon cominciate a scaricare le artiglierie, le quali erano sopra quattro maone, e mandò alla terra pezzi tre, e quelli fece piantar sopra una torre, la qual e di que dall'acqua... (...) Il numero veramente dell'artiglierie che avevano posto sotto il castello, tutte erano ad una facciata, ma in sei poste...

E sappiate che detta fortezza non aveva fianchi, e per esser in sasso non li avevano fatto casamatte, ma solamente aveva le cannoniere d'altro, le quali tutte li furono rovinate e tolte: ma la salute loro era che giorno venivano fuori a quindici e venti come lione arrabiati, e quanti scontravano tanti amazzavano, di modo che gli avevano posto tale spavento che, quando uscivano fuori, li Turchi eran in fuga e non sapevano che farsi. (...)

Adì 30 tutto il campo si mise in ordinanza e andò sotto la fortezza con assai scale dalla banda del portc. e

deliberono darli la battaglia generale, e dalla banda di terra montorno sopra la batteria con grandissimo animo, che a suo piacer potevano montare, però che gli erano state tolte tutte le difese, e stettero sopra detta batteria per spazio di tre ore: e quando li cristiani viddero bene che alli Turchi non bastava l'animo soltar dentro, loro saltorno sopra la batteria e caciorno li Turchi nelle fosse, con morte di quattrocento in quel giorno.

Adì 31 il capitan moro andò con galee undici per dar la battaglia al castel piccolo, ma non si poté accostare, perché il castel grande li batteva le galee a fondo con l'artegliaria.

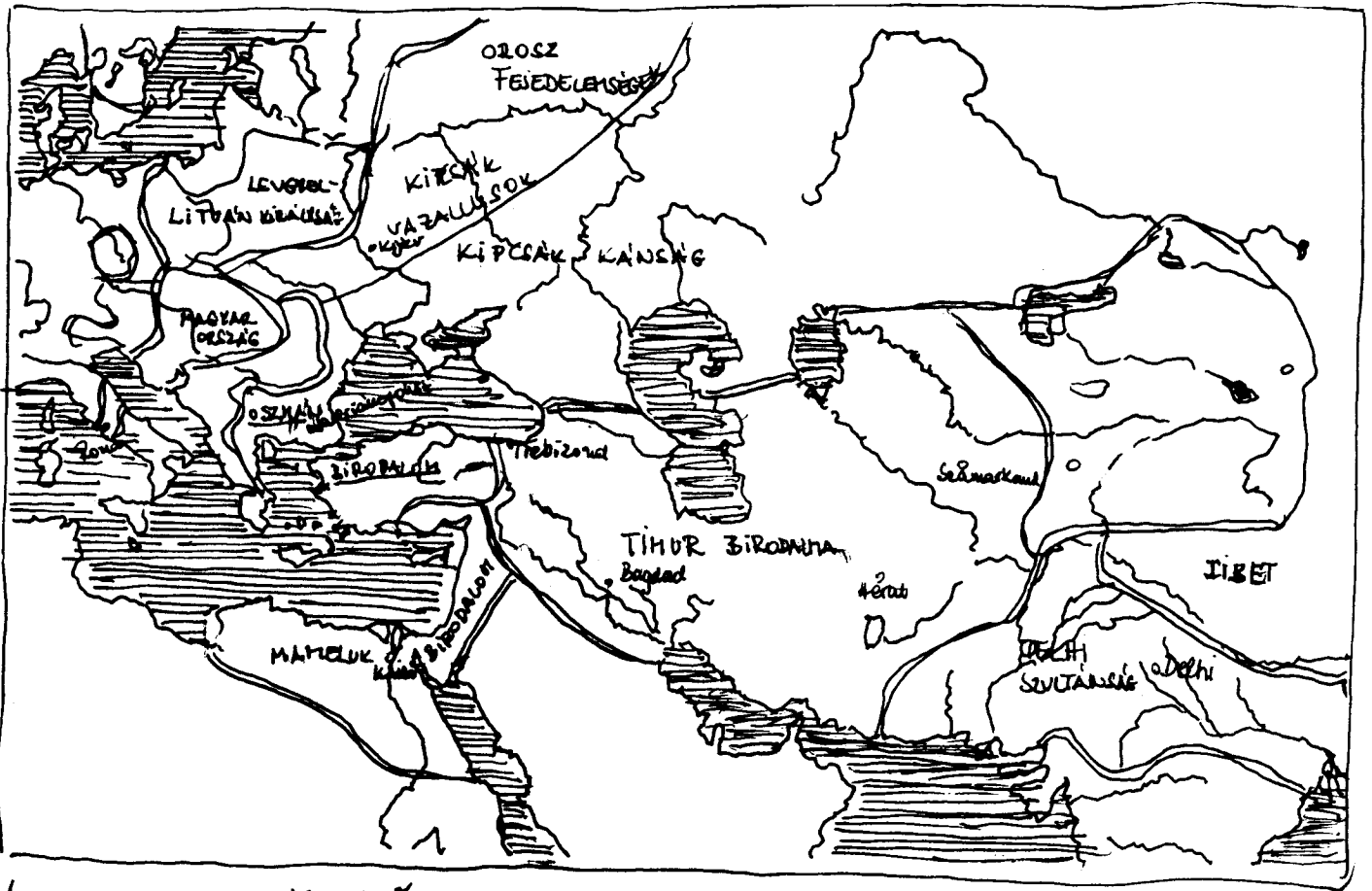
Adì 2 di novembre li sangiacchi e gianizzeri con tutto il resto di Turchi vennero alle galee, e lasciorno tutta l'artegliaria grossa in terra, che non ebbero tempo di condurla, però che li venne nuova come l'armata de'Portoghesi veniva, e molto bene ad ordine.

Adì 5 furon viste vele 20 Portoghesi, le quali dettero fondo miglia 20 lontani dall'armata turchesca, e così stettero tutta la notte con grandissimo fuochi, né la mattina furon viste salvo che vele tre larghe in mare, e l'armata de'Turchi si slargò buonamente da terra; ma a sol a monte furon viste vele assai e tirorno molti colpi d'artegliaria, ma non si poteva discernere salvo il lampo del fuoco, per esser molto lontano. E il bassà, dubitando di questa armata, mando sopra tutte le galee e dette ordine che ciascuna d'esse dovesse tirar tre colpi d'artegliaria: e tirato che fu, fece dar nella trombetta e si levò a remi e con li trinchetti, e questo fu a ore una di notte, e a ore 4 fece dar la vela, tenendo il

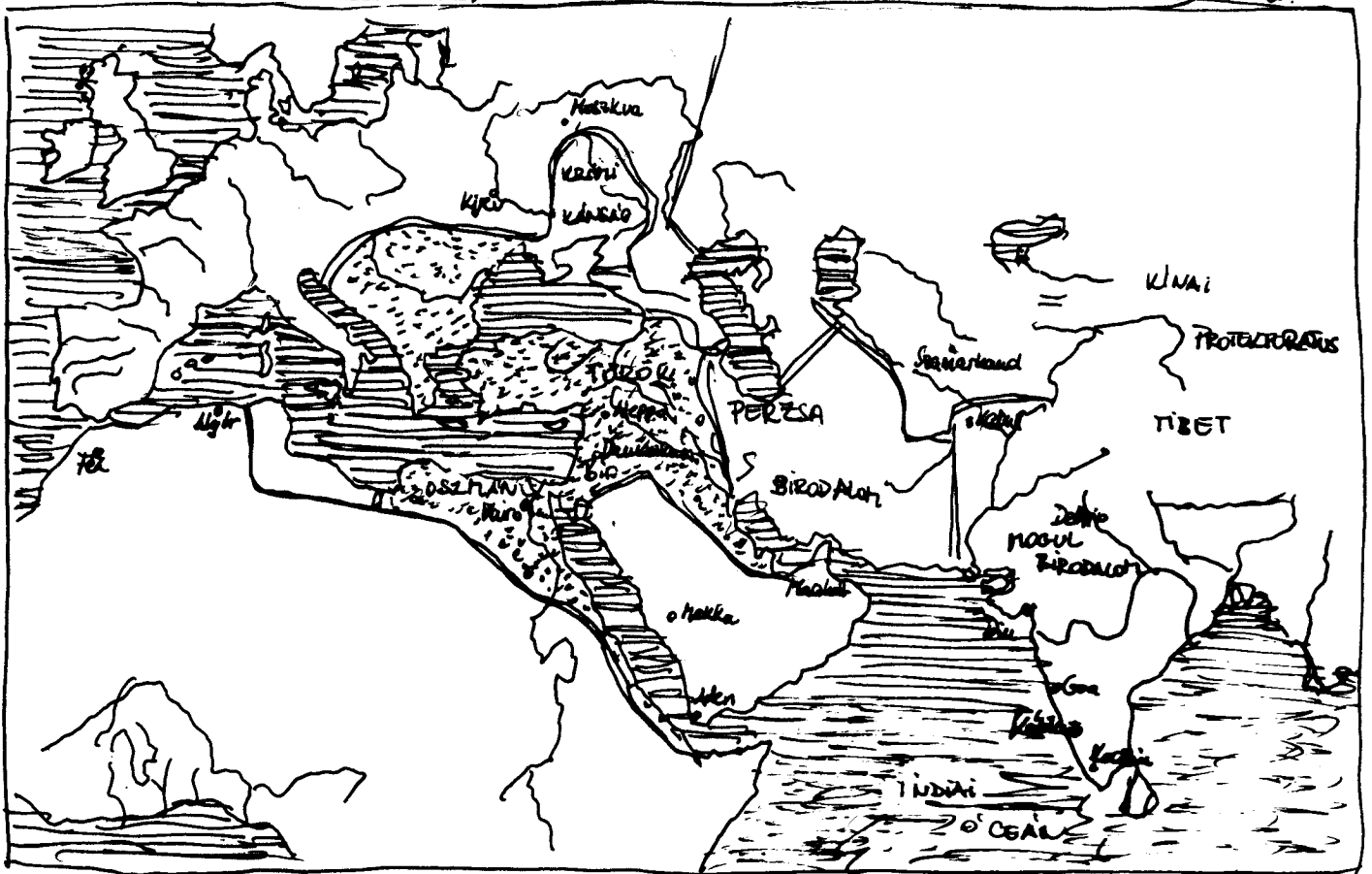
cammino per ostro garbin con vento piacevole, e a giorno furon fatte miglia 30. (...)

Adí 28 di novembre, li cristiani delle galle di Alessandria si partinò dal Sues e andornò al Cairo, e adí primo di dicembre furno posti in quella casa ove erano stati per avanti, e li davano mezzo maidino il giorno per ciascuno, che sono duo soldi veneziani, di modo che si passavano con grandi affanni e fatiche, pero che ogni volta che accadeva far nette cisterne, spianar monti, acconciar giardini e lavorar fabriche e altro, tutto il carico era de' cristiani.

Birodalmak a XV. sz. elején a Közel és Közép keleten. Mongol Birodalom és hátságon, a Mameluk Birodalom (Egyiptom - Szíria, az Osmán Birodalom (anatóliai - balkáni országnak ~) és a Delhi sultánai.

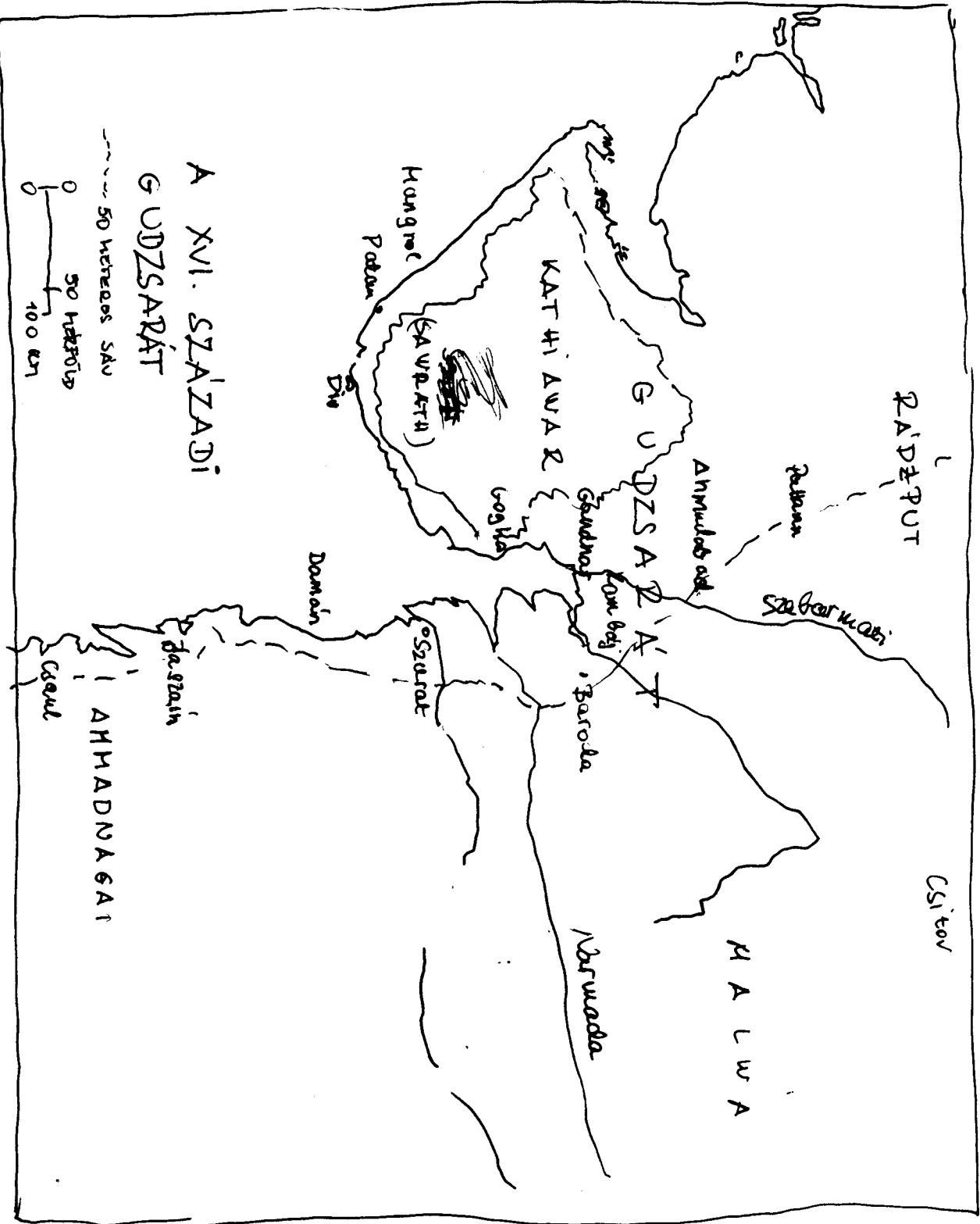

I/a Apud: Vitorino Magalhães Godinho: O mito, a mercadoria, utopia e prática de navegar nos séculos XIV - XVII. Difel, Ed, Lisboa 1990, 289. old. alapján és 292. old.

ISZLAM BIRODALMAK 1555-ben: Osmán Birodalom, a Szafavida Perzsa Birodalom és a Nagy Mogul Birodalom

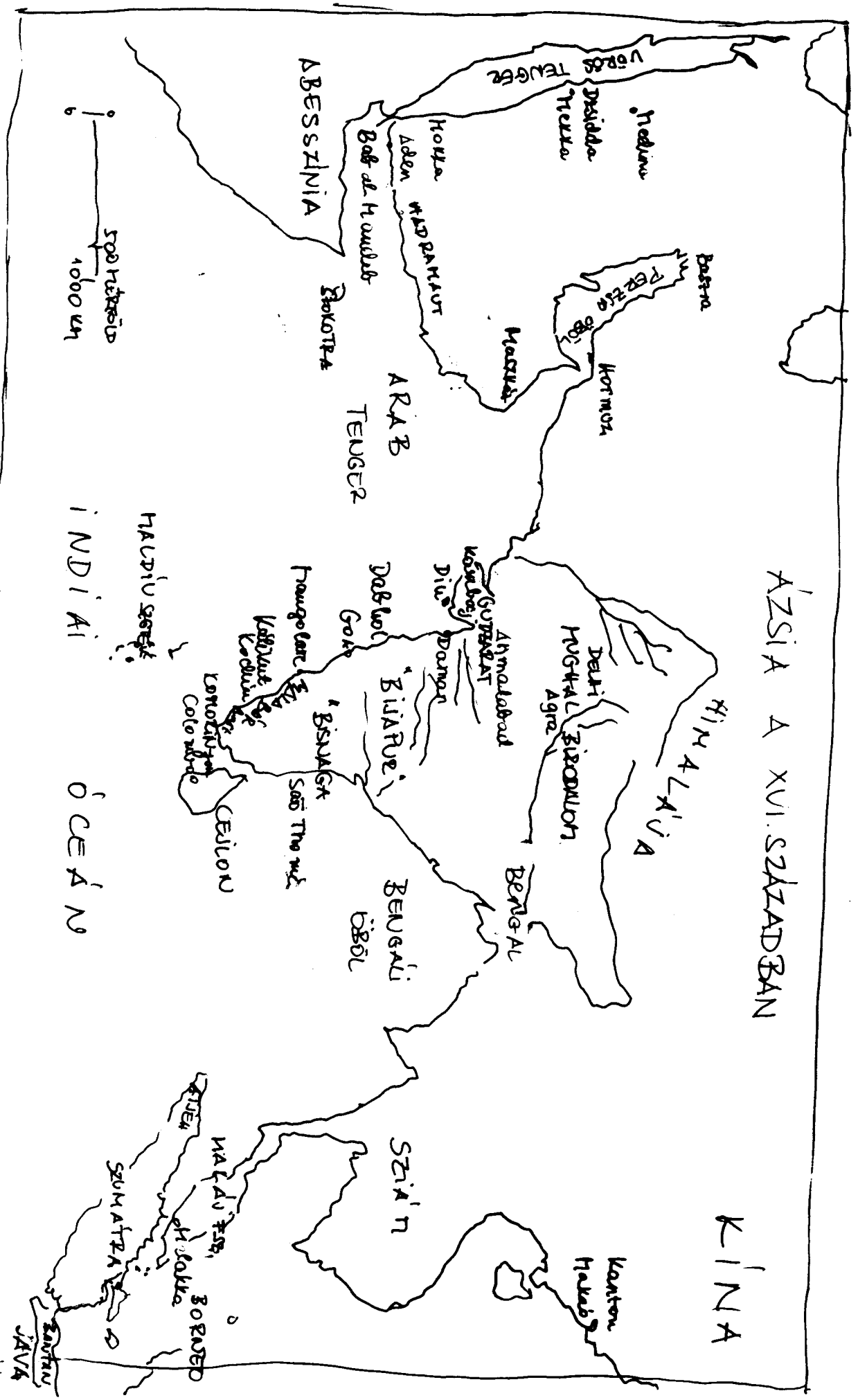
I/b.

M.N. PILLAY: MERCHANTS AND RUJES IN GUDZARAT, THE RESPONSE TO THE PORTUGUESE

ÁZSIA A XVI. SZÁZADBAN

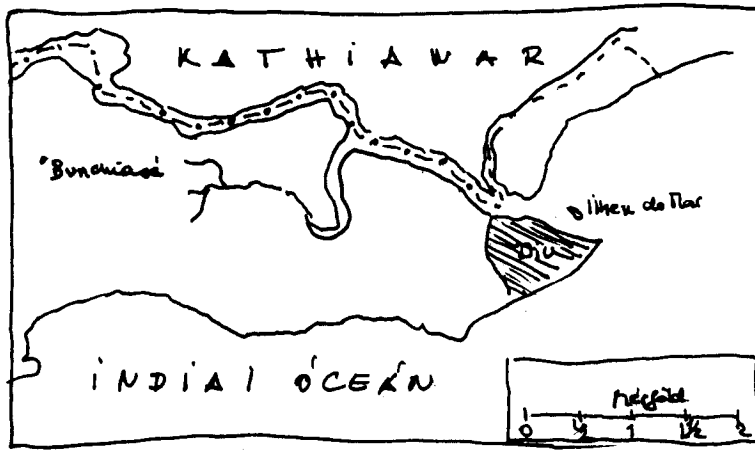
KÍNA

III

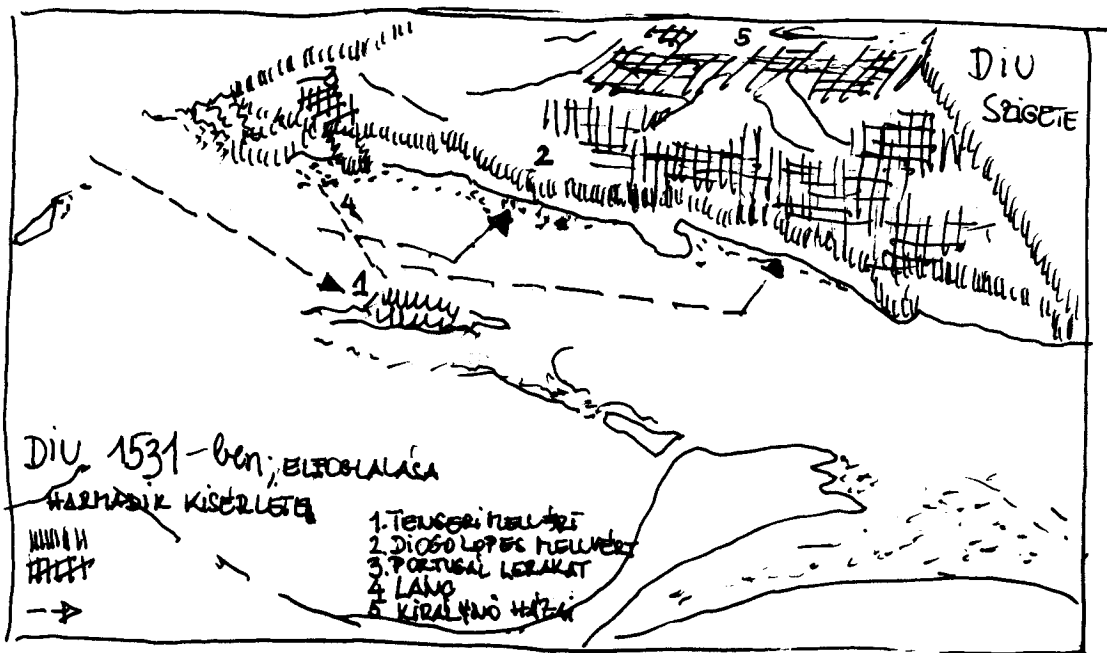
M. V. PEARSON: PERCEPTS AND REACTIONS IN GUJARAT THE RESPONSE TO THE PORTUGUESE

IV/a

R.B. SEWENT:
The Portuguese off the South
Arabian Coast, Hadrami
Chronicles, Oxford, 1963

IV/b

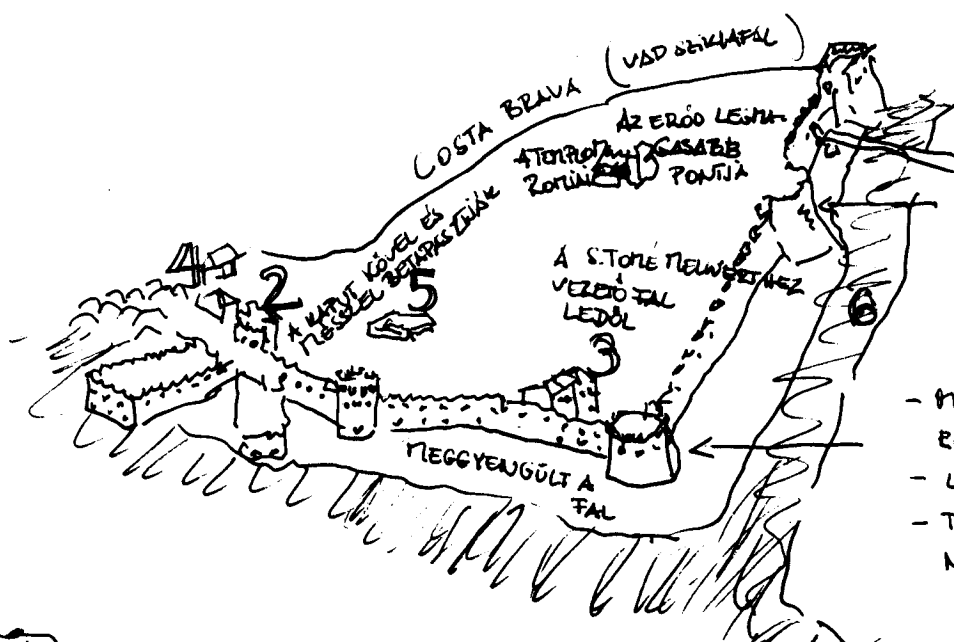
NUNO DA CUNHA
1531

HELENA MARTINS - Diminuamos os hiatos da
NOSSA MEMÓRIA COLECTIVA através

H. MARTINS:

H. MARTINS: DÍJNYARAS OS HIATOS DA NOSSA
DA NOSSA MEMÓRIA COLECTIVA aloggia

1. SÃO TOMÉ HELVÉRI
2. KAPITORONY
3. A KAPITÁNY HÁZAI
4. KERESKEDELTÉI LEKALAT
5. CISTERNA
6. VÁRÁROK
7. TENGERSI HELVÉRI

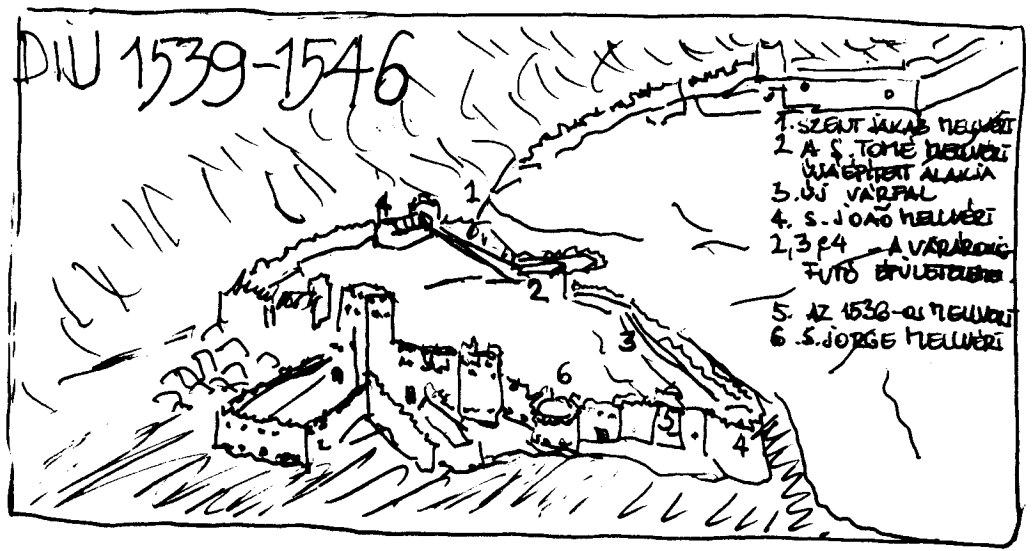
AMYIRA MESSÉRT
KÖRÉ SÉHILYEN VÉDELHET
MÉR NEM NYÚT

- MINDEN BASTYATOK ÉS ELLÉNYOK
RETRÖRÖME
- LERONDOLT BÉLYSŐ BASTYAFALAK
- TÖRHELEKHALHAZ, AMELY VÉDEL
MŰITANI KÉPTLEN

A FOLYÓRA NÉZŐ
HELVÉRI ÉS
AZ AUTÓPOLYÁSÓ
HELVÉRI,

v/a DIU ERŐDITMÉNY 1536-60 ÉS
AZ OSTROM OKOETA KÁROK 1538-60
(JOÃO DE BARRO 4. DEKADA
DIOSGOTO 5. DEKADA.)

v/b A KÉT OSTROM KÖZÖTT

HELENA MARTINS = DÍJNYARAS
OS HIATOS DA NOSSA MEMÓRIA COLECTIVA
aloggia

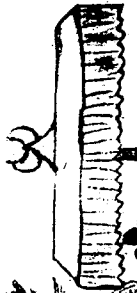
VI
Plan de Dioz

esteban le can bay
by que por aso ba
fora le ca idio be
esta tirado polo m
4000

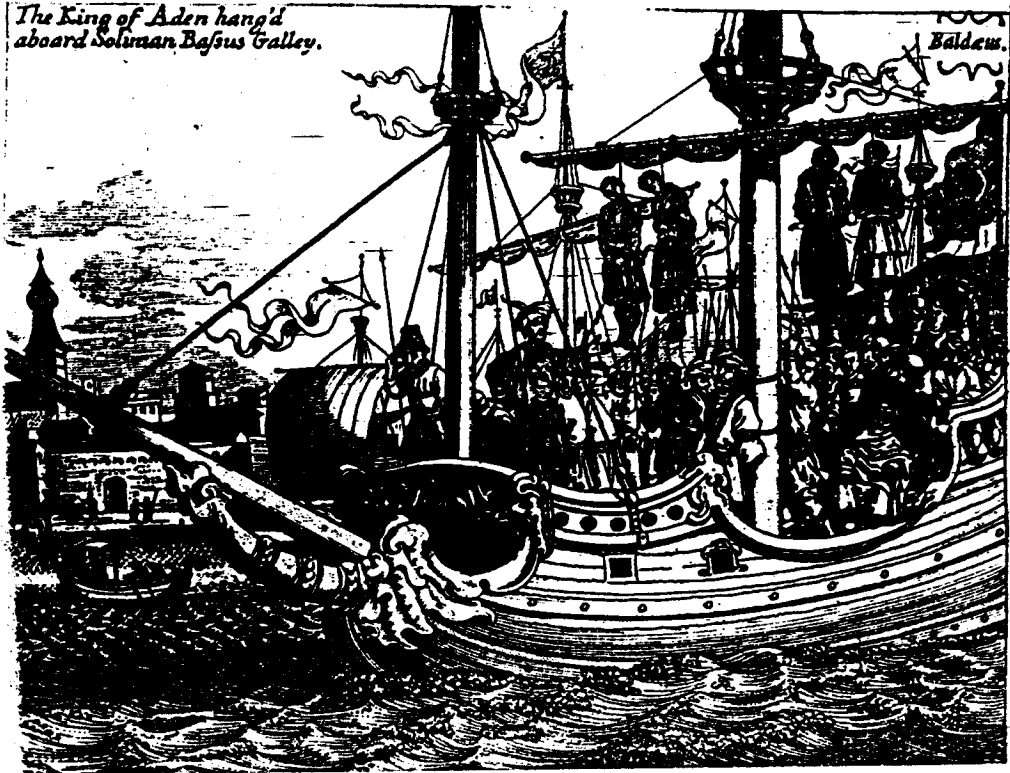

Hy... Xristo quibus christianos cadentes de hoc mundo haurit.

*The King of Aden hang'd
aboard Soliman Bafus Galley.*

Baldus.

PORESTA PORTA
 ENTROVDOMIOAO
 DECASTRODEFENSO
 RDAINDIAQVAND
 OTRIVNFOVDECA
 MBAYAETODOEST
 EMVROLHEFOIDER
 VBADO-ERA DE 1547A

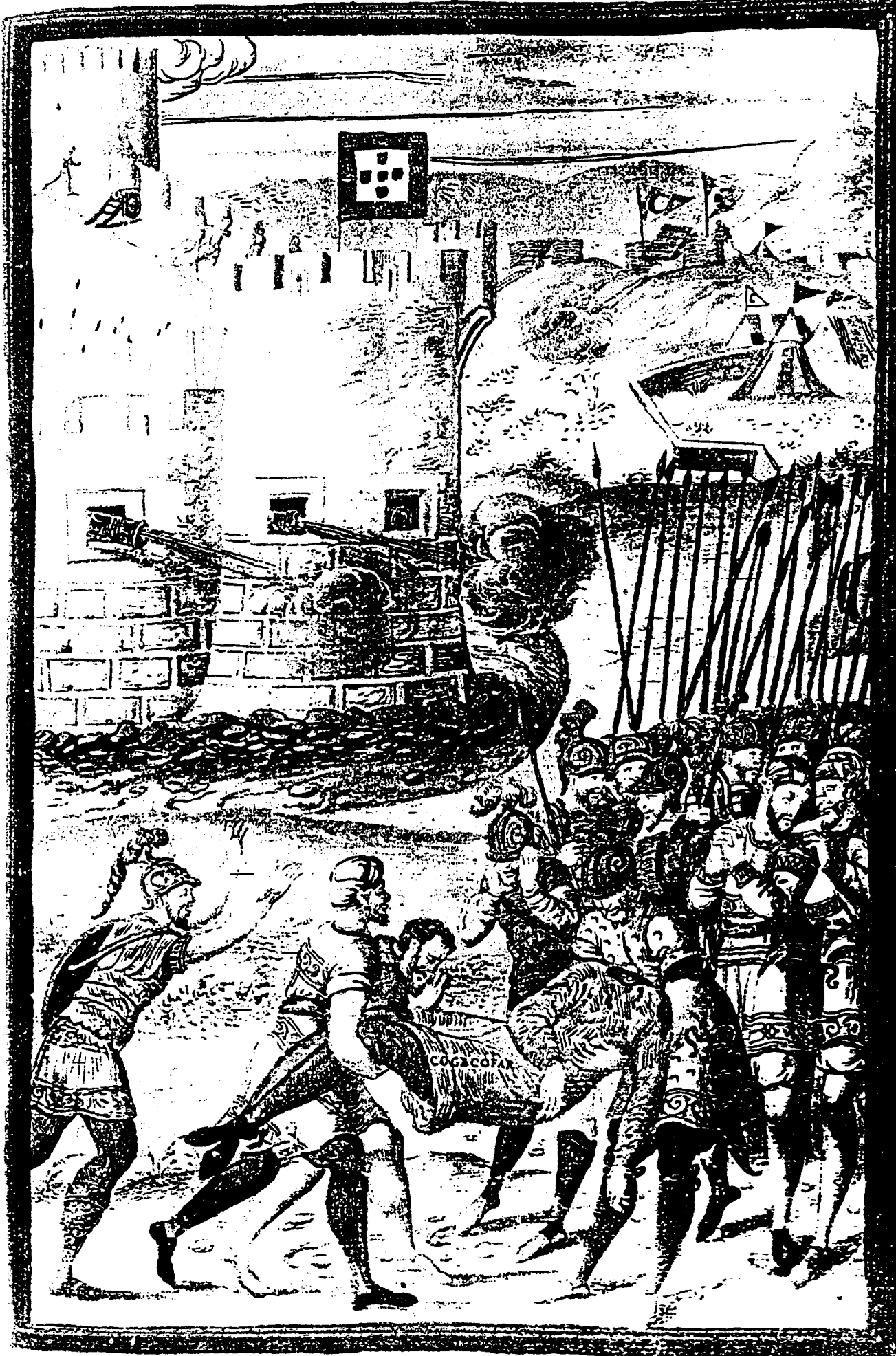

SUCCESSO DO SEGUNDO CERCO DE
RIO ESTANDO DOM JOHANNES
CARENHAS POR CAPITAN
E GOVERNADOR DA
TALEZA ANNO DE

1546

SUCCESSO DO SEGUNDO

XIV/d

BIBLIOGRÁFIAFORRÁSOK

I. Diu első ostromával kapcsolatos

A. Nyomtatásban kiadott közvetlen források:

a. leírások, ostromkrónikák, elbeszélések

Lopo de Sousa Coutinho: Historia do cerco de Diu,
Lisboa, 1890, Biblioteca de Clássicos Portugueses, dir.
Sousa Viterbo,

Lopo de Sousa Coutinho: O PRIMEIRO CERCO DE DIU,
Lisboa, 1989, Biblioteca da Expansão Portuguesa,
Publicacoes Alfa, dir. e comentários: Luís de Albuquerque

Viaggio di un comito veneziano a Diu...In. Ramusio: Delle
navigazioni i viaggi, II. 467-495. Ed. Marica Milanese,
Torino, ~~Gaudin~~ Ed. 1978

Husztí György Törökországi raboskodása és jeruzsálemi
zarándokútja, 1532-42, In: Tardy Lajos: Rabok, követek.
kalmárok az Oszmán Birodalomról, Budapest, Gondolat.
1977, 208-269. old.

Damião de Góis: Commentarii Rerum Gestarum in India citra
Gangem a Lusitanis anno 1538

In: Opusculus históricos, 63-83, Ed. Cámara Reys. Porto.
1945.

b. Levéltári dokumentumok, levelek

Luciano Ribeiro: O primeiro cerco de Diu, in: STUDIA, no 1. 1958, pp. 201-270

Luciano Ribeiro: Preâmbulos do primeiro cerco de Diu, in. STUDIA, no. 10 1962, pp. 151-193

Luciano Ribeiro: Em torno do primeiro cerco de Diu, in: STUDIA, no 13 e 14, 1964, pp. 41-103.

Luciano Ribeiro: Mais documentos relativos ao primeiro cerco de Diu, in: STUDIA, no 18, 1966.

Irodalmi forrás:

Francisco de Andrade: O primeiro cerco de Diu. ed. Lisboa, 1852

Diu második ostromával kapcsolatos

Nyomtatásban kiadott közvetlen források:

a. leírások, ostromkrónikák, elbeszélések

Leonardo Nunes: Historia quinhentista (inédita) do Segundo cerco de Diu publ. Antonio Baião. Coimbra. 1925

Leonardo Nunes: Cronica de D. João de Castro, Biblioteca da Expansão Portuguesa, Lisboa, Publicações Alfa, 1989, dir. e comentários de Luis de Albuquerque

Apendice Documental - cartas originais à respeito do cerco de Dio

In: A. Baião op. supra. 109-339. old.

Damião de Goes: Tres comentarios acerca da segunda Guerra de Cambaia. in: Op. supra. 213-253. old.

Diogo de Teive, Commentarius de rebus a Lusitanis in India apud Dium gestis, anno salutis nostrae, Ed. R. O. W. Goertz, Lisboa, 1973

b. Levéltári dokumentumok, levelek

R. O. W. Goertz: Anticipating the Siege: A letter by the captain of Diu to king Joao III. (Corpo cronológico 1-47-36)

Salih Özbaran: An imperial letter from Süleyman the Magnificent to Dom João III. concerning Proposal for an Ottoman-portuguese Armistice, Extract from Portuguese Studies, vol VI., 1990

Luís de Albuquerque Casos da expansão portuguesa II. Um documento relacionado com o segundo cerco de Diu, in. Biblos, Coimbra, LI. 1975, 65-77.

Luís de Albuquerque: Casos da Expansão Portuguesa V. Fragmentos de uma carta de D. João de Castro. In. Vértice, Coimbra, XXXVI. 1976 330-344. old.

Luís de Albuquerque (e Armando Cortesão): Cartas de D. João de Castro a D. João III, Biblioteca da Expansão Portuguesa, dir. e com. de Luis de Albuquerque, publ. Alfa, No 2., 1989, 55 - 108. old.

Diu második ostromával kapcsolatos irodalmi források:

Jerónimo Corte-Real: Sucesso do Segundo Cerco de Diu (cod. Cadaval 31 ANTT. intr. de Martim de Albuquerque, Edicões INAPA, Lisboa, 1991.

Jeronimo Cortereal: Sucesso do segundo cerco de Diu. in: Obras de Jeronimo Cortereal, intr. e rev. de M. Lopes de Almeida, Lello e irmão ed. Porto, 1979.

Simão Machado: Comedias Portuguesas, Comedias de Diu (res. 4523 P. da BNL.) ed. (s.l.) Francisco Lopes, Pedro Crasbeeck, 1601

Simão Machado: Comédia de Diu, Édition critique, introduction et commentaire par Paul Teyssier. Edizioni dell'Ateneo Roma, 1969

B: Az ostromokkal kapcsolatos közvetett források

portugál és keleti krónikairódalom

João de Barros: Décadas da Ásia (1., 2., 3., 4. décadas dos feitos que os portugueses fizeram no Descobrimento e Conquista dos Mares e terras do Oriente)

A XVI. századi editio princepssekkel megegyező kiadása az első és második Décadának van - António Baião, 1932 és Lindley Cintra, 1974 - A négy dekász "modernizált kiadása: H. Cidade és M. Múrias, 4 vols, Lisboa, 1944-1947. Kritikai válogatása 3 kötetben, António Baião, Sá da Costa ed. 1946,

Diogo do Couto: Décadas da Ásia. teljes kiadásáról nem beszélhetünk már csak a kétes szerzőség miatt sem, válogatott fejezeteit kritikai kiadásban közli: António Baiaõ, vol. I. és II. Livraria Sá da Costa, 1947? A 8. Década legfrisebb kritikai kiadása nyomdában, Maria Augusta Lima Cruz előkészítésében

Fernão Lopes de Castanheda: Historia do descobrimento e conquista da India pelos Portugueses, ed. nova P. M. Laranjo Coelho, I.-IX. Coimbra, 1924-1933, újabb kiadása: Luís de Albuquerque, Lourenço Marques, 1974

Gaspar Correia: Lendas da India, vol. 4 Rodrigo José de Lima Felner, Lisboa, 1858-1863

História dos Portugueses no Malabar Ms. árabe do século XVI. eredeti: Zaynuddin: Tuhfat al-mudjájáhidîn, ed. David Lopes, Lisboa, 1898

An Arabic History of Gudjarat... ed. E. Denison Ross, 3. vols, London, 1910-1928

al-Nahrawali jemeni krónikájának portugál kiadása: Extractos da história da conquista do Yaman pelos Othomanos, Lisboa, 1892., kritikai kiadása: Riyad, 1967

További krónika, annales ill. más töredékeket közöl még:

L. O. Schuman: Political history of the Yemen at the beginning of the 16th century according to contemporary Arabic sources. Amsterdam, 1961.

R. B. Serjeant: The portuguese off the South Arabian Coast, Hadrami cronicles, Oxford 1963, ill új kiadása 1972.

Kiadatlan, az ostrommal kapcsolatos további források

- Lembranças que faço a vossa Mercé as quaes participão o dia doje em Italya, Espanha, Framca que sao as partes do mundo honde ha arte de guerra estaa mais afundada... D. João de Castro levele D. João de Mascarenhas számára. ANTT. Col. São Lourenço, P 4 f 243.

- Para Álvaro Mendes em Évora, a 14 de Julho de 1536 ANTT, Ms 1118 Tom VIII L Pag. 197 (III.Dom João király levele követének Diu megszerzéséről)

Luís Falcão 1546-os levele az indiai alkirálynak a török baszrai előretöréséről. ANTT. Col. São Lourenço P 4. f 505

NOTAE Rumeicanos Cambaya Dux generalis....kezdetü, valójában NOTAE IN OBSIDIONIS AC BELLI DIENSIS címü (Biblioteca Nacional de Lisboa kiadatlan latin kézírata sok érdekes adattal az un. Kambáj királyságáról) BNL. Reservados e Manuscritos Cód. 465.

A XVI. századi Estado da Indiával foglalkozó monográfiák.
- Diu ostromaival kapcsolatban is lényeges feldolgozások

V. Magalhães Godinho: Os descobrimentos e a economia mundial. voll-4. Ed. Presença. 2a edição correcta e ampliada. Lisboa. 1982.

Vitorino Magalhães Godinho: Mito e mercadoria. utopia e prática de navegar séculos XIII-XVIII. Ed. Difel. Lisboa. 1990.

Immanuel Wallerstein: The modern World System, New York, London, Toronto, ed. Academic Press 2 vols, 1974.

Charles Raph Boxer: The Portuguese Seaborn Empire, 1415-1825, Oxford, 1969, port kiad: O império Colonial Portugues 1415-1825, Lisboa, 1977

Pierre Chaunu: L'expansion européenne du XIIIe et au XVe siècle (Expansão europeia do século XIII ao XV.) Ed. Pioneira, Série Nova Clio, São Paulo, 1978

Carlo Cipolla. Guns, sails (and Empires), 1965. William Collins and Co, (port. kiad: Canhões e velas na primeira fase da expansão europeia, 1400 -1700), Lisboa, Grádiva, 1989)

Joel Serrão szerk: Dicionário de História de Portugal, Lisboa, 1975 5 vols.

Luis de Albuquerque, Francisco Contente Domingues: Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses, Lisboa, 1994

Bailey W. Diffie- George D. Winius: Foundations of the Portuguese Empire, 1415-1580, University of Minnesota Press, 1993 (port. kiad: A fundação do Império Portugues, vol I-II., Lisboa, Vega, 1993)

João Paulo Oliveira e Costa - Victor Luis Gaspar Rodrigues: Portugal y Oriente: El proyecto indiano del rey Juan, Madrid, Ed. Mapfre, 1992

Jean-Baptiste Aquarone: D. João de Castro gouverneur et vice-roi des Indes orientales (1500-1548). Tom I-II. Déhan, Montpellier. 1968

A forrásokkal az ostromokkal ill. a portugál-török konfliktusokkal kapcsolatos lényeges szakirodalom

Helena Martins : Diminuamos os hiatos da nossa memoria colectiva Fortaleza de Diu 1535-1547 Evolução formal. s.l. s.d.

J. B. Harrison: Five portuguese historians, in: C.H. Philips: Historians of India, Pakistan and Ceylon. London, Oxford University Press, 1961, 155-169. old.

Jean Aubin: Quelques remarques sur l'étude de l'Océan Indien au XVIe siècle, AECA, LXXV. Secção Coimbra, 1972

José Manuel Garcia: "A historiografia Portuguesa Quinhentista do segundo cerco de Diu", papel apresentado no 7th International Seminar on Indo-Portuguese History, Goa, 20-24 de Janeiro de 1994, policopiado

Salih Özbaran: A review of Portuguese and Turkish sources for the Ottomans in Arabia and the Indian Ocean in the 16th century, In: Belleten, XLIX/193 Ankara, 1985, 63-78. old.

António Alberto Banha de Andrade: Gaspar Correia inédito. CECA, CIV. Secção Lisboa, Lisboa, 1977

Luis de Matos: L'expansion portugaise dans la littérature latine de la renaissance, Lisboa, Fundação Calouste Gulbenkian, 1991

Luís de Albuquerque: Noticia sobre uma biografia inédita de D. João de Castro, CECA, CIII. Secção de Coimbra, 1977

Luís de Sousa Rebelo: Diogo de Teive, historien humaniste, Fondation Calouste Gulbenkian, Centre Culturel Portugais, Paris, 1984.

Dr. M. Yakub Mughul: "Portekizlierle Kizildeniz de Mücade ve Hicas'da Osmanli Hakimiyetinin yermesmesi Hakkında bir Vesika" 'Un document relatif a la guerre avec les Portugais dans la mer Rouge et l'établissement de la souveraineté ottomane au Hédjaz, Dergiler, 1965 Ankara, vol 11. Noss 3-4 pp. 35-47

Salih Özbaran: A turkish report on the Red Sea and the Portuguese in the Indian Ocean (1525), In: Arabian Studies, IV. (1978), (England) 81-88.

Michel Lesure: Un document ottoman de 1525 sur l'Inde portugaise et les pays de la Mer Rouge, In: Mare Luso-Indicum, Paris, 1976. III. 137-160. old.

Armando Cortesão e Luís de Albuquerque: Obras Completas de D. João de Castro, ed. critica, vol. III. Coimbra, 1976 Carta a Dom João III. pp. 281-321.

Luís de Albuquerque: O dominio Português do Indico e a resposta turca. in: Luís de Albuquerque: estudos de Historia vol V. Coimbra 1977, pp. 224-246: publicado originariamente in. Vértice, vol. XXXVI. 1976 pp. 6-18

Luís de Albuquerque: Alguns casos da India Portuguesa no tempo de D. João de Castro, Biblioteca da Expansão Portuguesa, vol. 7. Lisboa, 1989 pp. 105-150. ("O inquerito aos clérigos de Diu")

Luís de Albuquerque: Alguns aspectos da ameaça turca sobre a India por meados do séc. XVI. ACECA Cl. Seccao Coimbra, Coimbra, 1977

Salih Özbaran: The Ottoman turcs and the Portuguese in the Persian Gulf, 1534-1581. Journal of Asian History. vol 6. Wiesbaden, 1972. 45-87. old.

F. Danvers: The Portuguese in India, vol. I. London, W. H. Allen, 1894. 406-430.

R. B. Serjeant: The portuguese off the South Arabian coast, Hadrami Chronicles, Oxford, 1963. pp. 22-33 e 79-110.

R. S. Whiteway: The Rise of Portuguese power in India, 1497-1550, 1899, London

G. W. F. Stipling: The ottoman Turcs and the arabs 1511 - 1774, Urbana, 1942

E. Denison Ross: The Portuguese in India, 1517-38. Journal of the Royal Asiatic Society, 1922, January

Michael Nylor Pearson: Merchants and rulers in Gujarat. The response to the Portuguese in the sixteenth century, Berkeley, Los Angeles, London, 1976

Luis Filipe Reis Thomaz: Do cabo Espichel a Macau: vicissitudes do curso português, CEHCA, série separatas, Lisboa, 1994

José Pereira da Costa: Socotorá e o dominio português no Oriente, AECA, LXXXII. Seccao de Coimbra, Coimbra, 1973

Diogo de Teive : Commentarius de rebus a Lusitanis in India apud Dium gestis anno salutis nostrae MDXVI. Lisboa, 1973 ed. epref. de R. O. W. Goertz, pp. 5-68.

L. O. Shuman: Political History of the Yemen at the beginning of the XVI.th century, Djambatan-Amsterdam, 1961.

Stephan Michaelsen: The Ottoman expedition to Diu 1538. paper on 7th International Seminar on Indo-Portuguese History, Goa, January 20-24, 1994

C. H. Fréches. Les "comedias" de Simão Machado (I.)
Comédia de Diu, in: Bulletin d'Histoire du théâtre
portugais Tom. II, 1951, no 2, 151-180. old.

Rákóczi István: A XVI. századi portugál gyarmatosítás
egykorú megítélése. Bölcsészdoktori disszertáció.
kézirat, 1985.

TÉRKÉPEK, IKONOGRÁFIAI FORRÁSOK JEGYZÉKE

A. Térképek

I./a. Birodalmak a XV. század elején a Közel- és Közép-
Keleten, Mogul Birodalom és Kánságok, a Mameluk Birodalom
(Egyiptom, Szíria) az Oszmán Birodalom (ún. anatóliai -
balkáni oszmán) és a delhi Szultánság
Vitorino Magalhães Godinho : O mito e mercadoria, utopia
e prática de navegar nos séculos XIII.-XVIII, Difel ed.
Lisboa, 1990, 289. old. alapján

I./b. Iszlám Birodalmak 1555-ben : Oszmán Birodalom, a
Sefavida perzsa Birodalom és a Nagy Mogul Birodalom,
Vitorino Magalhães Godinho: O mito... 292. old. alapján

II. A XVI. századi Gudzsarát

M. N. Pearson: Merchants and Rulers in Gudjarat, The
response to the Portuguese in the Sixteenth Century,
Berkeley, 1976 alapján

III. Ázsia a XVI. században

M.N. Pearson: Merchants.... alapján

IV./a Diu szigete

R.B. Serjeant: The Portuguese off the South Arabian Coast, Hadrami Chronicles, Oxford, 1963, 109. old. alapján

B. Vázlatok, rajzok

IV. /b. Nuno da Cunha 1531-es támadása Diu partjainál
Helena Martins : Diminuamos os hiatos da nossa memória colectiva alapján

V./a. Diu portugál erődítménye 1536-ban és az első ostrom okozta károk.

Helena Martin: Diminuamos.... alapján

V./b. Diu erődítménye a két ostrom között

Helena Martins: Diminuamos....

C. Diu régi ábrázolásokon és térképeken

VI. Diu (1538-39)

Tables des Routiers de L'Inde de Dom João de Castro, manuscrit 33 de la Bibliothèque général de l'Université de Coimbra, intr. de Luis de Albuquerque, Edições INAPA, Lisboa, 1988

VII. Diu portugál erődje D. João de Castro újjáépítése (1547) után

Gaspar Correia, Lendas da India Tomo III, Parte II, Livro III. a 624 és 625. lapok között, Lima Felner-féle kiadás. Academia Real das Ciências, 1863

VIII. António de Mariz Carneiro: Descrição da Fortaleza de Sofala e das mais da India, Reprodução do códice iluminado 149 da Biblioteca Nacional. Nota intr. e legendas de Pedro Dias, Fundação Oriente. Lisboa. 1990

D.Életképek Kambáj királyságból

IX.Kambáj királya

Biblioteca Casamantese, ms. 1889, Roma

portugál nyelvű felirat: "Kambáj király. Ez az a király aki megostromolta Diu erődítményét, az eredeti személyről készült."

X. Pénzváltó

Biblioteca Casamantese, ms. 1889, Roma

portugál nyelvű felirat: "Xarafo, amit mi pénzváltónak mondunk kambáj királyságban".

E. Az első ostrom egy kedvelt toposza: az adeni uralkodó halála

XI.Suleiman al-Tawashi felkoncoltatja Amir . Da'udot és udvaroncát

A. and J. Churchill: Collection of Voyages and Travels, 1704-32, Baldeus nyomán, közli Serjeant: i.m. 97. old.

F. Az 1546-os nagy győzelem ikonográfiája

XII. D. João de Castro Diu melletti győzelme Márton napjára (1546 november 11.) esett, a győztes ex votoja

XIII. A Luis Keil-féle osztályozás szerinti 10. számú darab abból a gobelinsorozatból ami 1550 táján Bruxellesben készült és D. João de Castro tetteit örökíti meg.(A bécsi Kunshistorisches Museumban őrzik) Érdekességei a túlon túl hosszú szakáll, ami utal a híres anekdotára: Diu felmentésére felszerelt flotta finanszírozására D. João de Castro Goa uzsorásainál a szakállát (ti. mintegy becsületét) hagyja zálogul. A női alak D. Leonor Coutinho

de Castro, aki azonban nem lehetett jelen az eseményeknél, lévén hogy az alkirályok feleségei (Jorge Cabral kivételével) nem vitték magukkal hitveseiket a távoli Indiába. A XII. és a XIII. számú "forrás": Jean-Baptiste Aquarone: D. João de Castro, gouverneur et vice-roi des Indes Orientales, Montpellier, 1968 tome II. 618 és 619 között.

XIV. Jerónimo Corte-Real: Sucesso do segundo cerco de Diu estando Dom João Mascarenhas por capitão da fortaleza, ano de 1546, Cód. 31. do ANTT, ed. Martim de Albuquerque. edições INAPA, Lisboa, 1991

a. A győzelem allegóriája: a megalázott, félholdas zászló fölött a portugál címerpajzs, a foglyul ejtett, legyőzött rableány felett a portugál fegyverek patronája uralkodik.

b. Coje Çafar a szárazföldi hadműveletek vezetője, Diui kapitány, "ilustre capitao e famosissimo mercader", a harcok közt "rumi önkéntesek", az érkező seregek és gályák, ágyúk és muníciók biztonságában harci sátra előtt.

c. Coje Çafar halála 1546 június 24-én, - véletlenül elsütött, a sors vezette ágyúgolyó okozta sebek. A háttérben az erőd ágyúi, amelyekről még az 1538-as ostrom velencei forrása is úgy emlékezik meg, mint olyan erődítményről, amelynek nincsenek kazamatái.

d. D. João de Castro a modern európai várvédelem stratégiájára hivatkozva - lásd. D. Joao de Mascarenashoz e tárgyban írt levele - messzemenőleg ellenzi a várból a kicsapásokat ("escaramuca"), az ún. "papszította lázadás" az ostromlottak belső feszültségeinek levezetésére éppen ezt ajánlja. Az illusztráció D. João de Castro igazát bizonyítja.

e. A portugálok fegyverzete és ezen belül is ágyúi kiváló minőségűek voltak, úgy a kisebb röppályájú kőgolyót vető ún. berço (bölcső), mint a vasgolyót kilövő basilisco (baziliszkus) alaptípusok elnevezései arra utalnak, hogy a XVI. század ágyúöntése még nem szériaszzerű tömegtermelés, amire utal az egyes ágyúk külön elnevezése is. Itt adott esetben a baziliszkus azért fordul elő, mert a mitológia szerint az állat lehelete öl. Az ostrom során a védelemből az asszonyok és gyermekek is kiveszik a részük.

f. Téves volna az óceánjárásra specializált portugál nauk és a földközi-tengeri gályák közötti technikai/technológiai különbségre szűkíteni le a portugál - török Indikumbeli háborúságok kimenetelének okát. A portugálok is használtak kisebb evezős és vitorlášhajót, mint pl. a fustát vagy a caturt (a kereszttel jelölt vitorláš ilyen) bár a kép jobb alsó sarkában egy nau tatja látható.

